

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

МАЈ — ЈУНИ
1977.

Уредивачки одбор:

Др Војислав Бакић (главни и одговорни уредник),
др Смиља Аврамов, др Велимир Васић, др Драгаш Ден-
ковић, др Драгољуб Димитријевић, др Владимир Јова-
новић, др Љубиша Кандић, др Драгољуб Кавран (секре-
тар Уредивачког одбора)

Технички уредник Вукосава Манојловић

Штампа: Штампарија ПТТ — Београд, Таковска 2

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXV

јуни — јули 1977.

Број 3

МЕБАШИ НА ЖИВОТНОМ И БОРБЕНОМ ПУТУ ЈОСИПА БРОЗА ТИТА*

Историчар који би желео или покушао да сасвим кратко, у оквиру само једног предавања уобичајеног трајања, сажето изложи пут Комунистичке партије односно Савеза комуниста Југославије и њеног секретара потом председника Јосипа Броза Тита, нашао би се пред врло тешким и сложеним задатком који не би могао да обави уопште, а у сваком случају не би то могао да учини како ваља.

Разлог је те немогућности, по нашем мишљењу, пре свега у томе што историја Партије и Тита никад није била а није ни сада једино њихова, већ је била и јесте истовремено и историја радничке класе и историја читавог народа у Југославији током последњих неколико деценија. Стога путеви Тита и Партије не могу бити приказани изоловано, сами за себе, будући вазда најтешње повезани с историјом класе и народа; допринос Савеза комуниста и Титов у борбама и победама народа Југославије за последње четири деценије такав је и толики да се савремена друштвена и политичка историја Југославије не може без њих разумети ни објаснити како ваља, као год што се ни они и њихов пут не могу схватити без историје радничке класе и народа Југославије на чијем су се челу налазили. Или — како је то једном приликом сажето формулисао Мирослав Крлежа — Титов „пут од Кумровца и Јајца до Београда и до Загреба пут је нашег народа“.

Због тога смо се одлучили да у данашњем излагању о Титу и не покушавамо да прикажемо читав његов живот и његов борбени пут, него да се — ризикујући да испустимо више важних процеса и друга значајна међузбивања — овде само подсетимо на неколико преломних догађаја који, по нашем мишљењу, представљају и највеће победе и

* Реферат ректора Универзитета проф. др Драгослава Јанковића на свечаној академији одржаној на Правном факултету у Београду 4. априла 1977. године поводом 85. годишњице друга Тита и 40-годишњице доласка на чело Партије.

историјске заслуге на борбеном путу Тита и Савеза комуниста Југославије. С друге стране, баш та велика преломна збивања, ти историјски заокрети, те раскрснице, пружају нам најбоље могућности да сагледамо пуну величину и вредност Титове личности, оне су и најупадљивије, јер управо у њима и кроз њих долазила је и долази до пуног изражаја Титова стварна морална и политичка снага као и његове идеолошке, политичке, дипломатске, војне и друге изузетне врлине и таленти.

Задржаћемо се, стога, у овом нашем излагању само на пет преломних збивања, „прагова“ или „мебаша“, како смо их назвали. То су: *прво*, консолидација Комунистичке партије Југославије, у ствари, изградња једне нове борбене, јаке и монолитне партије радничке класе; *друго*, подизање устанка, припремање и извођење народноослободилачког рата и социјалистичке револуције у Југославији; *треће*, историјско „не“ Стаљину, тј. ослобођење од тјторства Коминтерне, изграђивање сопствене политике и стратегије југословенског радничког покрета, као и омогућавање усправног и достојанственог држања читаве земље и народа пред великим страним силама света; *четврто*, отварање и трасирање новог пута социјалистичког развитка на основама самоуправљања народа, тј. изградња социјалистичких самоуправних друштвено-економских односа у свим областима друштвеног живота; *пето*, у спољној политици започињање и вођење политике несврстаности у свету.

I

Време око 1937. године било је вишеструко значајно и у одређеном смислу преломно како у међународним односима тако и у унутрашњем политичком животу Југославије, посебно у развоју југословенске радничке класе и њене партије. То је било време у коме су се агресивне фашистичке силе Немачка и Италија почеле, и политички и војнички, све отвореније и ујурбано припремати за велики освајачки обрачун у првом реду са силама које су у првом светском рату биле чланице Антанте — с Енглеском, Француском и са Русијом односно Совјетским Савезом. Тадашњи режим у Југославији — влада Милана Стојадиновића, иако је у прво време по доласку на власт после петомајских избора 1935. донела попуштање стега шестојануарске диктатуре — тих је година, око 1937. почела да мења, заједно с двором, спољну политику земље, да се ради ојачања својих унутрашњих политичких позиција окреће од својих дотадашњих западних савезника, а да се све више ослања на фашистичке силе: Италију и Немачку. Те, 1937. године Стојадиновићева влада закључила је економски и политички споразум с Италијом, слабећи тиме раније везе с чланицама Мале Антанте, а потписала и пакт о вечитом пријатељству с Бугарском, који је значајно ликвидирање Балканског савеза из 1934. године. У земљи, у унутрашњем политичком животу: сељачко-демократска коалиција и србијанска Удружена опозиција створиле су биле 1937. блок Народног споразума који је тражио суспендовање октроисаног устава од 1931. и доношење новог устава који

треба да изгласају већина Срба и већина Хрвата и Словенаца. Но, у исто време, имајући врло различите посебне циљеве и српски и хрватски део Блока Народног споразума, маневрисали су и водили, сваки за себе, преговоре истовремено и с режимом и с двором. Хрватска сељачка странка покушавала је да, уцењујући београдски режим, нађе подршку за решење хрватског питања и код фашистичких сила Италије и Немачке. Док су Немачка и Италија оружјем и на друге начине помагале фашистичке снаге у грађанском рату у Шпанији, Стојадиновићева влада је прихватила тобожњу политику немешања у шпански грађански рат, али је прогонила све оне напредне снаге у земљи које су изражавале симпатије за легалну републиканску владу Шпаније или настојале да јој помогну. У односу на радничку класу своје земље, Стојадиновићева влада појачала је борбу против ње, њених организација и њених све чешћих борбених акција, па је почетком 1937. донела Уредбу о минималним надницама и арбитражи, с циљем да спречи учестале штрајкове радника.

Шта се у то време, око 1937. године, догађало с политичком странком радничке класе, са, у то време илегалном, Комунистичком партијом Југославије?

У то време Партија се још опорављала од последица тешких удараца које јој је била задала шестојануарска диктатура. Парола оружаног устанка тј. позив на оружану револуционарну борбу и преузимање власти, коју је у време шестојануарске диктатуре дало тадашње секташко и авантуристичко руководство Партије коштало је чланове и симпатизере Партије и СКОЈ-а огромних људских жртава. Руководство Партије, које се налазило у иностранству, у Бечу, затровано каријеризмом, утонуло је било у непринципијелне сукобе и обрачунае, у групашке и фракционашке борбе. У време шестојануарске диктатуре Јосип Броз налазио се на робији, са које је пуштен марта 1934. године. Јула 1934. он је у Бечу био кооптиран у ЦК КПЈ, а децембра те исте године изабран на IV земаљској партијској конференцији у Љубљани за члана Политбироа ЦК КПЈ. На IV земаљској конференцији одлучено је било и то да се формирају комунистичке партије Хрватске и Словеније, што је указивало на нову политичку оријентацију Партије, на њен курс борбе за националну слободу, за равноправност и братство међу народима Југославије. (Оснивање тих партија обављено је у 1937. години). Почетком 1935. Тито је прешао у Москву, у Балкански секретаријат Коминтерне. Те, 1935. године у Москви је био одржан VII конгрес Коминтерне, посвећен проблемима борбе против фашизма и рата, који је и за КПЈ био од великог значаја, Прихватајући закључак конгреса Коминтерне да је основни задатак комуниста да у борби против све веће опасности од фашизма окупе све напредне и демократске снаге и удруже их у антифашистички народни фронт, — и КПЈ је поставила борбу против режима у земљи на ширу основу, на основу народног фронта и народне револуције. На саветовању руководећег актива КПЈ у Москви августа 1936. године одлучено је да организациони секретар

ЦК КПЈ Тито пређе у земљу, заједно с организационим секретаријатом, што је и извршено децембра 1936. године.

Прелазак партијског руководства из иностранства у земљу имао је огроман, одлучујући значај за даљи успешан развој и јачање Партије, јер је та околност била претпоставка, омогућавала непосредно и значајно Титово руковођење Партијом и радничким покретом. О значају тог преласка дела руководства у земљу Тито је недавно у Кумровцу рекао: „Враћање руководства у земљу означило је и пут за дефинитивно ослобађање од фракционаштва, за јачање јединства КПЈ и њено осамостаљивање, за изграђивање сопствене политике и стратегије југословенског револуционарног радничког покрета, као и за ослобађање од туторства Коминтерне и слијепог некритичког примања и спровођења директива неког општевладајућег комунистичког центра” (Политика, 27. III 1977). Прешавши у земљу, Тито је развио огромну активност, обнављајући старе партијске организације и оснивајући нове, те одржавајући везе с њима и с чланством, срећујући односе и борећи се за јединство у синдикалном покрету; развијајући и подстицајући омладинску активност и студентски покрет посебно, окупљајући круг својих блиских сарадника, организујући пребацивање југословенских добровољаца у Шпанију, борећи се против остатака фракционашког наслеђа у земљи и у иностранству, борећи се на многе и на различите начине „за захтеве радничке класе и омладине, сељака и прогресивне интелигенције, за јединство демократских снага, против реакционарних режима и фашистичке опасности, против националне неправедности и угњетавања, за акциону сарадњу с демократсконационалним сељачким покретима” (В. Беговић, Тито — биографске белешке, 23).

За народе Југославије, поред основног социјалног и политичког угњетавања од стране реакционарних а у то време и профашистичких режима према свима више или мање подједнаког, вазда је, па и тада, било посебно актуелно национално питање, тј. питање неправедности и националног угњетавања других народа и националних мањина у Југославији од стране великосрпске хегемонистичке буржоазије. У то време најчешће се као свемогуће решење националног питања употребљавала радикална фраза о „самоопредељењу народа до отцепљења”. У кући Мирослава Крлеже у Загребу, Тито је 1937. године, вративши се из иностранства, овако објашњавао проблематику и решење националног питања у Југославији и на Балкану уопште: „Право самоодређења — говорио је Тито Крлежи — тако дуго док није примијењено социјалистички тј. лењинистички условно, тако дуго остаје апстрактном фразом као све остале политичке фразе. Ми, будемо ли у ситуацији, да практично спроведемо ту паролу о самоодређењу (у оквиру југословенске проблематике), ми ћемо је примијенити социјалистички, лењинистички, то јест условно. То значи: ми нећемо допустити да се та parola претвори у рукама реакционарне грађанске класе у пропагандистичко средство како би грађанска класа створила себи ново, суверено тржиште, јер би нас таква примјена тога принципа одвела равно у контрареволуцију, у фашизам, у нове кризе и у нове ратове. Нас као лењинисте у

питању народног самоодређења у првом реду и прије свега занима питање самоодређења пролетаријата унутар једног народа, и управо зато, јер ми знамо и јер смо тога свијесни, да је код свих наших балканских народа самоодређење пролетаријата у интересу самога народа и јер се политички интереси пролетаријата потпуно подударају с интересима народа, зато нама није у интересу да стварамо неке нове балканске фашистичке државне организације на темељу тог принципа” (Е. Кардељ — М. Крлежа, Тито и СКЈ, 93—94). (Да ли треба овде додати да све то што је Тито говорио у вези с решавањем националног питања још 1937, важи у потпуности *mutatis mutandis*, за нас у Југославији и данас после четрдесет година?).

Маја 1938. Тито је формирао привремени ЦК КПЈ од 7 чланова који живе и раде у земљи. Резултат Титове активности и новог Централног комитета у годинама уочи другог светског рата била је једна идејно и политички јединствена и јака, чврсто организована, монолитна Комунистичка партија с великим и широким утицајем у друштву. Они који су у годинама пред рат живели и пратили тадашњи јавни и политички живот земље, сећају се добро како је онда Партија била присутна тако рећи свуда: и на Универзитету и у школама, и у канцеларијама, и у спортским организацијама, и у културно-уметничким друштвима, и у новинским кућама, и у војсци чак; укратко: њен већи или мањи позитивни утицај осећао се свуда, али баш свуда и на сваком месту.

Уочи рата Партија није била многобројна — број њених чланова у то време рачуна се на око 12.000, док је СКОЈ бројао укупно 17.800 чланова —, али са великим бројем симпатизера, присталица и пријатеља. Таква, дакле, јака, добро организована и монолитна, она је уочи рата била оспособљена за револуционарну акцију у одсудном тренутку.

II

Тај одсудни тренутак, тај велики прелом, други међаш у њеној историји и историји наше земље дошао је 1941. године. Још у мају 1941. када се Хитлер налазио на врхунцу своје моћи, када се читава Европа налазила у мрак у фашизма а Југославија била поробљена и раскомадана, — на саветовању руководећег кадра КПЈ у Загребу (тзв мајском саветовању) Тито је дао оријентацију на оружану борбу у коју треба да се укључе сви који желе да се боре против фашизма и за слободу и демократски преображај земље. А у познатом прогласу са седнице Политбироа ЦК КПЈ одржане 22. јуна, дакле, оног истог дана када је Немачка извршила напад на СССР, позвани су били радници, омладина, сви народи Југославије, сви који воле слободу и независност у оружану борбу за слободу и независност. „Дошао је — речено је у том прогласу — онај најтежи час који смо ми у нашој борби предвидели... Ми ту борбу прихваћамо, јер ми смо је очекивали и ми смо се за њу спремали... Напред у последњи и одлучни бој за слободу и срећу човечан-

ства." (Тито и револуција, 85—86). Устанак, одлучен 4. јула 1941, брзо се ширио по земљи.

Тежиште Титове активности у то време, у време избијања устанка 1941, а и после тога, било је на стварању најширег антифашистичког, народноослободилачког фронта, на организовању оружане борбе не само против окупатора него и против старе власти, а то је значило борбу не само за ослобођење него истовремено за нове друштвено-политичке одnose и за нову народну власт. Широка политичка концепција, општенародни карактер рата био је главни предуслов успеха народноослободилачке борбе. Општенародној оружаног борби против окупатора супротставили су се — као што је то КПЈ и предвиђала — не само окупатори него и владајући слојеви предратне Југославије. Тако се извршила поларизација: за или против устанка, што је значило и: за или против окупатора; тако је на питању борбе и кроз борбу дошло и до изоловања буржоазије од народних, нарочито сељачких маса, и с друге стране, до прилажења народних маса Партији.

Разуме се, да би се народне масе повезале с народноослободилачком борбом и социјалистичком револуцијом нужно је било дати им перспективу изграђивања нове народне власти на рушевинама старе. „Позвати само народ у борбу против окупатора — писао је Тито 1946. године — а не дати му истовремено да разумије да ће се том борбом уједно постићи нешто ново, много боље, да се више неће вратити старо, — тако не би било могуће покренути све народе у ту борбу, нити тако широке масе народа заинтересирати за њу, нити би се могло у њог издржати до краја, тј. побиједити" (Тито, II књ., 332). Посебно је било важно повезати борбу против окупатора а за национално ослобођење с борбом за национално ослобођење *сваког* од југословенских народа, тј. с борбом за решење националног питања, — националног питања које је било једно од најтежих и кључних питања у животу предратне Југославије и које је тада претило да поцепа земљу и њене народе заваћене крвавом мржњом. „Ријеч *Народноослободилачка борба* — формулисао је то Тито крајем 1942. једноставно и кристално јасно — била би само једна фраза, па чак и превара, када она не би, осим општејугословенског смисла, имала и национални смисао за сваки народ посебице, тј. када она не би, осим ослобођења Југославије, значила у исто вријеме и ослобођење Хрвата, Словенаца, Срба, Македонаца, Арнауца, Муслимана итд., када Народноослободилачка борба не би имала ту садржину да заиста носи слободу, равноправност и братство свим народима Југославије. У томе и јесте суштина Народноослободилачке борбе". (Тито, I књ., 119—120)

Нова народна власт изграђивала се кроз народноослободилачке одборе који су се стварали најпре у Србији, а потом и у свим другим крајевима Југославије. Народноослободилачки одбори, поред нове народне војске, представљали су основно оружје за победу револуције. „И баш стварање такве народне власти још 1941. године — рекао је Тито на V конгресу КПЈ, — стварање народноослободилачких одбора, омогућило је успешно вођење непрекидне борбе током четири године. Баш

стварање такве народне власти омогућило је да буду сачуване тековине велике ослободилачке борбе" (Тито, III књ., 343). Основано 1942. као врховно политичко тело, Антифашистичко вијеће народног ослобођења Југославије могло је већ следеће године да се прогласи за највиши орган власти у Југославији, за врховно законодавно и извршно народно представничко тело Југославије, а да Националном комитету да функцију владе, да донесе одлуку о изградњи Југославије на федеративном принципу и још неколико других одлука великог политичког и уставног значаја.

Ако бисмо хтели да резимирамо најважније тековине народноослободилачког рата, у коме је Тито као генерални секретар КПЈ и врховни командант имао у свим битним питањима најзначајнију улогу, онда бисмо истакли: 1) стварање система народне власти, почев од народноослободилачких одбора до АВНОЈА-а и Националног комитета, 2) стварање револуционарне народноослободилачке војске, 3) стварање основа за социјалистичку изградњу земље у послератном развоју од првобитно једног централистичког, претежно административног облика диктатуре пролетаријата до данашње социјалистичке демократије на основама друштвеног самоуправљања.

III

Трећи значајни међаш на Титовом путу било је 1948. године његово одлучно одбијање Стаљиновог напада на КПЈ и на Југославију.

Такву одлуку да се супротстави диктату Стаљина и Информбироа, и да затражи подршку Партије и народа у томе, Тито није донео „да би — како каже Кардељ — једноставно бранио једну доктрину [тј. наш револуционарно-демократски курс] од друге [догматско-бирокуратске], већ зато да би заједно са свим југословенским комунистима бранио независност одлучивања наше Партије у стварима које се тичу радничке класе и народа Југославије, а нарочито зато јер је био свестан чињенице да би прихватање Стаљинове концепције у нашим условима значило изолацију Партије од маса, губитак њихове подршке у борби за изградњу социјализма и почетак тешких унутрашњих поремећаја" (Е. Кардељ — М. Крлеџа, Тито и СКЈ, 67).

Зато је Тито могао касније рећи да су му ти дани, јуна 1948, у време најжешћег Стаљиновог притиска били тешки скоро као они 1938. године када се у Москви дискутовало о томе да ли да се распусти КПЈ. Па ипак — тврдио је, даље, Тито — они из 1938. били су му још тежи зато што Партије у то време једва да је било, док је 1948. постојала једна снажна Партија, с богатим искуством и један уједињени народ у коме се разбуктала свест о сопственој снази, о томе шта је, нарочито у рату, учинио (код В. Дедијера, Ј. Броз Тито, 1953, 541).

Но при свем том дилема је била изузетно тешка; вероватно једна од најтежих које је Тито до тада на свом путу имао. Веома затегнути односи Југославије са западним силама и њихов притисак на њу као и драстични притисци од стране источног блока претили су да нашу зем-

љу до крајности изолују и економски и политички угуше. Ако је тачно да се величина историјских личности најбоље мери тежкоћама и опасностима кроз које су пролазили и које су савлађивали, онда је величина Титова на историјском прелому 1948. била доиста огромна, гигантска.

Штете које је резолуција Информбироа или тачније: Стаљинова политика нанела међународном радничком покрету и ствари социјализма у свету, а посебно економске и друге штете које су народи Југославије претрпели у време стаљинског притиска, биле су огромне. Па ипак — као што наш народ каже да савко зло има и своје добро — и та мрачна и мучна времена донела су и нама, а и многим комунистима у свету, људској мисли и схватањима извесно ослобођење. Процес децентрализације започет у нас 1948. године — треба и то овде додати — донео је и људима од науке, посебно онима који се баве друштвеним наукама, одређене користи, створио услове за нови полет научне мисли, јер је ослободио стега догматизма и стаљинског шематизма, допринео отварању једног новог процеса хуманизације нашег друштва.

IV

После сукоба са Стаљином и Коминформом, Комунистичка партија Југославије тражећи, под Титовим руководством, стварне и дубоке узроке тог сукоба, дошла је до закључка да треба ограничити улогу државе и њене администрације и узети нови, друкчији курс социјалистичког развитка, пут самоуправљања и непосредне демократије.

„То је била — говорио је нешто касније Тито — нова концепција изградње социјалистичких друштвених односа, са ослоном не на државу и њен апарат, већ на непосредне произвођаче, и вјером не у свемоћ државног апарата и његовог плана, већ у стваралаштво и иницијативу радних људи“ (Наш пут — пола века револуционарне борбе СКЈ, 1919—1969, 24).

Тај нови курс, курс на самоуправљање био је „једна од највећих раскрсница савременог прогресивног развитка, и на њој се указује лик Тита, лик човјека који је учинио прве кораке на стази која води у више облике односа међу људима“ (В. Винтерхалтер, Животном стазом Јосипа Броза, 463).

Нови курс започео је још 1950. године с доношењем Закона о предаји фабрика радницима на управљање и са завођењем најпре радничких савета у многим, тј. у 200 великих индустријских предузећа, да би временом постепено то радничко самоуправљање прерасло у друштвено самоуправљање, и да би данас постало *основни* принцип друштвено-политичког система социјализма у нашој земљи.

„Од увођења самоуправљања до данас Тито је уложио и улаже огромне напоре у објашњавање потребе самоуправљања, у стварање услова и могућности за његов развитак, у прилагођавање економског и друштвеног система потребама развоја самоуправљања, као и у про-

ширивање материјалне базе самоуправљања. Он тражи решења за настале противречности и тешкоће, супротставља се бирократско-статистичким схватањима и сметњама које самоуправљању праве конзервативне снаге. Одговара на критике и брани самоуправљање са великом вером у радничку класу, радне људе и њихово самоуправљање. Од 1950. у његовим рефератима и говорима, у чланцима и изјавама пристуна је тема самоуправљање као централно питање нашег друштва" (В. Беговић, Тито, 62).

У западним земљама дуго се говорило, а и данас се често чује, о нашем самоуправљању, као о „југословенском експерименту". У ствари, реч је о експерименту који то није, и то двоструко није. Није, најпре, зато што се корени концепције самоуправљања могу наћи у многих старих теоретичара и идеолога а и у Маркса у његовој дефиницији демократије као „самоодребења народа", а затим није више то, зато што данас представља стварност југословенског друштвено-политичког система социјализма.

V

Пети међаш: несврстаност као основ спољне политике Југославије новијег је порекла, и може се узети да је настао педесетих година овог века.

После напада Стаљина и земаља Коминформа на Југославију, и пошто је било савладано њено изоловање од стране земаља истока и запада, а упоредо са развојем самоуправног социјалистичког система у земљи, почела се развијати и југословенска спољна политика као политика ван блокова, политика несврстаности. Схватајући да подела послератног света на непријатељске блокове доводи у опасност мир и онемогућује превазилажење остатака колонијализма у ослобођеним земљама, расну дискриминацију, сиромаштво и заосталост, — Тито је, у сарадњи првенствено с председницима Индије и Египта стао на чело земаља ангажованих за политику коегзистенције и за мирољубиво решавање спорова. Пошто је, најпре, у Бандунгу (у Индонезији) 1955. године одржана конференција азијско-афричких земаља на којој су дошли до изражаја и основни циљеви несврстаних и политике несврстаности, — на Брионима су 1956. године Тито, Насер и Нехру потврдили принципе Бандуншке конференције, а од 1961, када је одржана прва, Београдска конференција шефова држава и влада ванблоковских земаља започело је и настављало се даље (на конференцијама у Каиру, Лусаки, Алжиру, Коломбу) организовано међусобно споразумевање око доктрине мирољубиве и активне коегзистенције и стварање и јачање покрета несврстаности у свету. Тито је један од најистакнутијих, међу првим државницима у покрету несврстаних земаља које теже миру, слободи и независности и који захтевају, са све више успеха у томе, да буду равноправни учесници у међународним односима.

„Титово име — констатује Е. Кардељ — одавно је прешло и границе наше земље и постало својина свих оних којима је мир егзистенцијална потреба, који устају у одбрану свог националног бића и постојања, независности, изградње равноправне заједнице народа, ослобођење од свих облика изабљивања, покоривања и глачења, отклањање силе у односима међу државама и народима. Име Тита постало је симбол борца, у рату и миру, и израз хуманистичке визије једног новог света, ослобођеног страха од уништења човека од стране човека и народа од стране народа...” (Тито и СКЈ, 81—82).

На крају хтео бих још једном да истакнем да је укупан Титов животни и борбени пут — и пут наше Партије, и наших народа, њихов тежак али и славан пут у социјализам. Под Титовим руководством — као што је тачно приметио Влајко Беговић — „југословенски раднички покрет и наши народи су своје најтеже дане претварали у највеће победе и успехе — разједињену Партију у јединствену авангарду радничке класе, окупирану земљу у слободну и независну, разједињеност народа и народности у њихово братство и јединство, политички притисак и економску блокаду у широку сарадњу с целим светом, неразвијену земљу у земљу брзог привредног и културног развика, земљу без демократских традиција у земљу остваривања самоуправљања и социјалистичке демократије, заосталу балканску земљу, која је била објекат политике великих сила, у независну земљу која има значајну улогу и огроман углед у свету. У нашој историји нема личности с толиким утицајем на наш друштвени живот и с толиким угледом и ауторитетом у земљи и у свету” (Беговић, 88).

др Драгослав Јанковић

ПОЈАМ И ВРСТЕ ШТЕТЕ

§ 1. ОПШТИ ПОЈАМ

1. Штета је општа претпоставка, општи услов грађанске одговорности, чија садржина и јесте у обавези накнаде штете. Нема грађанске одговорности, а то ће рећи нема обавезе на накнаду штете, ако не постоји штета. Лице које је са предумишљајем безуспешно покушало да некога лиши живота или да му запали кућу, поступало је са највећим могућим степеном кривице и заслужило је најоштрији морални прекор и кривичну санкцију али није грађанскоправно одговорно. По својој сврси, која нужно претпоставља постојање штете у правном смислу, грађанска одговорност је специфична и разликује се како од моралне одговорности тако и од других видова правне одговорности.

Приказ најважнијих схватања

2. Неки законици не дају општи појам штете, али, разуме се, елементе тог општег појма дају у правилима о накнади појединих врста штете. Тако, на пример, поступају француски Грађански законик, швајцарски Законик о облигацијама, грчки Грађански законик, италијански Грађански законик, мабарски Грађански законик од 1959, пољски Грађански законик од 1964, Грађански законик РСФСР од 1964, бивши чехословачки Грађански законик од 1950, нови чехословачки Грађански законик од 1964.

3. У другим законицима дат је општи појам штете или су на један општи начин дати барем неки елементи тог општег појма. Позната је дефиниција коју даје Аустријски грађански законик у § 1293: „Штетом се назива сваки уштрб причињен некоме у његовој имовини, правима или његовој личности. Од тога се разликује измакла добит, коју је неко, по обичном току ствари, имао да очекује” (одговара му § 800. Србијанског грађанског законика). Општу одредбу има и немачки Грађански законик у § 823, мада, мислимо, у њој није дат и комплетан општи појам штете већ неки елементи тога појма: „Ко намерно или из

непажње противправно повреди туђи живот, тело, здравље, слободу, својину или које друго право, дужан је да му накнади одатле насталу штету. — Иста обавеза лежи на ономе ко повреди закон који штити туђе интересе...”

4. У другим законима општи појам штете одређен је тако што су на једном месту дефинисане главне врсте штете: имовинске (стварна штета и изгубљена добит) и неимовинске (уколико се признаје и накнада неимовинске штете). Тако поступа Општи имовински законик за Црну Гору у чл. 923: „Штета је у ширем значењу кад се год и чим се год наш иметак умањује, па било да се нечим крњи наша већ стечена имовина, или се имовини пријети да се нечим не умножи чим би се одиста умножила. — Кад треба да се разлуче те двије врсте штете, закон називае ону прву врсту проста штета а другу изгуб добитка. — Кад закон говори о штети без икаква додатка, тад разумије штету уопште; дакле треба узети у рачун и једну и другу врсту штете.” По Скици за Законик о облигацијама и уговорима од проф. Михаила Константиновића општи појам штете је шири али техника дефинисања иста: „Под штетом се подразумева не само свако умањење нечије имовине (претрпљени губитак или проста штета) и српечавање њеног повећања (измакли добитак), него и повреде сваког законитог интереса, као и повреде права личности: слободе, части, угледа, стида, личног и породичног мира и других личних добара, као и наносење другоме физичког или психичког бола (морална или неимовинска штета)”. Најзад, према Нацрту Закона о облигацијама и уговорима од 1976. године „штета је умањење друштвених средстава односно нечије имовине (обична штета) и спречавање њиховог повећања (измакла корист), као и наносење другоме физичког или психолошког бола или страха.” (чл. 128).

Покушај одређивања општег појма штете

5. Друштвени, неправни појам штете шири је од правног; у обичном животу под штетом се подразумева свако неповољно стање, свака непријатност и свако пропуштање пријатности. Правни појам штете је ужи. Ако се занемаре иначе значајне разлике које постоје између појединих врста штете, може се рећи да је штета оно неповољно стање, на основу кога се (ако су испуњени и други потребни услови) може тражити накнада (у натури или у новцу) и које је подобно да путем те накнаде буде поправљено, потпуно или приближно. Општи појам штете је, као што се види, у најтешњој вези са накнадом и то у двоструком смислу. Прво, штета је само оно неповољно стање које је по својој природи подобно за поправку, накнаду (потпуну или приближну). По томе се штета разликује од других непожељних стања а накнада штете од других облика имовинске правне одговорности. Друго, у правни појам штете улази само оно неповољно стање за које се са гледишта постојећег правног поретка може (уколико су испуњени и други потребни услови) тражити накнада. То показује да општи правни појам

штете није неки универзални појам који подједнако важи за све правне системе већ има своју вредност само за један одређени правни поредак. У неким правним системима општи појам штете ограничен је само на имовинску штету, у другима је шири јер се признаје накнада и за неке врсте неимовинске штете, у трећима још шири јер се накнада неимовинске штете признаје на један општи начин (обрнуто, у неким системима општи појам имовинске штете у принципу је ограничен на стварну штету, као у § 422. чехословачког Грађанског законика од 1964).

6. У великом броју случајева штета настаје повредом субјективног права, али то није неопходно, то није њено појмовно обележје. Довољна је и повреда законитог интереса тј. интереса који је заштићен законом (што не значи и претварање оваквог интереса у субјективно право). Тако, у случају смрти даваоца издржавања који је по закону био обавезан да даје издржавање, прималац издржавања има право на накнаду штете за изгубљено издржавање и ту штета (губитак издржавања) настаје као последица повреде субјективног права (на издржавање). Али право на накнаду штете има и онај кога је погинули давалац добровољно издржавао, на основу неке моралне дужности, иако прималац издржавања није према њему имао субјективно право на издржавање (опширније о овоме: Обрен Станковић, Накнада штете у облику ренте, Београд, 1975, стр. 64—65. и 82—87).

7. Поставља се обрнуто питање: да ли свака повреда субјективног права (правом заштићеног интереса) сама по себи, нужно, представља штету? И даље: да ли свака сума којом је ова повреда санкционисана, на терет туженога а у корист тужиоца (титулара повређеног права), представља накнаду штете? Потврдан одговор прилично је распрострањен у праву, како у законодавству тако и у теорији и судској пракси појединих земаља. Тако, на пример, по египском Грађанском законнику од 1960. године, накнада у симболичном износу (*d'un montant purement nominal*) може се досудити кад је тужба била подигнута само у циљу утврђења да је тужиочево право повређено или да је тужени починио акт који га чини одговорним (чл. 2104). А у чл. 2112. истог Законика „правичном накнадом“ је санкционисано продирање на туђе земљиште односно у туђи стан противно јасно израженој вољи власника, као и одузимање ствари противно вољи тужиоца који је њен законити држалац, а ови акти се квалификују као „морална штета“. У француској пракси разноврсне повреде субјективних права и интереса санкционисане су осудом на плаћање новчане суме у корист титулара повређеног права: у једном случају суд је изрекао да је учитељ одговоран према родитељима својих ученика зато што је у својим предавањима говорио против француске војске и против цркве (*arrêt de la Cour de Dijon*, 28. XII 1908, Д. 1909. 2. 13); у другом случају, суд је обвезао на накнаду лице које је слало непристојне проспекте на адресу тужиоца (*jugement de la Trib. civ. de Lille*, 6. XII 1907, Д. 1907. 2. 191); у трећем случају, суд је досудио накнаду тужиоцу против туженика, политичког противника, зато што је овај организовао цепање изборних плаката које су тужиоца препоручивале бирачима, иако је упркос овоме тужилац

био изабран на изборима и то са огромном већином (*arrêt de la Cour d'Amiens*, 16. VIII 1878, С. 79.193). По мишљењу многих писаца у свим овим случајевима реч је о накнади неимовинске штете (J. Ganot, *La réparation du préjudice moral*, thèse, Renne, 1924, стр. 9; B. Delmas, *Du préjudice moral*, thèse, Toulouse, 1939, стр. 30—31; Colin — Capitant, *Cours élémentaire de droit civil français*, II, Paris, 1942, н. 298; A. Dorville, *De l'intérêt moral dans les obligations*, thèse, Paris, 1901, стр. 146—147; F. Givord, *La réparation du préjudice moral*, thèse, Grenoble, 1938, стр. 49; другачије R. Demogue, који сматра да накнада у наведеним случајевима има карактер „категоричке афирмације права” и да у извесном смислу поприма пенални карактер — *Traité des obligations en général*, t. IV, Paris, 1924, н. 406).

8. По нашем мишљењу, доктрина која у свакој повреди права види штету а у свакој новчаној суми којом је та повреда санкционисана на терет туженога а у корист тужиоца — накнаду, неприхватаљива је јер почива на неразликовању две хипотезе између којих постоји суштинска разлика. Једна је она у којој је из повреде права проистекла штета у смислу у коме смо је горе дефинисали; суме које се овае досуђују на име накнаде штете врше реалну функцију накнаде, инспирисане су таквом сврхом и зато се одмеравају првенствено, а у неким правима искључиво, према величини штете. Друга је она хипотеза у којој постоји повреда права али нема штете у изнетом смислу. Постоји додуше узнемирење (често, не увек), нарочито пред могућношћу да повреда права буде поновљена односно настављена, али оно не може бити квалификовано као морална штета, јер не представља душевно трпљење потребног интензитета (то је наша хипотеза; остали случајеви обухваћени су првом хипотезом). Према становишту које је данас владајуће, неимовинску штету сачињава само трпљење (бол) тек одређеног, релативно високог интензитета, који озбиљно нарушава психичку равнотежу оштећеника (Ganot, *op. cit.*, стр. 69; Dorville, *op. cit.*, стр. 332; Prelaz, *De la réparation du tort moral*, thèse, Lausanne, 1893, стр. 25; R. Fontaine, *Le dommage moral et sa réparation pécuniaire*, thèse, Paris, 1907, стр. 90. и 296; Марко Калобера, *Накнада неимовинске штете*, Загреб, 1941, стр. 128; Обрен Станковић, *Новчана накнада неимовинске штете*, четврто издање, Београд, 1972, н. 127—129). Судови не ретко одбијају захтеве за досуђење накнаде неимовинске штете са образложењем да је претрпљени бол незнатног интензитета и по том критеријуму у случајевима из ове друге хипотезе никаква новчана накнада не би могла бити досуђена. Новчане суме које се у оваквим случајевима досуђују, иако формално декларисане као накнада штете, у стварности врше функцију превенције, па се њихов износ и одмерава у складу с таквом сврхом. У једном од горе наведених случајева из француске праксе суд је досуђени износ образложио позивајући се на олакшавајуће околности, јер „ако је професионална вредност оптуженог за дискусију, он никада није дао повода за озбиљне замерке које би се тичале његових обичаја и његовог владања.” Образложења ових пресуда показују да је суд првенствено заокупљен бригом да кривица не остане несанкционисана.

док стварно утврђење штете и њеног обима изостаје: „Будући да би било дубоко неморално да се одговорно лице ослободи сваке новчане одговорности, тврдећи, као у овом случају, да због узраста жртве, њеног друштвеног положаја, или њеног здравственог стања, њена деца нису претрпела никакву штету...” (arrêt de la Cour de Paris, 31. I 1914, наведено код R. Tribes-a, Fondement et caractères de la réparation du préjudice moral, thèse, Nice, 1932, стр. 60). Француски Касациони суд је у хипотези повреде права својине отишао корак даље и отворено се изјаснио да ове повреде „представљају кривицу против законитости, са том значајном одликом да оправдавају накнаду независно од сваке штете” (req. 6. mars, 1934. Д. П. 1937. 1. 17). У ретким случајевима суд се не устручава да иде до краја и да назове правим именом суму коју досуђује тужиоцу: „Будући да је и рационално и правнички одмерити накнаду не само с обзиром на величину штете него и с обзиром на изворе прихода онога који ју је проузроковао, да осуда на накнаду штете представља врсту приватне казне и да би она изгубила ту корисну особину ако би својим прениским износом у односу на имовинско стање туженог постала илузорна и мимоишла онога кога у најмању руку треба да опомене...” (arrêt de la Cour de Nancy, 9. X 1876. Д. 79. 2. 47).

9. Разуме се, у стварности постоје и односи са мешовитим елементима, па сума коју је тужени дужан да плати тужиоцу истовремено врши и функцију накнаде штете и функцију превенције (о разлозима и размерама приватне казне у савременим правима: Обрен Станковић, Новчана накнада неимовинске штете, н. 77 и сл).

10. Скица за Законик о облигацијама и уговорима од проф. М. Константиновића, као и Нацрт истог Закона од 1976. године, предвиђају могућност да се у случају повреде права личности у корист повређеног досуди одређена новчана сума. Предлог члана 126. Скице односно члана 130. Нацрта (под рубриком „Захтев да се престане са повредом права личности”) гласи: „Свако има право захтевати од суда или другог надлежног органа да нареди престанак повреда права његове личности. — Суд и други надлежни орган може наредити да тужени престане са повредама под претњом плаћања извесне новчане своте одређене укупно или по јединици времена, у корист повређеног”. Формулација упућује на закључак да за изрицање овакве осуде није неопходно постојање штете, него је довољна „повреда” сама за себе, акт повреде као такав (који уколико се понови односно продужи може довести до штете). Скица и Нацрт не говоре о обавези накнаде штете него о „претњи плаћања извесне новчане своте”. Те „новчане своте”, по нашем мишљењу, имају за своју првенствену функцију превенцију штете, али како се досуђују у корист повређеног, оне се могу појавити и у функцији накнаде, уколико је настављање повреде права заиста довело до штете. За њихово одмеравање меродавна је не само процена величине штете која може бити проузрокована него и обзири превенције.

11. Са гледишта природе штете прави се разликовање на две основне врсте штете: имовинску и неимовинску.

§ 2. ИМОВИНСКА (МАТЕРИЈАЛНА) ШТЕТА

12. Имовинска (материјална) штета може имати облик стварне штете или изгубљене добити. Ово разликовање познаје већина законика а у теорији се уобичајено чини, јер између ова два облика имовинске штете постоје објективне, природне разлике. Практичан значај тога разликовања, међутим, није у свим правним системима исти. У нашем предратном праву (а од тога је нешто остало и у послератној судској пракси) он је, може се рећи, био огроман, због правила (садржаног у Аустријском грађанском законнику и Србијанском грађанском законнику) да се накнада стварне штете дугује без обзира на степен кривице а накнада за изгубљену добит само ако је штетник поступао са грубом непажњом или злом намером. Отуда је од прворазредног значаја била квалификација појединих облика штете са гледишта поделе на стварну штету и изгубљену добит, јер је од тога зависила и основаност захтева за накнаду.

Стварна штета

13. Стварна штета (проста штета, ефективна штета, штета у ужем смислу, позитивна штета, *damnum emergens*) јесте умањење постојеће имовине, губитак постојеће имовинске вредности. Она се најчешће састоји у уништењу или оштећењу ствари или губитку неког имовинског права; ту, такође, по уобичајеном гледању на ову ствар, долазе и трошкови, новчани издаци (и уопште имовинске жртве) на које је оштећеник био присиљен: трошкови учињени да се спречи наступање штете или њено повећање (нпр. трошкови поправке одн. замене напрслих водоводних цеви), трошкови лечења, појачане исхране, туђе неге итд. Није неопходно да су ови трошкови довели до резултата (да је нпр. заиста спречено наступање штете, да је дошло до оздрављења односно залечења); битно је да су разумни, како у погледу процене оправданости њиховог предузимања тако и у погледу износа до ког су учињени.

14. До смањења имовине може доћи и услед исплате туђег дуга и уопште издатака учињених за другога, али то није штета у правном смислу. Право на накнаду, које постоји и овде, не остварује се по правилима о накнади штете већ по правилима о неоснованом обogaћењу односно незваном вршењу туђих послова.

Изгубљена добит

15. Изгубљена добит (пропуштена добит, пропуштена корист, *lucrum cessans*) јесте неостварена имовинска вредност, имовинска вредност која би према редовном току ствари или околностима конкретнoг случаја била остварена (тј. ушла у оштећеникову имовину) да није било штетниковог поступка који га је учинио грађанскоправно одговорним.

16. По схватању наших судова изгубљену добит представља свака неостварена имовинска вредност, без обзира да ли би се појавила у новчаном или натуралном облику и без обзира на основ по коме би била остварена. Ту, пре свега, долазе разни приходи од ствари. У једној пресуди Врховног суда Хрватске израз „изгубљена добит“ употребљен је да се њиме означе приходи које дају шуме и који су схваћени као нешто различито од вредности шумских стабала у промету. Вредност уништених стабала суд назива стварном штетом а неостварене приходе од непосечених стабала изгубљеном добити (Гж 1054/56, Збирка судских одлука, књига I, свеска 2. одл. бр. 374). Врховни суд Југославије у једној одлуци изразом „изгубљена добит“ означио је вредност плодова које је уништена воћка могла да да: „Плод је ствар коју друга ствар непосредно даје... Плод, дакле, може дати ствар која постоји... Власник оштећене или уништене ствари има право да захтева наканду ради оштећења и уништења ствари као и наканду свију користи — изгубљена добит — коју би му ствар дала. Кад суди о томе суд је дужан имати у виду да у наканду за оштећену или уништену ствар улази и накнада измакле добити ако је иначе уништена ствар може дати“ (решење Рев. 2970/64, из архиве суда).

17. По нахођењу судова изгубљену добит представља и неостварена зарада, без обзира на основ по којем би била остварена. Судови индиферентно употребљавају изразе „изгубљена зарада“ и „изгубљена добит“ а има пресуда у којима се каже да је изгубљена зарада облик изгубљене добити. — У једном случају одговорно лице продавало је своју робу у продавници тужиоца и тиме умањило тужиоцев промет робом те врсте па и зараду која је требало да буде остварена из тог промета. Врховни суд Србије овако неостварену зараду назива изгубљеном добити (пресуда Гж 3808/62, из архиве суда). Исти суд у једној другој пресуди изразом „измакла добит“ означава неостварено повећање зараде по основу напредовања у служби. У датом случају оштећеник је упркос претрпљеној неспособности за рад остао на истом радном месту са ранијим примањима тако да му приходи нису смањени, али су му смањене могућности напредовања у служби и освајивања веће зараде по том основу, и то неостварено повећање зараде које се могло очекивати у будућности суд назива изгубљеном добити: „Што се тиче досуђене накнаде за измаклу добит у износу од 90.000.— дин. услед претрпљених повреда...“ (пресуда Врховног суда Србије Гж 739/61, из архиве суда). Врховни суд Југославије изразом „изгубљена добит“ означава зараду коју индивидуални земљорадник услед привремене неспособности за рад није остварио на свом имању: „Тужитељ је тражио изгубљену добит у виду изгубљене зараде, јер је за то време услед повреде тела био неспособан за рад... (Гж 117/56, Збирка судских одлука, књига I, свеска 2, одлука бр. 697). Исти суд у једној другој пресуди употребљава израз „измакла корист“ да њиме означи изгубљену зараду коју је оштећена остваривала препродајом туђих ствари (Гж 32/57, „Правни живот“, бр. 11—12/57, стр. 49).

18. Између различитих врста неостварених прихода односно добити постоје разлике различите природе: у погледу правног основа за остварење прихода; у погледу облика прихода (у натури или новцу, у виду сталног или повремениог примања итд.); у погледу правног добра чијом је повредом осујећено остварење добити; у погледу степена вероватноће да би у одсуству штетниковог поступка добит била остварена. Али са гледишта појма изгубљене добити све те разлике губе од значаја пред оним што их уједињује: чињеница да корист (добит) није остварена; да постоји одређен степен вероватноће да би била остварена („редован ток ствари“); легалност основа по којем би била остварена. Разуме се, фактичко је питање да ли у датом случају постоје сви ови елементи, који у свом јединству дају општи појам изгубљене добити. Њихово постојање утврђује суд у сваком конкретном случају и увек по истим мерилима.

19. Из овако схваћеног појма изгубљене добити, посебно с обзиром на чињеницу да је њиме обухваћена и изгубљена зарада, јасно произлази друштвени значај накнаде тог облика штете. Лице које је требало да задовољи неку своју потребу куповином ствари од очекиване добити (користи) која му је измакла штетниковом кривицом није ништа мање погођено од онога ко је ту исту потребу требало да задовољи употребом ствари коју поседује (или куповином такве ствари за готов новац, већ остварену зараду), па је у томе онемогућен уништењем ствари од стране штетника. Такозвана постојећа имовина, која служи задовољењу наших разноврсних потреба, није у крајњој линији ништа друго него реализована добит, скуп остварених имовинских вредности. Отуда императив да путем права о накнади штете заштита наших имовинских интереса буде организована у принципу на исти начин, било да су они повређени тако што смо лишени једне имовинске вредности коју смо већ поседовали, било тако што смо спречени да остваримо једну нову имовинску вредност, да увећамо нашу постојећу имовину. И та заштита мора бити организована на јединствени начин за све користи односно имовинске вредности које услед поступка који је штетника учинио одговорним неће бити остварене (без обзира на разлике које међу њима постоје), чим је утврђена у потребном степену вероватноћа да би биле остварене и да се њихово остварење не би противило ни праву ни моралу.

О схватању да је изгубљена зарада облик стварне штете

20. У једном мањем броју пресуда изгубљена зарада је квалификована као стварна штета а не као изгубљена добит. Тако се у једној пресуди Врховног суда Хрватске каже: „Стварну штету коју је тужитељ имао за вријеме док је био радно неспособан не представљају само издаци које је он учинио другим особама за обављене му радове, које је он био неспособан да изврши, већ ту штету представља и све оно што је услед повреде и радне неспособности пропустио да стекне или

привреди, било на свом властитом господарству било радом на корист другога. Та изгубљена зарада не представља изгубљени добитак, како то погрешно сматра жалба, већ то представља стварну штету” (пресуда Гж 2052/59. од 26. фебруара 1960. године, из архиве суда). — У истом смислу: пресуда Врховног суда Хрватске Гж 865/1962, из архиве суда; пресуда Врховног суда Војводине Гж 332/61, из архиве суда).

21. То исто мишљење заступају и неки правни писци (Стеван Јакшић, Облигационо право, друго издање, Сарајево, 1957, стр. 279; али на стр. 278. неостварену зараду предузећа писац квалификује као изгубљену добит; в. такође одреднице „*Damnum emergens*” и „*Lucrum cessans*” у „*Правном лексикону*”, Београд, 1964).

22. Постоје по нашем мишљењу два разлога различите природе који објашњавају квалификацију изгубљене зараде као стварне штете. Један је практичне природе: тако се омогућава њена накнада без обзира на степен кривице и, у условима примене предатних правних правила, избегава апсурд да штетник који је поступао са обичном непажњом дугује накнаду за, рецимо, оштећење или уништење аутомобила али не и накнаду за изгубљену зараду, која је и по учесталости и по тежини којом погађа имовину и егзистенцију оштећеног један од социјално најважнијих облика штете (до истог циља други судови су дошли другим путем: одбацујући старо правно правило и прихватајући становиште да штетник одговара и за изгубљену добит и за стварну штету без обзира на степен кривице, дакле, и кад је поступао са обичном непажњом).

23. Други је разлог у томе што код извесног броја правника влада конфузија у погледу односа између изгубљене зараде и неспособности за рад: изгубљена зарада се поистовећује са неспособношћу за рад из које је проистекла или се у најмању руку њихов однос своди на један потпуни појмовни паралелизам. Способност за рад, која је једна позитивна (постојећа) чињеница, и њено умањење, које је такође једна позитивна чињеница а изражава се у процентима, на плану зараде дају пројекцију у виду „изгубљене зараде” као губитка постојеће вредности. У већ наведеној пресуди Врховног суда Војводине Гж 332/61. (supra, н. 18) каже се: „Зарада коју тужилац не може да остварује услед смањене радне способности не представља изгубљену добит већ стварну штету. Наиме, неопходан услов за остваривање зараде из личног рада је радна способност односног лица. Смањивањем радне способности очито се смањује и његова могућност да оствари зараду у оној висини коју би у одређеним условима рада могао постићи да има потпуну радну способност... Пошто је тужиоцу радна способност смањена за 50%, очито је да не може привређивати онако као што је привређивао када је био потпуно радно способан.”

24. Сматрамо да категорички треба одбацити становиште по којем неспособност за рад (потупна или делимична) као таква, узета сама за себе, представља имовинску штету. Детаљнија анализа већ на први поглед показује немогућност да на тај начин буде задовољавајуће организована заштита наших имовинских интереса у случају телесне повреде.

Поставља се питање шта би ту значно губитак радне способности изражен у одређеном проценту, рецимо 50%. Да ли би то значило да су радне операције оштећеног сведене у односу на ранији обим на половину? Каког смисла има ићи тим путем? Шта је мерило за утврђивање износа накнаде у датом случају? Да ли је то проценат умањења обима посла? То би онда значило да ће сви они чији је обим посла смањен у истом проценту добити накнаде у истом износу, пошто би сваки проценат смањења обима посла (радних операција) морао бити изражен увек истим износом и јединствено за све категорије оштећеника, независно од тога колико је ко зарађивао пре а колико после повреде. *Којим би, уосталом, износом била изражена разлика од једног процента умањења обима посла?* Очигледно је да ако се крене овим путем проблем накнаде имовинске штете проузроковане телесном повредом постаје у правом смислу нерешив.

25. Једини излаз јесте да се процентом изрази нешто сасвим друго: смањење оштећеникове зараде у конкретном случају, при чему би се губитак зараде изразио и цифарски, једним апсолутним износом, и према њему одредио и износ накнаде. Некò је, рецимо, зарађивао 5.000 динара месечно а претрпео је „губитак радне способности“ за 50%, што би по овом начину резонувања изражавало чињеницу да он сада зарађује дупло мање (2.500). Штета износи 2.500 динара и према том губитку равнаће се и накнада. Очигледно, *овде је измењен сам појам штете, која је сада схваћена као губитак у заради*, а проценат „неспособности за рад“ је само и проценатално израчавање овако схваћене штете, чији је обим већ тачно познат и бројчано изражен. Али, очигледно је да при овако схваћеном појму штете нема никаквог смисла оперисати процентом „неспособности за рад“. Довољно је и једино има смисла оперисати бројкама, апсолутним износима, и упоређивати зараду коју је оштећеник остварио (односно коју би остваривао) да је повреда изостала са стварном зарадом после повреде.

26. Становиште да неспособност за рад сама по себи не представља имовинску штету већ да је то губитак зараде који је из ње проистекао, прихваћено је у великој већини пресуда наших судова, нарочито пресуда новијег датума. У том смислу се Врховни суд Југославије, имајући у виду неодређеност у пресудама неких нижих судова, у више махова последњих година врло одређено изјаснио: „За губитак или умањење радне способности, узети сами за себе, не припада накнада штете. Накнада штете припада за губитак или умањење зараде (личног дохотка) који настају као последица проузрокованог губитка односно умањења радне способности. Према томе, накнада штете припада онда и онолико кад је и колико настао губитак у имовини (приходу, личном дохотку) повређеног због проузрокованог му губитка односно умањења радне способности. Стога, кад се захтева накнада штете због губитка односно умањења „радне способности“ мора се утврдити да ли је повређени и колико оштећен имовински услед тога што, због телесне повреде, није могао или неће моћи убудуће да привређује онолико колико је или колико би привређивао да није повређен“ (пресуда Рев 264/70. од 18.

ноембра 1970. године, Збирка судских одлука, књига XVI, свеска 2. одлука бр. 196). — У истом смислу могу се навести и пресуде других судава.

27. А између стварне штете, као умањења постојеће имовине, с једне стране, и губитка (умањења) зараде, с друге стране, не постоји идентичност битних особина. Постоји само варљива сличност која се да лако запазити. Неко због претрпљене неспособности за рад прима зараду у месечном износу од 3.000 динара, док је његова месечна зарада пре повреде износила 4.000 дин. Његови приходи су, кажемо, умањени за 1.000 динара. Постоји искушење да се овај случај приближи случају у којем је једна ствар оштећена за 1.000 динара тако да сада вреди 3.000 уместо 4.000 колика је пре оштећења била њена вредност. Али „умањење прихода“ — у чему се састоји штета у првом случају — по својој природи је нешто различито од умањења вредности ствари у другом случају. У другом случају је уништена једна постојећа вредност (1.000), која је раније по неком основу реализована и која је чинила саставни део оштећеникове имовине. У првом случају „умањење прихода“ није умањење постојеће имовине, односно већ реализоване имовинске вредности. Зарада коју је оштећеник примао до повреде у месечним износима од 4.000 динара остаје, по хипотези, нетакнута штетничким поступком. „Умањење прихода“ у месечном износу од 1.000 динара у ствари представља неостварену зараду, приход који нити је ушао у оштећеникову имовину нити ће у њу ући. Чињеница да је оштећеник тај износ остваривао до повреде само у потребној мери обезбеђује вероватноћу да би у одсуству повреде био оствариван и у будућности, за период после повреде. То је онај „редован ток ствари“ који представља појмовно обележје правног појма изгубљене добити, али ништа не може изменити чињеницу да тај износ није био остварен. Он то није био по самој хипотези. Уосталом, у истом смислу, са свим својим изгледима поставља се питање накнаде за изгубљену зараду и квалификације те зараде у случају оштећеника који у време повреде још није ни био почео да зарађује, који је тек требало да почне да зарађује, па је у томе онемогућен телесном повредом и проузрокованом неспособношћу за рад.

Новчана штета

28. У ширем смислу под новчаном штетом подразумева се штета процењива у новцу, дакле, свака имовинска штета, док се у ужем, специфичном смислу под тим подразумева само она имовинска штета која се непосредно састоји у новцу. Као таква, она се разликује од штете на ствари, која такође има своју новчану вредност али се материјално посматрано састоји у уништењу или оштећењу неке ствари. Између ова два облика имовинске штете постоји, као што се види, природна разлика и она је од утицаја на организацију њихове накнаде. — Штета може од самог свог почетка имати новчани облик а могуће је да се штета која је у почетку имала облик уништења или оштећења

ствари касније претвори у новчану штету (кад оштећеник, пре остварења права на накнаду, о свом трошку поправи оштећену ствар или на место уништене купи нову).

29. Као и имовинска штета уопште, тако се и новчана штета може појавити било као стварна штета (нпр. крађа извесне суме новца, несанак извесне суме новца у пожару итд.) било као изгубљена добит (на пример, губитак зараде због противправног лишења слободе или због телесне повреде). Изгубљена добит се најчешће и појављује у виду новчане штете.

§ 3. НЕИМОВИНСКА (МОРАЛНА) ШТЕТА

30. Неимовинска (морална) штета је други основни облик штете, који заједно са имовинском штетом даје општи правни појам штете. За разлику од имовинске штете, одређивање појма неимовинске штете предмет је спора међу правним писцима. Одређивање тога појма, међутим, од прворазредног је значаја јер од њега у великој мери зависи одговор на питање о оправданости досуђивања накнаде неимовинске штете (дакле, уношење појма неимовинске штете у општи правни појам штете) и организација њене накнаде.

Најважнија схватања о појму неимовинске штете

31. Неки писци дефинишу неимовинску (моралну) штету на негативан начин. Бодри-Лакантинери (Baudry-Lacantinerie) и Бард (Barde) кажу: „Под моралном штетом треба подразумевати сваку штету која не погађа појединца у његовој имовини или телу” (Traité théorique et pratique de Droit civil, t, IV, des obligations, Paris, 1908, стр. 599). Негативну дефиницију даје и Ф. Живор (F. Givord): „Подела права на имовинска и неимовинска одговара подела штете на имовинску и неимовинску. Не у том смислу да имовинску штету нужно и искључиво сачињавају повреде имовинских права, и обрнуто. Али исто онако као што је право имовинско ако је процењиво у новцу, исто тако ће бити схваћена као имовинска она штета која се може новчано проценити. — У том смислу може се рећи да неимовинска штета постоји увек кад новчана репарација није у стању да буде адекватна штети, да буде објективно процењена. Тако ће бити у случају кад новац у односу на претрпљену штету не може да испуни функцију еквивалента. Упркос негативном карактеру ове дефиниције, економски критеријум који јој је основ, задовољавајући је” (François Givord, La réparation du préjudice moral, thèse, Grenoble, 1938, стр. 8). На сличан начин дефинише неимовинску штету и Х. Лалу (H. Lalou). И по њему подела штете на имовинску и моралну одговара подела права на имовинска и неимовинска, али у том смислу што је имовинска штета повреда имовинских а морална штета повреда неимовинских права (H. Lalou, Traité pratique de la responsabilité civile, Paris, 1962, н. 149).

32. Други писци дефинишу неимовинску (моралну) штету као умањење моралне имовине: „Неекономска или неимовинска добра, морални или идеални интереси, представљају могло би се рећи моралну имовину једног лица. То су: част, уважање, затим поштовање према умрлима, достојанство породице, стида, легитимне наклоности према лицима и стварима”. „Морална штета није ништа друго него повреда моралне имовине. Под тим дакле треба подразумевати било омаловажавање, злонамерно или из непажње, било бол проузрокован губитком неког драгог лица, било физичке патње, жалост, бригу, који су последица штетне радње” (D. Nicolesco, *Du dommage moral résultant de l'inexécution d'un contrat en droit comparé*, thèse, Paris, 1914, стр. 7).

33. У вези с овим извесни писци деле неимовинску штету на ону која је проузрокована повредом тзв. друштвене стране моралне имовине и ону која је проузрокована повредом тзв. афекционе стране моралне имовине. Друштвену страну моралне имовине сачињавају част, углед, уважање једног лица, а афекциону страну сачињавају легитимна осећања према лицима која су нам блиска (Josserand, *Cours de Droit civil français*, т. II, стр. 215; H. et L. Mazeaud — A. Tunc, *Traité théorique et pratique de la responsabilité civile*, éd. 5. т. I. п. 295; J. Ganot, *op. cit.*, стр. 6—7; B. Delmas, *op. cit.*, стр. 31; М. Калоџера, *op. cit.*, стр. 71—81, има трипартитну поделу: повреда која проистичу из физичке стране личности, повреда права која проистичу из моралне стране личности и повреда права која проистичу из друштвене стране личности).

34. По Демоломбу штета може бити материјална, која погађа оштећену страну у њеним имовинским добрима или њеној личности, и морална, која погађа њену част, уважање, легитимне афекције; штета се, дакле, дели на материјалну и моралну према врсти добра на којем је извршена, материјализована штетна радња, при чему штете у физичкој личности улазе у материјалну штету (Demolombe, *Cours de Code Napoleon*, XXXI, Paris, 1882, стр. 575). Трагова оваквог схватања налазимо и у нашој послератној судској пракси. У извесном броју пресуда, нарочито старијег датума, каже се да физички бол представља материјалну штету: „Телесни бол проузрокован је повредом тела и здравља. Иако се психолошки манифестује кроз осећај бола, он је у ствари материјална појава посматрана са стране свога узрока, а исто тако посматрана са стране последице, јер и бол у ствари значи вид оштећења здравља. Не треба, према томе, претрпљени бол посматрати као нематеријалну штету него баш као материјалну. То значи да накнаду штете за претрпљени бол треба признати уколико се претрпљени бол издваја и манифестује као стварна материјална штета. Овако посматрана материјална штета разликује се од других видова материјалне штете проузроковане телесном повредом тиме што се не може фиксно одредити еквивалент њене накнаде, па се мора оставити суду да према околностима утврди праведну накнаду” (решење Врховног суда Југославије Гз 37/56, од 18. маја 1956, Збирка судских одлука, књига I, свеска 2, одлука бр. 378; в. и пресуде наведене у: Обрен Станковић, *Накнада за појачане напоре и за умањење животне активности*, Београд, 1972, стр. 9.

и сл.) — Блиско претходном је становиште по коме се штета дели на материјалну (губитак или оштећење неке ствари), телесну (губитак или умањење физичких активности односно повреда телесног интегритета) и моралну (нпр., бол изазван смрћу блиског сродника); о томе: Lucienne Ripert, *La réparation du préjudice dans la responsabilité délictuelle*, thèse, Paris, 1933, стр. 155, 161—162.

*Критика појединих схватања и покушај одређивања појма
неимовинске штете*

35. Пре свега мислимо да изложене негативне дефиниције нису довољне. Њима се, додуше, указује на оно што је карактеристично за неимовинску штету, али се с обзиром на врло висок ступањ апстракције општег појма штете и велике садржинске разлике између појединих врста штете из њих не може видети позитивна садржина неимовинске штете. Није довољно рећи шта је то што није неимовинска штета већ се мора рећи шта је то што она јесте, у чему се састоји. Позитиван садржај неимовинске штете може се разабрати само из једне позитивне дефиниције.

36. У мноштву случајева правно санкционисаних повреда туђих субјективних права и интереса постоји једна серија случајева чија је заједничка карактеристика у томе што за човека представљају један бол (телесни или душевни), патњу, неко трпљење у најширем смислу речи. То могу бити разне врсте физичких (телесних) болова проузрокованих телесном повредом или болешћу; то може бити душевни бол (патња) услед сопствене унакажености, или услед смрти или унакажености лица које нам је блиско; то може бити душевно трпљење услед срамоте која нам је нанета или услед повреде пијетета према умрлом; то интимно трпљење може се састојати у страху, бризи, неспокојству; то може бити душевна патња услед ускраћеног задовољства које пружа рад или вршење неке друге животне активности у случају умањења животне активности итд. Упркос разликама које постоје између физичких болова, с једне, и душевних болова, с друге стране, и разликама између појединих врста физичких а нарочито душевних патњи, свима њима заједничко јесте то да за нас представљају једно неугодно осећање, које ремети нашу психичку и емоционалну равнотежу. Као средство рационалне организације друштвених односа и човековог живота, право не може да остане равнодушно пред једном оваквом неповољном ситуацијом, исто онако као што не остаје равнодушно ако је нарушена равнотежа у нашој имовини. Проблем накнаде неимовинске штете састоји се баш у томе како да се отклони или барем ублажи неравнотежа унета у наш психички и осећајни живот подношењем неког психичког или физичког бола. То је, може се рећи, становиште које доминира и у нашој судској пракси, при чему се тај закључак изводи не само на основу формалног изјашњавања садржаног у огромној већини пресуда већ првенствено на основу стварне организације накнаде ове врсте

штете (ближе о томе: О. Станковић, Новчана накнада неимовинске штете).

37. Ако се неимовинска штета схвати на изложени начин, то значи да је за њену квалификацију ирелевантна врста непосредно нападнутог правног добра. Овим се чини основна замерка подели штете на материјалну и моралну, подели по којој материјална штета обухвата повреду имовинских добара и повреде у физичкој личности (supra, п. 36). „Материјалистички” критеријум оваквог разликовања, тј. оклоност да ли је штета праћена или не неком видљивом материјалном променом у спољном свету без значаја је за право, које из њега не извлачи никакве посебне консеквенце. Нигде се не примењују некаква посебна и јединствена правила о накнади штета које су везане за видљиве промене у спољном материјалном свету а посебна и јединствена правила за штете које нису везане за такве промене. Иначе би то значило да важе иста правила за физички бол проузрокован телесном повредом (дакле, једном видљивом променом у спољном материјалном свету) и за уништење неке ствари, односно иста правила за душевни бол који трпимо услед клевете (где нема оваквих промена) и за смањење прихода услед губитка клијентеле проузрокованог том истом клеветом.

38. „Штета у физичкој личности” („телесна штета”) према томе није никаква подврста материјалне штете нити посебна врста штете поред материјалне (имовинске) и моралне (неимовинске). Она се своди на неимовинску штету (уколико је тиме проузрокован физички бол или душевни бол услед унакажености или услед умањења животне активности) или на имовинску (губитак зараде, трошкови).

39. Из досадашњих излагања произилази неприхватљивост дефиниције по којој се неимовинска штета састоји у умањењу моралне имовине (supra, н. 34). С једне стране могуће је да нам се неимовинска штета у виду душевних трпљења проузрокује и уништењем материјалних добара, чак и кад за њих нисмо имали никакве посебне афекције (нестанак куће у пожару, на пример, најчешће ће за неко време потпуно уништити наш душевни мир и проузроковати хаос у дотадашњим навикама и начину живота). С друге стране, повреда личног добра није истоветна са последицама повреде, које су једино релевантне и које по својој природи могу бити и неимовинске и имовинске. При телесној повреди, на пример, неимовинска штета се не састоји у видљивим материјалним променама на нашем телу, већ у физичким боловима проузрокованим повредом и у душевним патњама због унакажености или због умањења животне активности. При повреди части неимовинска штета се не састоји у умањењу угледа већ у душевним трпљењима проузрокованим умањењем угледа, што су појмовно две ствари. Отуда лица различитих васпитања неће подједнако трпети услед умањења угледа (тзв. објективна повреда части); лице неспособно за расуђивање уопште неће трпети у случају увреде и клевете, што важи и за правно лице као такво, будући да оно нема своју посебну свест и неки њему својствен емоционални живот.

40. Ако би било другачије, тј. ако би неимовинску штету сачињавало само „умањење моралног добра” (само умањење угледа, саме неестетске промене схваћене објективно) и накнада се досуђивала независно од претрпљених физичких и душевних болова, испало би да су наша морална добра, наша част, наш естетски изглед, наш телесни интегритет, добра која имају објективизирану вредност, своју цену а да новчана накнада неимовинске штете представља цену наше части, нашег естетског изгледа итд. (ова критика не односи се на Mantelet-ovu дефиницију моралне штете као умањења моралне имовине, пошто његова дефиниција има чисто моралну садржину; по њему, морална имовина „обухвата укупност осећања, осећаја, идеја, који иако представљају суштинску природу човека измичу свакој економској процени”; о части аутор говори као о „осећању части”; André Mantelet, *La réparation du préjudice moral*, thèse, Paris, 1907, стр. 6—7).

41. Овим је истовремено учињено беспредметним разликовање неимовинске штете на ону која настаје повредом тзв. друштвене стране моралне имовине (част, углед, уважање) и ону која проистиче из повреде тзв. афекционе стране моралне имовине (легитимне наклоности према лицима и стварима). Повреде било једне било друге „стране” моралне имовине подједнако су релевантне и то само ако је и само уколико је њима проузрокована неимовинска штета схваћена као телесни односно душевни бол. Ова подела није ни изведена помоћу једног критеријума који је својствен неимовинској штети, већ више с обзиром на имовинску штету која може бити проузрокована неимовинском штетом. „Прве (неимовинске штете проузроковане повредом друштвене стране моралне имовине — О.С.) су увек или скоро увек више или мање везане за новчану штету: омаловажавање једног лица најчешће ризикује да га погоди новчано, било приморавајући га да напусти положај који је заузимало, било доводећи у питање његову будућност или будућност његове деце, било доводећи до пропадања његове трговине или његове индустрије”. У другом случају, при повреди афекционе стране моралне имовине, „морална штета је, врло често, чиста од свих примеса: бол, жалост, једине су проузроковане штете; у новчаном погледу жртва не трпи никакву штету” (H. et L. Mazeaud — A. Tupic, *op. cit.*, t. I, n. 294). Чак и овако формулисан критеријум разликовања је нетачан и не одговара стварности, пошто нам је имовинску штету могуће проузроковати и повредом афекција. Разлика се састоји у нечем другом, у томе што је лакше доказати обим имовинске штете и узрочну везу између имовинске штете и клевете него између штете и повреде афекција. Лакше је оштећеном да докаже да је услед клевете изгубио запослење и колико је приближно штету услед тога претрпео, него доказати постојање и обим имовинске штете претрпљене услед тога што је бол за изгубљеним јединим дететом одузео родитељу сваку амбицију да ради на сопственом стручном усавршавању и напредовању у послу и да до краја искористи своје могућности остваривања веће зараде.

42. Критика дефиниције по којој се неимовинска штета састоји у повреди неимовинских права садржана је у критици схватања по

коме свака повреда субјективног права, као таква, представља штету, о чему је било речи код општег појма штете (супра, п. 7 и сл.)

Посебно о неимовинској штети у виду умањења животне активности и појачаних напора; такозвано телесно оштећење

43. Ово је област у којој је у нашој судској пракси дуго владала конфузија, како у погледу схватања природе ових штета (односно њихове имовинске или неимовинске природе) тако и њиховог односа према другим штетама које настају или могу настати из исте телесне повреде. О томе сведочи и права термилошка инфлација: за означавање штете у виду умањења животне активности и појачаних напора у употреби је двадесетак различитих назива (о томе: Обрен Станковић, Накнада за појачане напоре и за умањење животне активности, Београд, 1972, стр. 3).

44. Израз „умањење опште животне способности“, који је у употреби у највећем броју пресуда, није адекватан пошто није реч о умањењу способности која је заједничка свим људима, већ о умањењу конкретне оштећеникове способности коју је имао пре повреде, о укључности његових способности пре повреде. За означавање те способности вероватно су бољи изрази „умањење општеживотне способности“ или „умањење животне способности“, који су употребљени у другим пресудама.

45. Али то је изведено питање и споредан недостатак. Основни је у схватању природе штете у виду „умањења опште животне способности“ („општеживотне способности“, „животне способности“), која се по становишту израженом у не малом броју пресуда састоји у уништењу односно умањењу неке способности организма, односно по терминологији коју је Врховни суд Југославије употребио у једној пресуди (Рев 324/69) у „умањењу функционалности организма“. Консеквенца тог становишта је да се величина штете мери процентима телесног оштећења, дакле, по јединственим и то медицинским критеријумима за све оштећенике, без довољног вођења рачуна о томе каквим је стварним телесним и дүшевним патњама праћен дати проценат телесног оштећења. Истовремено, овим је отежана квалификација овог облика штете са гледишта поделе на имовинску и неимовинску и разграничење од других облика штете који могу бити проузроковани телесном повредом (има пресуда из којих се не види да ли се накнада досуђује на име имовинске или неимовинске штете, а у некима је дуплирана накнада за исту штету, која фигурира под различитим називима).

46. Умањење „опште животне способности“ увек представља штету у медицинском смислу речи, али само по себи није штета у правном смислу. У правни појам штете улази само оно умањење животне способности (само оно „умањење функционалности организма“) које се појављује или као губитак (умањење) неке животне активности или као појачани напори у обављању неке животне активности. Разуме се, умањење животне активности и појачани напори увек су последица умањења

животне способности и у великом броју случајева иста смањења „функционалности” организма (иста по врсти и степену) доводе до једнаких штета у виду изостанка неке животне активности, односно појачаних напора у њеном обављању; али није увек тако. У стварности, „функционалности” човековог организма није прост механички продужетак његове „функционалности”, јер наше животне активности (њихов број, учесталост, разноврсност) нису у управној сразмери са нашим способностима. Лица приближно једнаких животних способности практикују и сасвим различите животне активности, као што људи који практикују приближно једнаке активности не морају бити једнаких животних способности. Ево две младе жене које су услед телесне повреде изгубиле способност рабања. У оба случаја њихова животна способност, функционалност њиховог организма, мерена медицинским критеријумима и изражена у процентима по чисто објективним критеријумима, подједнако је умањена. Али није подједнако умањена њихова животна активност: једна је без деце и сад је онемогућена да их има; друга већ има више деце и с обзиром на њихов број и узраст (посебно узраст последњег, најмлађег детета) иначе не би више рабала. Ево два оштећеника са идентичним телесним повредама, услед којих су постали неспособни за физичка напрезања одређене врсте и интензитета; један ће због тога морати да престане да се бави активношћу коју је до тада практиковао, други такву активност није практиковао нити има основа за претпоставку да би је практиковао; или, један ће бити изложен напорима у обављању неке активности, други неће имати никакве појачане напоре јер уопште не практикује активност која претпоставља уништену способност.

47. Умањење животне активности (у смислу да је нека животна активност умањена или сасвим изостала) представља неимовинску штету када је та активност за оштећеног имала неку неимовинску, моралну вредност (уништено је односно оштећено чуло вида, слуха, отежано или онемогућено кретање, онемогућена сексуална активност или бављење позивом који је оштећеном обезбеђивао углед или популарност у друштву).

48. Појачани напори (замор) у обављању неке активности представљају увек вид неимовинске штете и то сами по себи и без обзира на врсту активности. Пресуде редовно праве разлику између појачаних напора у раду и појачаних напора у обичном, свакодневном животу (који се осећају приликом задовољења општих животних потреба). Разграничење између једних и других врло је, разуме се, релативно и немогуће га је извести до краја. Појачани напори (замор) у раду нису ограничени на посао на радном месту већ се односе и на рад ван радног места, а ван радног места ће бити тешко, некад чак и немогуће, разликовати шта је посао *stricto sensu* а шта тзв. обичан, свакодневни живот. Неке активности, барем у одређеном броју људи (посебно оних који нису у радном односу) јесу и једно и друго. Али чак и кад би било могуће ово разликовање извести до краја, оно је без практичног значаја, пошто између једних и других појачаних напора нема квалитативне разлике. Појачани напори не мењају ни своју природу ни своју

интензитет у зависности од тога да ли их оштећеник чини у обичном животу или у раду и да ли је у питању рад на радном месту, прековремени рад или допунски рад. Само у дескриптивном смислу, да би се описала укупна неимовинска штета и одредио њен обим, има смисла посебно говорити о једним и другим појачаним напорима.

49. Појачани напори (замор) и онемогућење односно смањење неке животне активности могу и у великом броју случајева јесу узрок даљих душевних трпљења (патњи), која могу имати најразличитије степене, од обичне индиспонираности до најтежих депресивних стања и очајања. Те ствари, иако у тесној вези, морају бити разликоване: једно је онемогућена животна активност која за оштећеника има неимовинску вредност и чији изостанак за њега представља један морални дефицит (дакле, неимовинску штету) а друго је депресивно стање које се на тај дефицит надовезује.

50. И појачане напоре и осујећену активност и „пратеће” неимовинске штете које се на њих надовезују, треба разликовати од других видова неимовинске штете који могу настати из исте телесне повреде: физички болови, душевни болови, страх. Треба их разликовати и од имовинских штета које могу настати из исте телесне повреде, посебно од губитка зараде услед изостанка односно смањења активности која је доносила приходе. То разликовање, као што смо горе истакли, у многим пресудама није извршено како треба, а без тога је немогуће споразумевање између странака, странака и суда и вишег и нижег суда.

51. У пракси је у приличном броју пресуда употребљен израз „телесно оштећење”, у смислу умањења опште животне способности (в. пресуде наведене код Станковића, Накнада за појачане напоре..., стр. 20, примедба бр. 19). По нашем мишљењу тај израз је крајње неприкладан а природа штете њиме означена нетачно је одређена. Само за себе, „телесно оштећење” није релевантно са гледишта правног појма штете и правила о накнади штете, већ су то тек даље последице које из њега произилазе: трошкови лечења, изгубљена зарада, издаци за појачану исхрану, физички болови, душевни болови услед унакажености, појачани напори, умањење животне активности. Штете које произилазе из телесног оштећења, као што се види, разноврсне су и нису исте у сваком поједином случају. Са истим правом овај израз може бити употребљен за означавање било које од побројаних штета. Зато се из пресуда које досуђују накнаду за „телесно оштећење” не може увек разабрати на име које штете је досуђена накнада, а ближа анализа показује да и овде има дуплирања накнаде за исти вид штете. — Што се тиче формалне квалификације „телесног оштећења”, у неким пресудама оно је проглашено за имовинску штету, у другима за неимовинску, и једно и друго, као квалификација која искључује ону другу, — нетачно. Не само због тога што телесно оштећење само по себи није штета него због тога што штете које из њега проистичу некад јесу имовинске, некад неимовинске, а некад и једно и друго, у овој или оној комбинацији (Станковић, Накнада за појачане напоре..., пресуде наведене у примедбама 21—23).

52. Сам израз „телесно оштећење” као и стварна организација накнаде штете која је њиме означена у пракси у великој мери дуговани су утицају инвалидског права. Према прописима о инвалидском осигурању, телесно оштећење је губитак, битније оштећење, или знатнија онеспособљеност појединих органа или делова тела, које проузрокује ограничење покретљивости, отежава нормалну активност организма и условљава веће напоре у остваривању животних потреба. У циљу остваривања права на инвалидину, телесна оштећења изражавају се у процентима, и то искључиво по медицинским критеријумима, и разврставају у степене. Одређено оштећење изражава се одговарајућим, увек истим процентом и разврстава у одговарајући, увек исти степен, а за сваки степен телесног оштећења призната је инвалидинина у фиксном месечном износу. Отуда сви осигураници са истим степеном телесног оштећења примају инвалидину у истом износу, без обзира у којој је мери оштећени орган био односно стварно јесте и даље ангажован у разноврсним животним активностима. — Пошто су у питању специфични медицински критеријуми, оштећење од рецимо 30% никако не значи смањење човечких ранијих укупних функција за 30%; телесно оштећење од 100% никако не значи потпуни губитак свих животних функција (до чега долази само у случају смрти); из истих разлога у случају оштећења више различитих органа збир процената оштећења може износити 150%, 200%, 300%, иако чисто логички гледано збир свих животних функција може бити означен само индексом 100.

53. Овом специфичном техником инвалидског права, изграђеном за друге потребе, некритички су се инспирисали многи грађански судови у досуђивању накнаде за умањење животне активности и појачане напоре. Томе је у великој мери допринело и схватање о постојању (поред имовинске и неимовинске) посебне категорије телесних штета, које смо већ изложили критици. Искуство наше судске праксе доказ је више да „телесне штете” као посебну категорију треба потпуно напустити. Природа штете није одређена врстом повређеног правног добра, да би се према врсти добара могла правити класификација штета. Неимовинска штета може бити проузрокована повредом тела, уништењем ствари или нападом на неко неимовинско добро које није саставни део телесног интегритета (част, углед, афекције према некоме); то исто важи и за имовинску штету, која може настати повредом тих истих добара. Штета је или имовинска или неимовинска, треће нема, па се и тзв. телесне штете своде на једну од те две.

Питање назива

54. За означавање неимовинске штете у употреби су и други називи: морална, нематеријална, иматеријална, идеална, неекономска, пеновчана.

55. У француском праву највише је у употреби назив „морална” (*dommage moral, préjudice moral*), који је у широкој употреби и у нас.

За наше прилике он је неприкладан пошто у општем говору има првенствено одређен етички смисао (у истом смислу и Калођера, *op cit.*, стр. 4, прим. бр. 6). Супротност „моралном” је „неморалан” а не „материјалан”, још мање „имовински”.

56. Израз „нематеријална”, који би био пандан изразу „материјална”, такође није одговарајући, пошто није реч о материјалности односно нематеријалности штете ни материјалности односно нематеријалности правног добра чијом је повредом настала штета.

57. Из свих тих разлога мислимо да осталим називима треба претпоставити називе „неимовинска” и „имовинска штета”, који ипак најбоље одговарају критеријуму разликовања двеју основних врста штета (мада би, мора се признати, назив „неимовинска” више пристајао једној негативној дефиницији).

§ 3. ОСТАЛЕ ПОДЕЛЕ ШТЕТЕ

58. Штете, подразумевајући под тим и имовинске и неимовинске, могуће је класификовати по разним критеријумима и с обзиром на различите захтеве.

Садашња (постојећа) и будућа штета. Извесна и неизвесна (евентуална) штета

59. Садашња штета је она која је у време одлучивања о тужбеном захтеву већ наступила, без обзира, да ли је сва реализована одједном (нпр. уништење или оштећење аутомобила у судару) или постепено (нпр. изгубљена зарада за протекло време), и независно од тога да ли је то коначни обим штете из датог узрочног односа или ће се реализација штете наставити и у будућности.

60. Будућа је она штета која тек треба да се оствари из узрока који је већ наступио, без обзира да ли ће се остварити постепено (што је чешћи случај) или одједном, и независно од тога да ли представља наставак већ реализоване штете (што је чешћи случај) или њено остварење први пут треба да отпочне у будућности (нпр. душевни бол који ће се услед смрти сродника трпети и у будућности, изгубљена зарада за будућност).

61. Подела на садашњу и будућу штету у вези је са поделом на извесну и неизвесну (евентуалну) штету и правилом да се накнада може досудити само за извесну штету. Извесна, пак, јесте већ наступела штета (садашња) као и будућа штета за коју постоји у потребном степену вероватноћа да ће наступити у будућности. Евентуална штета је она која ће можда наступити у будућности али не постоји довољан степен вероватноће да би била квалификована као будућа извесна штета. Степен вероватноће да ће штета наступити и у вези с тим квалификација будуће штете као извесне или само евентуалне је једно фактичко питање које

цени суда у сваком конкретном случају. Тако, према једној одлуци из француске судске праксе власник зграде чија је прометна вредност умањена поступком другог нема право на накнаду штете ако још нема намеру да зграду прода (Civ. 1er juin, 1934, D. H. 1934.377).

62. Према становишту које данас преовладава у нашој судској пракси право на накнаду штете за губитак у заради не може се, по правилу, признати пре него што оштећеник почне да привређује (делимитни губитак зараде) односно пре него што би, у одсуству повреде, почео да привређује (потпуни губитак зараде), у ком случају ток застарелости не почиње пре него што наступи то време (правни став усвојен на саветовању судија представника грађанских одељења републичких и покрајинских врховних судова, одржаног 12. и 13. фебруара 1970. године, Збирка судских одлука, књига XV, свеска 1, стр. 73). У једној пресуди Врховног суда Србије (Гж. 1347/71 од 27. априла 1971, из архиве Суда) каже се: „Тужиља је студент и још не привређује. Када почне да привређује, уколико због умањења радне способности буде губила у своме личном доходу, у заради, тада ће имати право да тражи накнаду онога што губи. Зато је Окружни суд правилно нашао да је тужиља за овај вид штете преурањено поднела тужбени захтев, те је са тих разлога њен захтев за накнаду ове штете за сада неоснован” (contra: пресуда Врховног суда Југославије Рев. 608/58 од 4. децембра 1958, из архиве Суда; пресуда Врховног суда Хрватске Гж. 469/62, из архиве Суда; за становиште по којем право на накнаду штете има малолетник који је достигао узраст са којим као ученик у привреди може да привређује, иако у време повреде није остваривао никакву зараду: решење Врховног суда Босне и Херцеговине Гж. 25/56 од 27. јануара 1956. године, Збирка судских одлука, Књига I, свеска 1, одл. бр. 146 и пресуда истог Суда Гж. 126/56 од 9. јуна 1956. године, Збирка судских одлука, Књига I, свеска 2, одл. бр. 370).

63. Накнада постојеће штете нужно има облик јединствене суме, без обзира да ли је штета настала одједном или сукцесивно, док се за будућу штету која се реализује сукцесивно (изгубљена зарада, изгубљено издржавање у случају смрти даваоца издржавања) накнада по правилу досуђује у облику ренте.

Предвидива и непредвидива штета

64. Ово разликовање чине неки законици када је у питању уговорна одговорност. Тако, по чл. 1150. француског Грађанског законика дужник који није поступао са злом намером обавезан је да накнади само ону штету која се могла односно, морала предвидети у време закључења уговора. Код деликтне одговорности, међутим, штетник је без обзира на степен кривице с којим је поступао обавезан да накнади и штету која није била односно није могла бити предвиђена у време предузимања штетног акта (по становишту праксе исто правило се примењује и у случају кад уговорна и деликтна одговорност

коинцидирају). Предвидивост односно не предвидивост се не процењује *in concreto* већ *in abstracto*; непредвидива је, дакле, она штета која се није могла предвидети ни с пажњом коју показује један *bonus pater familias* (Н. Lalou, *Traité pratique de la responsabilité civile*, Paris, 1962, п. 495). По становишту које данас преовладава у француској пракси предвидивост односно непредвидивост се не односи само на узрок штете већ и на њен обим (А. Colin — Н. Capitant, *Traité de droit civil*, t. II, *refondu par Léon Julliot de la Morandière*, Paris, 1959, п. 898). По нахођењу судова, груба непажња се са ове тачке гледишта изједначава са злом намером (Fernand Derrida, *Domages-intérêts*, п. 20, *Encyclopédie juridique, Répertoire de droit civil*), али у теорији се с тим не слажу сви (Lalou, *op. cit.*, Н. 415—80). — Правило усвојено у чл. 1150. француског Грађанског законика образлаже се тиме што приликом закључења уговора и одмеравања уговорних обавеза странке узимају у обзир штетне последице до којих би могло довести неизвршење, па стога не би било право да се дужнику који није поступао за злом намером наметне обавеза да накнади штету која се у то време није могла предвидети.

65. Правило усвојено у француском праву преузето је од стране редактора италијанског Грађанског законика, у чијем чл. 1225 се прописује: „Ако неиспуњење или доцња не зависи од зле намере дужника, накнада је ограничена на штету која се могла предвидети у време кад је обавеза настала”. — Према Скици за Законик о облигацијама и уговорима (чл. 211, ст. 1. и 2.) и Нацрту Закона о облигацијама и уговорима (чл. 241, ст. 1. и 2.) „Поверилац има право на накнаду претрпљеног губитка и измаклог добитка, које је дужник морао предвидети, у време закључења уговора, као могуће последице повреде уговора, с обзиром на чињенице које су му тада биле познате или морале бити познате. — У случају преваре или намерног неиспуњења, као и неиспуњења због крајње непажње, поверилац има право захтевати од дужника накнаду свих штетних последица које су настале због повреде уговора, без обзира на то што дужник није знао за посебне околности због којих су оне настале”. — Особеност етиопског Грађанског законика је у томе што се о непредвидивости штете може водити рачуна и на подручју деликтне одговорности, иако не на исти начин као кад је у питању уговорна одговорност. За подручје уговорне одговорности важи чл. 1799, по коме је накнада једнака штети коју би неизвршење могло да проузрокује повериоцу према предвиђањима једног разумног лица. У том погледу води се рачуна не само о природи уговора већ и о занимању странака, њиховим претходним односима, и свим околностима које су биле познате дужнику и за које се мора узети да је на основу њих закључен уговор. У погледу деликтне одговорности закон у чл. 2101. предвиђа да суд може ако то правичност захтева снизити износ дуговане накнаде када је услед непредвидивих околности штета добила размере које се нису могле разумно очекивати а одговорно лице није поступало са злом намером.

Конкретна и апстрактна штета

66. Конкретна штета је она чије се постојање и обим морају доказати да би накнада била досуђена. Ако је постојање штете доказано, суд о њеном обиму може одлучити и по слободној оцени, уколико је утврђивање стварног обима штете немогуће или је могуће само са несразмерним тешкоћама.

67. Апстрактна штета је она чије се постојање и величина претпостављају тако да се не морају доказивати а износ накнаде одређен је унапред у складу са законском претпоставком о величини штете. Тако, у случају доцње дужника код новчаних обавеза, поверилац има право на накнаду у виду законских камата без доказивања да је у том износу претрпео штету. Случај апстрактне штете предвиђају и Опште узансе за промет робом (бр. 211). Кад купац одустане од уговора због доцње продавца, он може тражити разлику између уговорене цене робе и њене средње тржишне цене која је у месту испоруке постојала првог радног дана по истеку рока који је купац накнадно оставио продавцу за испуњење обавезе, а у случају кад није оставио такав рок због тога што му је продавац саопштио да неће испунити своју обавезу, онда првог радног дана по истеку рока испоруке. Аналогно овлашћење има продавац у случају одустанка од уговора због доцње купца (бр. 212. Општих узанси).

68. Апстрактну штету не треба мешати са штетом која се накнађује по унапред прописаном ценовнику, какав је, нпр., случај са шумским штетама, или са штетама које путници проузрокују железници. У оваквим случајевима накнада се може досудити само ако је штета стварно проузрокована и њено постојање доказано.

Директна и индиректна штета

69. По чл. 1151. француског Грађанског законика дужник је обавезан да накнади само ону штету која је директна и непосредна последица неизвршења уговора, чак и кад је поступао долозно (тако и по чл. 1223. италијанског Грађанског законика). Француски писци истичу да је ово правило у ствари израз захтева узрочности, прецизирање да је са те тачке гледишта квалитет кривице без значаја, што показује да оно има опште поље примене и да подјенако важи и за деликтну одговорност (Mazeaud — Tunc, *op. cit.*, t. II, n. 1670; Derrida, *op. cit.*; René Rodière, *La responsabilité civile*, Paris, 1952, n. 1622; Georges Ripert — Jean Boulanger, *Traité de droit civil d'après le traité de Planiol*, t. II, Paris, 1957, n. 1008; Colin — Capitant — Morandière, *op. cit.*, t. II, n. 1079; супротно: Aubry et Rau, *Cours de droit civil français*, t. IV 5e éd., § 455, str. 352).

70. Овако постављена, директна штета се може дефинисати као штета која је у потребној узрочној вези са штетниковим поступком. Тиме се, међутим, врло мало казује јер није дат одговор на питање

које је основно: кад се има узети да постоји потребна узрочна веза? О томе постоје две теорије: теорија еквивалентне узрочности и теорија адекватне узрочности (са својим варијантама и њиховим интерпретацијама), па су у зависности од тога која се од њих усвоји различите и дефиниције директне и индиректне штете. По једној, директна је она која се непосредно надовезује на штетну радњу (прва штета) а индиректна она која се надовезује на директну; по другој, директна је свака штета која је била нужна и неизбежна; по трећој, то је штета која је типична (нормална) последица штетне радње; по четвртој, директна је она којој је штетна радња извор а индиректна којој је штетна радња само повод итд. Притом, не само што свака од ових дефиниција има својих присталица него се помоћу исте дефиниције често врше различите квалификације. Због свега овога, поред терена на коме се сви слажу у квалификацији штета као директних, постоји још увек велико пространство на коме су исти примери од стране једних схваћени као директна а од стране других као индиректна штета. Пред таквом стварношћу, многи писци истичу да је узрочност фактичко питање, други кажу да суд о томе суди мање на основу прецизног и објективног критеријума а више по једном осећању, док трећи говоре о „моралној узрочности” и истичу да су на квалификацији штета као директних и индиректних од утицаја и околности које стоје ван, материјалне узрочности” (M. Planiol — G. Ripert, *Traité pratique de droit civil français*, t. VI, *Obligations*, par Paul Esmein, Paris, 1952, n. 541., стр. 739).

др Обрен Станковић

РЕЗЮМЕ

О понятии и видах вреда

Если отбросим крупные различия, существующие между отдельными видами вреда, то тогда мы можем сказать, что вред в гражданском правовом смысле — это то неблагоприятное состояние, на основании которого (насколько выполнен и ряд других условий) можно требовать возмещение и которое возможно восстановить (полностью или частично) путем присуждения возмещения.

В большинстве случаев вред возникает причинением ущерба субъективным правам, но достаточно и причинение ущерба законным интересам (интересам, охраняемым законом).

С другой стороны причинение вреда не должно выражаться в причинении ущерба в указанном смысле. Денежная сумма, присуждаемая в таких случаях в пользу потерпевшего, хотя формально декларируется как возмещение убытков, в действительности же выполняет превентивную функцию и ее размер определяется в соответствии с этой целью.

Утрата работоспособности сама по себе не является вредом, причиненным имуществу. Вред причиненный имуществу состоит в потере заработка вследствие утраты трудоспособности.

Потеря заработка является видом убытка, связанного с потерей потерпевшим заработка, а не фактическим вредом (*damnum emergens*).

Под вредом, причиненным личности, автор подразумевает физическую и душевную боль, придавая понятию душевной боли самое широкое значение и подразумевая под нею любое нравственное страдание, нарушающее эмоциональный и психический интегритет человека. (Душевную боль в случае смерти близкого лица, душевную боль вследствие увечья, причинения ущерба чести и доброму имени, страх, снижение трудоспособности, имевшей для потерпевшего большую моральную ценность, сильное утомление на работе и в быту итд.).

Автор не признает категории „вреда, причиненного телу”. Вред, причиненный телу (вред, нанесенный телесной неприкосновенности) не является никаким подвидом материального вреда. Как таковой он не является вредом. Вред представляет познейшие последствия, наступающие впоследствии нанесения вреда телесной неприкосновенности, могущие быть имущественной и личной природы.

SUMMARY

On the concept and types of damages

If we disregard the otherwise significant differences existing among the various types of damages, we may say that damages in terms of civil law are that unsatisfactory state of affairs on the basis of which a compensation may be demanded (in the event that all other necessary requirements are fulfilled) and which may be put right by that compensation (either completely or partially).

In most cases damages are brought about by an injury of subjective rights but an injury of legal interest will suffice (an interest protected or enforced by law).

On the other hand, a rights injury may not always end in damages in the outlined meaning of the term. The sums of money imposed in these cases in favour of the title-holder of the injured right, although formally defined as damage compensation, are in fact in the function of prevention, and the amounts are meted out in accordance with that purpose.

The loss of working capability as such is not a property damage but the property damage is the result of lost earning caused by incapability for work.

Lost earning are in fact a form of lost profit and not a real damage (*damnum emergens*).

By the term „non-property damage”, the author means physical and mental pains, giving the concept of mental pains the broadest possible meaning and understanding the term as every mental endurance violating emotional and psychic integrity (mental pains sustained in case of death of a relative, mental pains in case of physical deformation, injury of honour, reputation, fear, restricted living activity having moral value to the damaged or injured individual, excessive fatigue at work and everyday life etc.).

The author rejects the category of „body damages”. „Body damages” („damages of the physical person”) is not any sub-type of the material damage nor a separate type of damage apart from material or moral damages. It does not represent any damage as such, but this damage actually represents further consequences caused by the injury of physical integrity which on the other hand could be of a property or non-property nature.

RÉSUMÉ

La notion et les sortes de dommages

Si on, néglige les différences, du reste importantes, qui existent entre les diverses sortes de dommages, on peut dire que le dommage est dans le sens du droit civil l'état désavantageux en vertu duquel on peut demander (pour autant que les autres conditions sont remplies) la compensation et qui est propre par la voie de cette compensation de réparer cet état (entièrement ou approximativement).

Dans un grand nombre de cas le dommage a lieu par la violation du droit subjectif, mais la violation de l'intérêt légal est suffisante (l'intérêt protégé par la loi).

D'autre part, la violation du droit ne doit pas résulter du dommage dans le sens exposé. Les sommes d'argent qui sont adjudgées dans de tels cas au profit du titulaire du droit violé, quoique déclarées formellement comme compensation du dommage, en réalité exercent la fonction de prévention de sorte que leur montant est évalué en conformité avec ce but.

La perte de la capacité de travail n'est pas par soi-même un dommage matériel, mais c'est la perte de la rétribution par suite de l'incapacité de travail qui constitue le dommage matériel.

La rétribution perdue est la forme du profit perdu et non point du dommage réel (*damnum emergens*).

En tant que dommage moral l'auteur entend les douleurs physiques et psychiques, en donnant à la notion de douleur psychique la signification la plus large et en comprenant sous ce terme toute souffrance psychique qui trouble l'intégrité émotionnelle et psychique de l'homme (les douleurs psychiques dans le cas de la mort d'une personne proche, les douleurs physiques par suite de la défiguration, par suite de l'atteinte portée à l'honneur et à la renommée, la peur, la diminution de l'activité vitale qui avait pour la personne lésée une valeur morale, la fatigue accrue dans le travail et dans la vie quotidienne, etc.).

L'auteur rejette la catégorie de „dommage corporel”. Le „dommage corporel” (le „dommage dans la personnalité physique”) n'est aucunement une sous-espèce du dommage matériel ni une espèce particulière à côté du dommage matériel et moral. Comme tel il ne représente pas en général un dommage, mais le dommage représente les conséquences ultérieures qui ont lieu par suite de l'atteinte à l'intégrité corporelle et qui peuvent être de nature matérielle et morale.

ПОЈАМ ОСИГУРАЊА И ПОЈАМ УГОВОРА О ОСИГУРАЊУ

Нацрт Закона о облигацијама и уговорима (Скупштина СФРЈ, септембра 1976. године — АЦ бр. 388/1) доноси веома оригиналан појам уговора о осигурању (члан 860) који се битно разликује од до сада познатих законских дефиниција уговора о осигурању⁽¹⁾. Намера је предлагача овог текста била, без сваке сумње, да се и у правном појму уговора о осигурању изразе суштинске промене у друштвено-економским односима у делатности осигурања до којих је дошло у нас почев од доношења Уставних амандмана 1971. године, и чија је суштина у томе да заједницама осигурања имовине и лица (средствима и пословима) управљају они који су та средства и удружили, тј. осигураници. Ове промене су нашле израза и у најважнијим правним текстовима који су потом донети: Уставу СФРЈ, Закону о удруженом раду, Закону о основама система осигурања имовине и лица, од 28. маја 1976. године (Сл. лист СФРЈ, бр. 24/76). Заједничко је овим текстовима што посматрају делатност осигурања знатно шире него што су правни односи који се заснивају уговором о осигурању: излажу се начела на којима се заснива осигурање, правни положај (статус) лица чија су средства удружена у фондове осигурања, њихова самоуправљачка права и начин остваривања тих права. Устав СФРЈ, од 1974. године, на пример, у члану 42, на следећи начин говори о осигурању:

„Организације удруженог рада, самоуправне интересне заједнице, друштвено-политичке заједнице и друга друштвена правна лица могу самоуправним споразумом оснивати заједницу осигурања имовине и лица од истоврсних, односно сродних врста ризика, односно штета или од више различитих врста ризика, односно штета, и у њој, заједно са другим лицима, на начелима узајамности

1) Дефиниције уговора о осигурању садрже, на пример: немачки Закон о уговору о осигурању, од 30. маја 1908. године; италијански Грађански законик, од 21. априла 1942. године; пољски Грађански законик из 1964. године; мађарски Грађански законик из 1959. године; аустријски Закон о уговору о осигурању, од 1958. год.; Грађански законик РСФСР, из 1964. год. — Не садрже, међутим дефиниције уговора о осигурању: француски Закон о уговору о осигурању, од 1930. године. швајцарски Савезни закон о уговору о осигурању, од 1908. године.

и солидарности, удруживати средства ради осигурања имовине и лица и ради отклањања или смањења неповољног дејства узрока који могу изазвати те штете.

У заједници осигурања у којој се удружују средства ради осигурања имовине и лица од више различитих врста ризика, односно штета, осигураници који удружују средства ради осигурања од истоветних или сродних врста ризика, односно штета, образују посебне заједнице ризика и удружују средства у посебне фондове осигурања за те штете. Осигураници у заједницама ризика, споразумно са другим осигураницима у истој заједници осигурања, утврђују под којим се условима средства фондова намењена за измиривање обавеза за једну врсту штета могу употребљавати за измиривање обавеза за друге врсте штета.

Друштвена правна лица која удружују средства у заједници осигурања, односно заједници ризика, управљају пословањем тих заједница.

Међусобни односи друштвених правних лица која удружују средства у заједници осигурања, управљају том заједницом и њено пословање уређује се самоуправним споразумом о оснивању заједнице, њеним статутом или другим самоуправним актом или законом.

Грађани и грађанска правна лица — осигураници учествују у управљању заједницом осигурања, односно заједницом ризика, и остварују у њима друга права у складу са статутом заједнице осигурања и законом."

Насупрот овим текстовима (популарно названи „системски закони“) који регулишу тзв. статусни положај осигуравајућих организација (и лица удружених у њима), облигационоправна дејства која се заснивају уговором о осигурању дефинишу се путем права и обавезе уговорних страна (то јест, осигураника и заједнице осигурања, у нас). На класичан начин посматране, ове обавезе јесу: за осигураника — да плати премију осигурања, за осигурача — да накнади штету односно исплати осигурану суму ако дође до остваривања осигураног случаја. Тако је гласила и дефиниција уговора о осигурању, предложена од стране професора Константиновића (Облигације и уговори, Скица за Законик о облигацијама и уговорима, 1969, члан 873) која је била прихваћена и претходним верзијама Нацрта закона о облигацијама и уговорима:

„Уговором о осигурању обавезује се уговорилац осигурања да исплати осигурачу одређену премију, а овај се обавезује, ако се деси уговором предвиђени догађај (осигурани случај), да исплати уговориоцу осигурања или неком трећем одређену своту новца, или учини нешто друго."

Сасвим је друкчија дефиниција коју предлаже Нацрт закона о облигацијама и уговорима, од септембра 1976. године:

„Уговором о осигурању обавезује се уговарач осигурања да, на начелима узајамности и солидарности, удружује одређени износ (премије) у заједници осигурања односно заједници ризика (осигурач) ради осигурања добара или лица од одређених ризика и ради предузимања мера за отклањање или смањење неповољног дејства тих ризика, а осигурач се обавезује да предузима ове мере

и, ако се оствари ризик од кога је добро односно лице осигурано, да уговориоцу осигурања или неком трећем лицу исплати накнаду односно уговорени осигурани износ, или учини нешто друго.”

Нема сумње да значајне промене у статусном положају осигураника, као члана ризичне заједнице осигурања, такође морају имати утицај и на његов положај као стране у уговору о осигурању. Он очигледно није више само страна уговорница која се на тржишту сусреће са супротном уговорном страном, са различитим интересима, и који се тек тада упознаје са условима уговора који треба да закључи. Осигураници данас (и то искључиво они) преко својих скупштина као органа управљања доносе услове (правила) осигурања и тарифе премија. Они су, у неку руку, истовремено и у положају осигурача и осигураника. Са друге стране, основна функција осигурања састоји се подједнако и у заштити од последица наступелих ризика и у предузимању мера превенција којима се може спречити наступање тих штета. Питање је, међутим, може ли превенција представљати предмет правне (уговорне) обавезе осигурача (заједнице осигурања) према другој уговорној страни (осигуранику), како то предвиђа цитирани Нацрт закона о облигацијама и уговорима. Какве би биле последице прихватања једне овакве обавезе, чије би неизвршење, у том случају, морало бити и санкционисано? Размотрићемо ово питање са гледишта постојећих законских решења наших позитивних текстова, праксе осигурања, као и судске праксе. Претходно, ради бољег разумевања проблема, задржаћемо се на различитим начинима посматрања осигурања као привредне (економске) делатности, и осигурања као правног посла.

Начин проучавања осигурања и дефиниције осигурања

Сврха и начин дефинисања осигурања. — Будући да је истовремено и економска и правна категорија, осигурање представља предмет интереса разних научних дисциплина. Оно је најпре, економска институција чији је циљ уклањање економских последица проузрокованих штета, дакле, циљ првенствено економске природе. Отуда се са становишта економских дисциплина осигурања проучава кроз осигуравајући фонд (извори средстава, организација фонда, структура премије, обликовање резерви, улагање, чување средстава), кроз функцију чувања имовине и акумулаторску функцију, затим, економски ефекат појединих грана осигурања, место трошкова на име осигурања у систему укупних прихода и доходака радних организација, итд. Посматрано са становишта правних наука, осигурање се појављује као предмет проучавања разних правних дисциплина. Тако, као посебна врста организација удруженог рада, заједница осигурања (заједница реосигурања, заједница ризика, заједница осигураника) проучава се са становишта услова за осигурање, општих аката, управљања, пословања, имовине, удруживања, положаја радне заједнице, престанка рада, итд. Посматрано као облигационоправни уговор, осигурање се проучава кроз начин закључивања уговора, права

и обавеза уговорних страна, дејства уговора, престанка уговора, итд. — Из свега јасно произилази да различити приступи проучавања осигурања доводе и до различитих потреба којима дефиниција осигурања треба да одговори. Отуда и постоје разне дефиниције осигурања, које се, с обзиром на елементе које обухватају сврставају у различите групе: економске, техничке, правне и мешовите. Тако су настале и разне теорије о појму осигурања.

Економско-правне теорије. — То су тзв. теорија потребе⁽²⁾ и теорија сигурности⁽³⁾. По првој, циљ осигурања је задовољење потребе обезбеђења од опасности наступања ризика који нас угрожава и који сваког часа може да наступи; наиме, свака опасност може да буде остварена у будућности и то ствара садашњу потребу за заштитом — без обзира да ли ће она стварно и наступити. По теорији сигурности битан елемент осигурања је јемство које пружа осигурач и које се састоји у накнади штете: циљ је осигурања, стога, добијање сигурности да ће бити извршена обнова онога што је уништено или оштећено. Њој се замера супротстављање једне другој две имовине: осигурача и осигураника, међутим, имовина којом осигурач јемчи, у ствари, ризични фонд настао од средстава осигураника. — Значај је ових теорија што раздавају осигурање од игре и опкладе, док са правног становишта не представљају објашњење односа него само указују на мотив за закључење уговора.

Техничко-правне теорије. — Познате су: теорија компензације, теорија предузећа и теорија ризика. По теорији компензације⁽⁴⁾ осигурање није операција која се ограничава на два лица: осигурача и осигураника; осигурач је само посредник између мноштва лица који врши компензацију ризика по законима статистике и на начелу узајамности. Према теорији предузећа⁽⁵⁾ осигурање, за разлику од других уговора који могу бити закључени било са лицем које се професионално бави том врстом посла, било са лицем које се њиме не бави као професијом, везује се за једно предузеће које ради по извесном плану, обавља делатност на техничким основама осигурања, професионално и вођено од стручњака. Осигураници не ступају у правне односе једни са другима, већ постоји организовано предузеће, које преузима ризике масовно, у виду занимања и уз унапред утврђену премију. Упркос озбиљним замеркама: да је правни однос тај који одређује концепцију осигурања, а не форма кроз коју се обавља осигурање као делатност, затим, да технички организовано предузеће није једино својсво осигурања него да постоје још и превенција и репресија, ова теорија је довела до пооштравања контроле рада осигуравајућих друштава од стране државних органа, што је имало утицаја на већу сигурност коју осигурање пружа. Најзна-

2) Најзначајнији представници су Gobbi и Manes (Versicherungswesen, Leipzig, 1930).

3) J. Hupka, Der Begriff der Versicherungsvertrags, 1910.

4) Chaufton, Les assurances-leur passé, leur présent, leur avenir, Paris, 1884—6, Colin et Capitant, Cours élément. de droit civit français, Paris. 1924, t. II, p. 644.

5) Vivante, Una nuova teoria del contratti d'assicurazioni, Roma, 1891.

чајнија од ових теорија је тзв. теорија ризика⁽⁶⁾. Поред правних и неких других елемената које ова теорија истиче, централни елемент за објашњење осигурања представља појам ризика. Заштита из осигурања се не исцрпљује у пружању новчане накнаде када дође до штете; оно, поред тога, обезбеђује превенцију путем стварања и одржавања посебних фондова, предузимања одређених мера, обезбеђења компензације ризика (стварање довољне заједнице осигурања). Без свега тога, осигурање би било обична игра на срећу. Осигурање је, дакле, по овој теорији, уговор о организовању заштите од ризика. И правни односи добијају своју реалну садржину тек на техничким и економским мерама које осигурач мора да предузме да би обезбедио ову заштиту од ризика. Стога и уговор о осигурању губи свој индивидуални карактер) и представља само карику у ланцу мноштва уговора који само ако су овако повезан гарантују да ће заштита од ризика и бити остварена⁽⁷⁾. Једну дефиницију осигурања која полази од теорије ризика имали смо и у нашем Основном закон о осигурању и осигуравајућим организацијама, од 1967. године: „Осигурање је привредна делатност којом се, по начелу узајамности, обезбеђује економска заштита имовине и лица од ризика који их угрожавају. — Осигурање имовине и лица обухвата образовање средстава и резерви из премија осигураника ради накнађивања насталих штета и исплаћивања уговорених износа по основу осигурања, као и учествовање у спровођењу мера за спречавање и сузбијање ризика који угрожавају осигурану имовину и лица, у складу са економским интересима осигураника и осигуравајуће организације” (члан 1). — Техничко-правне дефиниције које полазе од техничких елемената (професионално вођено предузеће, узајамност, расподела ризика) подлежу замеркама да не објашњавају природу односа између учесника у осигурању, а да гу природу најбоље могу да објасне правне теорије које полазе од права и обавеза уговорних страна у послу осигурања, иако је тачно да се правна садржина заснива управо на техничким и економским елементима осигурања.

Правне теорије. — Две традиционалне правне теорије су теорија одштете и теорија престација. По теорији одштете⁽⁸⁾ циљ сваког осигурања је накнада штете, отуда, уговор о осигурању је увек уговор о одштети. Она није могла у овом облику да буде прихваћена, јер се у њено тумачење очигледно не уклапају осигурање жвота и осигурање од несрећног случаја. Теорија престације⁽⁹⁾ иде у другу крајност, јер одриче принцип обештећења као битан елемент осигурања чак и код имовинских осигурања, сматрајући да основ обавезе из осигурања лежи

6) Bruck, Die Gefahrengemeinschaft, 1931; Hémard, Théorie et pratique des assurances terrestres, Paris, 1924; De Smet, Traité théorique et pratique des assurances maritimes, Paris, 1959; Halsbury, The Laws of England, London, 1958; Patterson, Cases and materials on the law of insurance, Brooklyn, 1955; Koenig, Schweizerisches. Privatversicherungsrecht, 1960, str. 141. У нас др Никола Николић, Уговор о осигурању, Београд, 1957.

7) Николић, *op. cit.*

8) Donati, Trattato de diritto delle assicurazioni, Milano, 1954, t. 2. стр. 18.

9) Др Владимир Јовановић, Права осигурача према трећем одговорном лицу, Београд, 1957, стр. 42.

у противпрестацији друге уговорне стране, то јест, да основ обавези осигурача представљају премије које плаћа осигураник, док обештећење које се врши из осигурања представља само мотив за заснивање односа осигурања. — Обема теоријама се замера њихова искључивост у примени на све врсте осигурања. Преовладава, међутим, схватање по коме се имовинска осигурања заснивају на принципу обештећења, а осигурања лица на начелу противпрестација.

Елементи правне дефиниције осигурања

Циљ правне дефиниције осигурања. — Као и свака друга правна дефиниција, и дефиниција осигурања треба да објасни одређени правни однос на тај начин што ће, обухватајући најважније правне елементе моћи да разграничи однос који дефинише од других правних односа. Правна дефиниција осигурања стога треба да објасни осигурање не као привредну делатност или техничко-статистички поступак, него као правни однос у коме учествују одређена лица са одређеним правима и обавезама. При томе је специфично за осигурање питање настанка правних односа (у принципу они настају путем закључивања уговора, али, у неким случајевима могу се заснивати и без њега), затим питање суштинске разлике између осигурања имовине и осигурања лица (неки страни закони посебно дефинишу осигурање имовине и осигурање лица, док други дају јединствену дефиницију), и најзад, питање везивања дејства осигурања за наступање одређеног догађаја — осигураног случаја (што је од значаја за превенцију и репресију као функцију осигурања).

Заснивање односа осигурања аутоматски, самим стицањем околности унапред законом одређених постојало је у нас у нешто већој мери у првом послератном периоду и то у појединим врстама обавезних осигурања (уласком путника у превозно средство, предајом робе на превоз, итд). Данас има врло ретких случајева настанка осигурања без закљученог уговора, без обзира да ли је реч о добровољним или обавезним осигурањима. То је, на пример, случај заснивања правних односа између осигуравајуће организације и лица оштећеног употребом моторног возила чији је сопственик пропустио да закључи уговор о обавезном осигурању од одговорности, или је његово трајање истекло. У сваком случају, овај начин настанка осигурања никада није био преовлађујући.

О разликама између осигурања имовине и осигурања лица већ је било речи. По свом циљу она се битно разликују, јер је једноме сврха да обезбеди накнаду штете, а другоме да осигура исплату одређене фиксне суме новца без обзира на висину штете (која се, обично и не може новцем изразити). Из разлике у циљевима произилазе и значајне разлике у правном режиму којим су ова осигурања уређена: у осигурању лица не постоји начело обештећења, интерес осигурања, надосигурање, подосигурање, двоструко осигурање, суброгација и забрана кумулирања итд.

Најзад, питање везивања настанка дејства осигурања за осигурани случај захтева претходно решавање питања шта је главна обавеза осигурача: да исплати накнаду штете односно осигурану суму ако се оствари унапред предвиђени догађај, то јест, ако се реализује ризик поврхен осигурањем, или је, поред ове обавезе подједнако важна и обавеза предузимања мера превенције. Ово друго схватање заступају, као што је изнето, присталице теорије ризика, који сматрају да је основна обавеза осигурача организовање и пружање заштите од ризика која се састоји подједнако и у накнади штете (односно исплати осигуране суме) и у предузимању мера да до ове не дође. Ово питање је од велике важности и сада посебно актуелно с обзиром на предложену дефиницију уговора о осигурању у Нацрту Закона о облигацијама и уговорима. Стога ћемо се на њему посебно задржати.

Но, пре него приступимо питању значаја и места превенције у осигурању, примера ради, погледајмо једну дефиницију осигурања која води рачуна о сва три елемента специфична за правне односе осигурања о којима је било речи. То је дефиниција Проф. др В. Јовановића¹⁰:

„Право осигурања је однос који настаје на основу уговора или закона у коме једна страна, осигурач, преузима обавезу да другој страни, осигуранику, или трећем лицу у чију се корист осигурање заснива (кориснику, бенефицијару) надокнади штету код имовинског осигурања, односно исплати или исплаћује одређену суму новца код личног осигурања, у случају да наступи предвиђени догађај (осигурани случај) и уз услов да му осигураник уплаћује одређене износе новца у предвиђеним роковима (премија осигурања).”

Превенција као функција осигурања и као елемент уговора о осигурању

Превенција је, нема сумње, једна од основних функција осигурања. То је, може се рећи, уставно начело, јер и Устав СФРЈ (у члану 42) и Закон о основама система осигурања имовине и лица (члан 6) отклањање или смањење неповољног дејства узрока који могу изазвати штете сматрају као један од циљева оснивања заједнице осигурања. Ова се функција остварује и путем извршавања одређених уговорних обавеза (дакле, конкретизованим правима и обавезама уговорних страна у појединачним уговорима о осигурању), али и на знатно ширем плану: на плану заједнице ризика, заједнице осигурања, па и путем удруживања средстава за сврхе превенције са друштвеним правним лицима или са друштвено-политичким заједницама. На правном плану, остваривање циљева превенције налази израз у две врсте аката: путем општих аката које доносе скупштине заједница осигурања, односно заједница ризика (то су, у складу са самоуправним споразумом о оснивању заједнице, на

10) Др В. Јовановић, Осигурање у привреди, Загреб, 1962., стр. 10

пример: статuti, основи политике деловања ради предупређења штетних делатности, правилник о превентивним мерама и начину коришћења средстава фонда за превентивне и репресивне мере, програм и план спровођења превентивних мера, итд.), као и општим условима осигурања (који су саставни део уговора). — Треба, према томе, чинити разлику између оних обавеза које проистичу из закона или општих аката осигурача (и које некада нису ни санкционисане) којима се превенција изражава помоћу начина пословања, обављања делатности, — и оних обавеза које су конкретизоване у појединачним уговорима и које се тичу понашања уговорних страна.

Полазећи од битно измењеног положаја осигураника у новом систему осигурања, Закон о основама система осигурања имовине и лица (у даљем тексту: Закон о основама) не улази у детаљније регулисање питања везаних за превентивне мере, већ се ограничава на то да постави основна начела, остављајући самим осигураницима да својим општим актима организују превентивну заштиту. Закон о основама, најпре, обавезује скупштину заједнице осигурања, односно заједнице ризика, да својим статутом или другим општим актом утврди мере за отклањање или смањење неповољног дејства узрока који могу да изазову штете, затим средства за њихово финансирање, као и да донесу програм и план за спровођење ових мера (члан 25. ст. 1.). Ради остварења истог циља, закон, даље, утврђује обавезу заједница осигурања (односно заједнице ризика) да прати и анализира узроке штета и да при утврђивању услова осигурања предвиди мере којима се отклањају узроци штета и смањују штете, као и мере којима ће се осигураници материјално заинтересовати за предузимање тих мера, а посебно: бонификацију у виду снижења премија за наредни период оним осигураницима који нису имали штете у току једне или више година, као и обрнуто, повећање премија осигураницима који су у одређеном периоду осигурања имали више штета (члан 25. ст. 2—4). Карактеристично је за ове одредбе да, иако су стилизоване у облику императивних прописа, није предвиђена никаква санкција за заједнице осигурања које не поступају по њима. — У односу на превенцију свакако најзначајнија одредба овог Закона је она којом се предвиђа образовање фонда превентиве из премија осигурања. Такав је фонд постојао и у систему нашег осигурања до 1967. године, међутим, он је сада организован на битно измењеним основама. Закон се ограничава само на утврђивање обавезе формирања фонда превентиве и на указивање циља коме он треба да служи; остало представља самим осигураницима: начин образовања фонда и висину средстава утврђује скупштина заједнице осигурања (заједнице ризика), а начин коришћења тих средстава уређује се самоуправним општим актом заједнице (члан 28, ст. 2. и 3. Закона о основама). Међутим, за разлику од претходне обавезе коју у односу на превенцију садржи овај Закон, обавеза установљења фонда превентиве је санкционисана тако што се заједница осигурања која употреби средства превентиве противно њиховој сврси кажњава за привредни преступ одређеном новчаном казном (члан 63. ст. 1. т.3.). Закон о основама, најзад, предвиђа могућност удру-

живања средстава фонда превентиве ради што бољег остваривања сврхе за коју су она намењена: она се могу непосредно удруживати са осигураницима (уколико су они друштвена правна лица) или са средствима друштвено-политичких заједница или друштвених организација (члан 32.).

У спровођењу ових законских одредаба, заједнице осигурања предузимају низ мера како на плану заједнице ризика, заједнице осигурања, тако и на плану шире друштвене заједнице у циљу упознавања ризика, његовог праћења, формирања и употребе средстава за предузимање мера превенције, њиховог удруживања са осигураницима, радним организацијама, друштвено-политичким заједницама, итд. Примера ради то су: пропаганда превентивне заштите, упознавање осигураника (садашњих и будућих) о ризицима и мерама за предупређење настанка штете, оспособљавање сопствене службе превентивне заштите (организована обука кадрова, набављање савремене опреме, итд), сарадња са разним органима и организацијама које се професионално баве организовањем заштите у друштву (ватрогасни савез, служба унутрашњих послова, заводи заштите на раду, заштите човекове средине, хидрометеоролошки и геолошки заводи, комуналне службе, ракетне службе за одбрану од града, набављачи опреме за превентиву, поједини институти и факултети, итд). Коришћење средстава фонда превентиве, које мора да буде строго намењено, одређује се посебним правилником који доноси орган управљања заједнице. Њиме може бити предвиђено да се ова средства дају у виду кредита преко пословне банке (из разлога сигурности пласмана средстава и због тога што законски прописи условљавају пласман средстава осигурања преко финансијских организација), или пак, бесповратно. Зависно од карактера и обима превентивних мера за које се одобрава кредит предвиђају се рокови за повраћај кредита, као и висина каматне стопе. Средства овог фонда се могу одобравати и бесповратно осигураницима, без посредства банкарске организације, када су у питању акције од ширег интереса, као: научноистраживачки радови из области превентиве, технички елаборати и анализе, набавка техничке опреме, санитарске опреме, обука кадрова, популарисање разних акција у циљу подизања превентивне културе, објављивање стручне литературе, награде лицима која су се истакла у уклањању штетних догађаја, итд.

Са друге стране, као што је речено, функција превентивне заштите долази до изражаја и кроз уговорне обавезе у индивидуалним уговорима о осигурању. Општи услови осигурања, који су саставни део уговора, обично предвиђају низ обавеза на страни осигураника било у моменту закључења уговора, у току његовог трајања, или, пак, по наступању осигураног случаја, а које имају за циљ да обезбеде његово учешће у спречавању наступања штете и отклањању или смањењу последица ако до ње дође. — Осигураник је, најпре, дужан да осигурачу пријави приликом закључења уговора све околности од значаја за оцену тежине ризика; неизвршење ове обавезе може довести до повећања премије, а ако осигураник на то не пристане, и до престанка осигурања. Осигураник је исто тако дужан да осигурача обавештава о променама ризика у току трајања осигурања, као и да му омогући преглед и ревизију

ризика. — Посебно је општим условима осигурања предвиђена обавеза осигураника да се придржава одредаба о заштитним мерама. Према овим одредбама осигураник је дужан предузети прописане и уговорене мере потребне да се спречи остварење осигураног случаја и повећање ризика, а ако осигурани случај наступи, дужан је предузети све што је у његовој моћи да се ограничи његове штетне последице. Осигурач има право да откаже уговор ако осигураник својом кривицом не испуни ову обавезу. Међутим, ако је био одређен рок за предузимање заштитних мера, накнада ће осигуранику бити исплаћена и онда кад је осигурани случај настао до истека тог рока и када је штета у узрочној вези са предузимањем заштитних мера. Ипак, ако осигураник без оправдања не испуни обавезу предузимања заштитних мера обавеза осигурача се смањује за онолико за колико је настала већа штета због њеног неиспуњења. Насупрот овој обавези осигураника обично се стипулише право осигурача да врши контролу извршења одредаба о заштитним мерама. Тако је опште услове осигурања протумачио и Врховни привредни суд (Сл. 1140/70, од 3. IX 1970, Збирка судских одлука, књига XV св. IV, бр. 533) сматрајући да се одговорност осигурача на основу уговора о осигурању не може заснивати на околности што није вршио контролу да ли је осигураник предузимао прописане заштитне мере, јер је вршење контроле његово право а не обавеза. — Законска обавеза заједница осигурања да предвиде мере којима ће се осигураници материјално заинтересовати за предузимање превентивних мера налази израза у општим условима осигурања путем одредаба о бонификацији, повећању премија, франшизама. Ако осигураник у претходном или више претходних периода осигурања није имао штете, има право на бонификацију у виду снижења премије осигурања за наредни период. Обрнуто, ако је у претходном периоду имао одређени број штета, повећава му се премија за наредни период у виду доплатака. — У моменту када наступи осигурани случај за осигураника настаје низ обавеза којима је сврха да се настале штетне последице умање или отклоне. Он је, најпре, дужан да предузме све мере које су у његовој могућности да се штета смањи или уклони и да се при томе придржава упутстава које му даје осигурач. Даље, он мора одмах или у кратком року да пријави наступање осигураног случаја осигурачу, а у одређеним случајевима и надлежном органу унутрашњих послова (саобраћајна незгода, крађа, разбојништво, пожар, експлозија, итд.). Осим тога, осигураник треба да сачува и прибави све доказе који су потребни за утврђивање узрока, обима и висине штете. Ова обавеза осигураника је санкционисана тако што је осигурач ослобођен обавезе да накнади онај део штете који је настао услед тога што је осигураник намерно или великом немарношћу повредио своју уговорну обавезу. Законом је изричито забрањено уговарање санкције губитка права за случај да осигураник не пријави на време настанак осигураног случаја или не предузме прописане или уговорене мере заштите, ако њихово непредузимање није било од утицаја на настајање штете⁽¹¹⁾.

11) Члан 70. Основног закона о осигурању и осигуравајућим организацијама, од 1967. године — одредба на снази до доношења закона о облигацијама и уговорима.

Из овог прегледа разних начина на који се превенција као функција осигурања остварује, јасно произилази следећи закључак: закон обавезује осигурача — заједнице осигурања и заједнице ризика — (обавезе некад без санкција) да води рачуна о предузимању превентивних мера као о саставном делу свог пословања. Са своје стране, пак, осигурач обезбеђује вршење превенције помоћу уговорних одредаба којима се заснивају обавезе осигураника (увек санкционисане). Сада се поставља питање, посматрано кроз појам уговора о осигурању (не кроз осигурање као економску делатност од важног друштвеног значаја): да ли је вршење превенције обавеза осигурача, као што Нацрт Закона о облигацијама и уговорима предвиђа, и што би одговарало схватању које заступају присталице тзв. теорије ризика, која је напред приказана, или је реч искључиво о обавезама осигураника?

Тешко је прихватити да предузимање превентивних мера представља правну обавезу осигурача из уговора о осигурању. Осигурач, најпре, не би могао да испуни овакву једну обавезу из објективних разлога: постоји велики број различитих опасности и услед тога разноликост мера превенције; постоје опасности чији начин отклањања није познат или захтева специјализована знања. Тачно је да се у појединим случајевима може уговорити обавеза осигурача да предузима конкретне превентивне мере: он се може обавезати да приликом закључења уговора и у току његовог трајања прегледа имовину или лице које осигурава, да упозорава на недостатке и предлаже мере за отклањање тих недостатака, да контролише предузимање одређених мера и да ставља на располагање одређена средства потребна за предузимање истих, да сам предузима одребене заштитне мере (на пример, да набави опрему за противпожарну заштиту објекта који осигурава, или за одбрану од града, итд.). Међутим, иако би овакав начин уговарања представљао изванредну могућност остваривања превенције као функције осигурања, он се, реално посматрано, не може генерализовати у том смислу да представља битно својство сваког уговора о осигурању. У разним врстама осигурања и у мноштву уговора о осигурању имовине мање вредности или лица, ово је неизводљиво. Пракса показује обрнуту ситуацију: осигураници су ти који могу и треба да у сваком конкретном случају (према томе на плану уговора о осигурању) предузимају одребене заштитне мере. На плану уговорних обавеза ништа не утиче то што осигурач може да обезбеђује средства за предузимање превентивних мера. Ова се средства, као што смо видели раније, формирају и користе на нивоу заједнице осигурања, односно заједнице ризика, и могу се удруживати са појединим осигураницима (и то само ако су они друштвена правна лица) или давати бесповратно; но, у оба случаја средства могу да користе одребени осигураници, по одређеним критеријумима и то тако да њихово коришћење представља предмет посебног уговора: не постоји, дакле, право сваког осигураника, да на основу свог уговора о осигурању захтева одређена средства за сврху превенције. Осигураник, који у својству члана ризичне заједнице има право да одређује политику превенције и њено спровођење, у својству уговорне стране нема право да

захтева од те исте заједнице (осигурача) да предузме одређене превентивне мере у његовом конкретном уговору. Постоји, истина, и на плану индивидуалних уговора једна општа обавеза осигурача, коју предвиђа и Нацрт Закона о облигацијама и уговорима, у члану 891, ст. 2. и ст. 3, а према којој је осигурач „дужан да накнади трошкове, губитке као и друге штете проузроковане разумним покушајем да се отклони непосредна опасност наступања осигураног случаја, као и покушајем да се ограничи његове штетне последице, па и онда ако су ти покушаји остали без успеха”, па и онда када ова накнада заједно са накнадом штете прелази своту осигурања. Међутим, овде је реч о случају наступања конкретне и непосредне опасности, а не о превентивним мерама у правом смислу — онима које се предузимају да таква опасност уопште и не наступи; а осим тога, остаје обавеза осигураника да и у таквом случају он предузме заштитне мере. — Коначно, поставља се и питање санкција за неизвршење уговорних обавеза. Ако би се прихватило да постоји обавеза осигурача да предузима превентивне мере, онда би се логички морала предвидети и санкција за случај да он такву обавезу не изврши. На исти начин као што постоји санкција за случај неисплате накнаде из осигурања ако се оствари осигурани случај. Нацрт Закона о облигацијама и уговорима, не предвиђа санкцију за непредузимање превентивних мера од стране осигурача, јер таква обавеза најпре мора да постоји и да буде конкретизирана у сваком појединачном уговору о осигурању. Обрнуто, исти Нацрт предвиђа обавезу осигураника да предузме „прописане, уговорене и све остале мере потребне да се спречи наступање осигураног случаја...” и предвиђа санкцију за њено неизвршење: „Ако осигураник не испуни своју обавезу спречавања осигураног случаја или обавезу спасавања, и ако за то нема оправдања, обавеза осигурача смањује се за онолико за колико је настала већа штета због тог неиспуњења.” (члан 892, ст. 1. и 4).

Закључак

Нацрт Закона о облигацијама и уговорима преузима у дефиницији уговора о осигурању коју предлаже, елементе појма осигурања дате у Уставу СФРЈ (члан 42) и у Закону о основама система осигурања имовине и лица (члан 6). Сврха дефиниције коју дају Устав и Закон о основама другачија је од сврхе којој треба да послужи дефиниција правног посла, тј. уговора о осигурању који треба да одреди закон о облигацијама и уговорима. У Уставу се дају обележја делатности осигурања, његов циљ, начела на којима се ова делатност заснива, а не осигурање као правни посао који се одређује правима и обавезама уговорних страна.⁽¹²⁾ Треба, дакле, разликовати појам осигурања од појма уго-

12) На сличан начин као и за осигурање, Устав СФРЈ у члану 39. одређује начело удруживања средстава у банке ради одређених циљева, указује на те циљеве, на начин пословања и управљања средствима која се удружују, итд. Међутим, у дефиницијама појединих банкарских послова које даје Нацрт закона о облигацијама (уговор о кредиту, о текућем рачуну, о сефу, о депозиту, улогу на штедњу, итд), ови општи елементи делатности банкарског пословања се не понављају, него се одређују основне обавезе уговорних страна.

вора о осигурању: први је знатно шири од другог. Јер, очигледно је да се не може помоћу појма уговора о осигурању (који је правна категорија) дати појам (израз) целокупне делатности осигурања (које је првенствено економска категорија) — исто као што се, на пример, не може описати правна природа трговине, банкарства, саобраћаја, и сл., као таквих, као делатности, него се могу дати само поједини правни институти којима се изражавају ове економске категорије (уговор о купопродаји, комисиону, шпедицији, превозу, кредиту, итд.). Правне дефиниције имају за сврху да разграниче поједине правне институте од других сличних правних института. Стога се оне везују за карактеристичне правне односе којих може бити и више у оквиру исте економске делатности (при чему неки могу бити више а неки мање развијени). (Узгред, и у осигурању се, као на пример, у банкарству, све мање може говорити о једном уговору о осигурању — више би одговарало говорити о појединим уговорима, као — уговор о осигурању транспорта, кредита, лица, одговорности, итд., јер се они, чак и у неким битним елементима разликују). Према томе, закон који даје дефиницију уговора о осигурању треба да се заснива на обавезама (и престацијама које из њих произилазе) које једна уговорна страна има према другој, а не на елементима који представљају услов за обављање делатности осигурања, јер они не морају да представљају и битне елементе уговора, о осигурању. (Израз, на пример, „...уговарач осигурања удружује одређени износ (премије) у заједници осигурања...” тачан је у друштвено-економском смислу, али као правни израз он не одговара обавези осигураника из уговора, јер је реч о износу који он плаћа у тачно одређеној висини, другој уговорној страни, и на основу којег не стиче никакво право на учешће у некој евентуалној добити, нити у сношењу ризика — као што је код уговора о удруживању средстава).

Нови друштвено-економски односи у осигурању, који представљају велики корак у даљем развијању социјалистичких односа у овој делатности од посебног значаја за привреду и друштво, нашли су свој правни израз и у Уставу СФРЈ и у Закону о основама система осигурања имовине и лица: оснивање заједница осигурања са заједницама ризика као правним лицима, управљање средствима и пословима осигурања искључиво од стране осигураника, самоуправно уређивање међусобних односа у заједници осигурања, итд. Међутим, у погледу уговорних односа, не може се рећи да Нацрт Закона о облигацијама и уговорима предлаже неке нове садржине (изузев у дефиницији појма осигурања), које би полазиле од тога да је осигураник страна која (преко својих органа управљања у заједници осигурања) учествује у доношењу општих услова осигурања и тарифа премија, која, дакле, учествује у креирању садржине уговора у којем ће бити страна уговорница са одређеним правима и обавезама. Овај нови положај осигураника би се могао изразити помоћу друкчијег захвата закона у регулисању уговорних односа (више материје би могло бити препуштено општим условима осигурања); затим, друкчијим односом императивних и диспозитивних норми (осигурач није лише и класичном положају јаче економске стране која намеће слабијој

услове који јој не одговарају); начин извршавања појединих обавеза би се могао прилагодити заједничком утврђивању чињеница и сарадњи осигурача и осигураника, што би имало утицаја и на одређивање санкција у случају њиховог неизвршења; итд. — Нацрт Закона о облигацијама и уговорима, међутим, на класичан начин уређује уговорне односе, полазећи од обавеза уговорних страна и начина њиховог извршавања како се и до сада чинило. Чак, у Образложењу овог Нацрта може се наћи и овакво објашњење: „Треба напоменути да је карактер ових одредаба нешто другачији од осталих одредаба из Нацрта. Наиме, због заштите *економски слабије стране* (осигураника) одредбе овог уговора су, по правилу, когентне природе, а само изузетно диспозитивне... Измењени односи у области осигурања захтевали су да се *и појам и суштински односи* у области уговорног осигурања нешто другачије поставе од важећих класичних правила. У складу са овим и сам појам уговора је измењен...” (Образложење Нацрта закона о облигацијама и уговорима, стр. 38 — подвлачења наша.) Задржавањем, међутим, истих суштинских односа, сама промена у појму осигурања нема никакве сврхе.

Посебно, када је реч о превенцији — вратимо се још једанпут на то питање — сматрамо да би због њеног значаја јаче требало истаћи у уговорним односима обавезу предузимања заштитних мера. Као обавеза *осигураника* (јер то је стање реалних односа) она би требало да буде истог значаја као и обавеза плаћања премије, дакле, једна од његових основних обавеза. Можда би, стога, тачније одражавала праве односе у погледу превенције дефиниција уговора о осигурању која би прихватила обавезу осигураника да плаћа премију и предузима уговорене или прописане мере за спречавање наступања осигураног случаја и отклањање штетних последица ако он наступи, насупрот обавези осигурача да сноси трошкове предузимања ових мера и да накнади штету или исплати уговорени износ ако се осигурани случај оствари. Прихватање обавезе осигурача да сноси трошкове предузимања ових мера би, међутим, морало бити условљено претходним економским анализама у погледу ефекта на премије осигурања.

др Предраг Шулејић

РЕЗЮМЕ

Понятие страхования и понятие договора страхования

Редакторы проекта Закона об обязательствах и договорах (Скупштина СФРЈУ, сентябрь 1976 — АЦ, № 338/1) предлагают оригинальное определение договора страхования, согласно которому одним из основных обязательств страховщика (кроме уплаты возмещения или страховой суммы при наступлении страхового случая) является принятие мер к устранению или уменьшению нежелательного действия риска, покрытого страховкой. Вопрос, о котором идет речь в данной статье, состоит в следующем: может ли принятие превентивных мер (что, вне сомнения, является одной из основных функций страхования) представлять собой обязательство страховщика, являющегося одной из сторон в договоре страхования. К выводу можно прийти после рассмотрения существующих законных решений в позитивных текстах закона, в практике страхования, а также в судебной практике. В связи с этим в статье изложены разные подходы к изучению страхования, как хозяйственной деятельности и юридической сделки, а также приведены разные теории и определения страхования.

Осуществление функции превентива в югославском страховании поставлено очень широко, при чем как в плане сообществ страхования и сообществ риска (образование фонда превентива из премий страхования, объединение средств данного фонда с средствами страхователей, общественных юридических лиц или общественно-политических сообществ ради лучшего осуществления их целей итд.), так и в плане личных договоров страхования (обязательство страхователей о сообщении обстоятельств, имеющих значение для определения риска, о принятии определенных договорами или установленных мер защиты, вознаграждении, увеличении премий, о льготах итд.). Рассматриваемая с точки зрения отдельных договоров страхования функция превентивных мер выражается не через обязательства страховщика, а, наоборот, выражается через обязательства страхователей, конкретно определенных, и неисполнение которых влечет за собой санкцию. Отсюда делается вывод, что принятие превентивных мер не следует понимать как юридическое обязательство страховщика, вытекающее из договора страхования, несмотря на то, что превентивные меры, багодаря новой системе страхования могут более полнее осуществляться. Являясь обязательством страховщика по отношению к страхователю, они практически не могли бы производить действие, а в особенности, когда идет речь о массовно заключаемых договорах. Этому не мешает принятие страховщиком обязательства нести расходы по принятию данных мер.

SUMMARY

The concept of insurance and concept of the contract of insurance

The editors of the Draft Obligations and Contracts Law (The Assembly of the S.F.R.Y., September 1976 — AC № 388/1) have proposed an original definition of the insurance contract, according to which one of the main obligations of the insurer (besides payment of the compensation or insurance amount if the situation provided by the policy has taken place) would be to take steps to prevent or reduce the detrimental effects of the risks covered by the insurance policy. Therefore, the question discussed in this work is: con the undertaking of preventive measures (which is, indisputably, one of the main functions of insurance as a line of business) represent an obligation of the insurer as a party to the contract. The answer or conclusion is arrived at after careful study of the existing legal solutions contained in the standing legal texts, insurance practice, and court practice. Previously, however, there have been set out the various approaches to the study of insurance as a trade (branch or field of business) as well as a legal business; various theories and definitions of insurance have also been mentioned.

The problem of the function of prevention in Yugoslav insurance as well as its realisation have been put on a very broad basis, not only with regard to the insurance societies and risk societies (the forming of funds for prevention out of insurance premiums, the establishment of joint funds, out of the insurance premiums and the funds of the insured, the public legal persons or the social-political communities for the purpose of the best possible realisation of their aims, etc.) but also with regard to individual insurance contracts (the obligation of the insured to report the important details for the evaluation of the risk, undertaking of contractual and prescribed security measures, bonds, the increase of premium, franchise etc.). Considered from the point of view of the individual insurance contracts, the functions of preventive measures can not be exposed through the obligations of the insurer, but conversely, through the obligations of the insured which are expressly stated and the carrying out of which is sanctioned by law. It is therefore justified to conclude that the undertaking of preventive measures can not be accepted as a legal obligation on the part of the insurer derived from the insurance contract notwithstanding that, thanks to the new insurance system, this type of business activity can now be done in a more favourable way. As a legal obligation of the insurer toward the insured, it could not have any practical effects, especially in the case of contracts which are entered into in large numbers. It does not do any harm to the above outlined to have the insurer bear the charges of undertaking these preventive measures.

RÉSUMÉ

La notion de l'assurance et la notion du contrat d'assurance

Les rédacteurs du Projet de Loi relative aux obligations et contrats (Assemblée de la RSF de Yougoslavie, septembre, 1976-AC № 388/I) proposent la définition originale du contrat d'assurance, d'après laquelle l'une des obligations fondamentales de l'assurance (à part le paiement de la compensation c'est-à-dire du montant assuré si le cas assuré se réalise) consiste à prendre des mesures pour éliminer ou diminuer les effets défavorables des risques couverts par l'assurance. La question traitée dans cette étude est d'éclaircir si la prise des mesures de prévention (ce qui est, incontestablement, une des fonctions fondamentales de l'assurance en tant qu'activité) peut représenter l'obligation de l'assureur en tant que partie contractante dans le contrat d'assurance. On arrive à la conclusion après avoir effectué l'examen des solutions légales existantes des textes de loi positifs, de la pratique de l'assurances, ainsi que de la jurisprudence. Cependant, au préalable sont exposées les différentes approches à l'étude de l'assurance en tant qu'activité économique et en tant qu'opération juridique et les différentes théories et définitions de l'assurance sont exposées.

La réalisation de la fonction de la prévention se pose très largement dans le droit yougoslave, tant sur le plan de la communauté d'assurance et de la communauté des risques (constitution des fonds de la prévention des primes d'assurance, l'association des moyens de ce fonds avec les moyens des assurés, des personnes morales sociales ou des communautés socio-politiques aux fins de la réalisation aussi complète que possible de leur but, etc.) que sur le plan des contrats d'assurance individuels (les obligations des assurés de déclarer les circonstances qui présentent de l'importance pour l'estimation des risques, de prendre les mesures prévues par le contrat ou qui sont prescrites de la protection, de la bonification, de l'augmentation de la prime, de la franchise, etc.). Considérée du point de vue des contrats d'assurance individuels, la fonction de la prévention ne se manifeste pas par les obligations de l'assureur, mais, au contraire, par les obligations de l'assuré qui sont concrétisées, dont la non-exécution est sanctionnée. D'où on tire la conclusion que la prise des mesures préventives ne peut être admise en tant qu'obligation juridique de l'assureur du contrat d'assurance, sans égards au fait que la prévention grâce au nouveau système d'assurance peut être réalisée de manière beaucoup plus favorable. En tant qu'obligation de l'assureur envers l'assuré elle ne pourrait produire des effets de même pratiquement, surtout quand il est question des contrats qui sont conclus en masse. Cela n'empêche absolument pas d'admettre l'obligation de l'assureur de supporter les frais de la prise de ces mesures.

ПРОПИСИ И ОПШТИ АКТИ НА ТЕМЕЉУ КОЈИХ СУД ЦЕНИ ЗАКОНИТОСТ УПРАВНОГ АКТА И РЕШАВА УПРАВНУ СТВАР

Када се управни спор о поништају управног акта трансформише у спор пуне јурисдикције: (ст. 3. чл. 42. и чл. 63. и 64. ЗУС), ствар се решава у две фазе у истом или различитим временским раздобљима. Прва фаза обухвата оцену законитости и њену последицу, поништај незаконитог акта. Друга фаза је решење саме ствари, извршавање посла који у другим случајевима извршава орган управе чији је акт поништен. Поставља се питање, који су то закони и други прописи и општи акти (даље само прописи и општи акти) на основу којих суд утврђује да ли је управни акт у питању законит или не, јер то није решено питање у управној процедури⁽¹⁾ У вези са овим је питање на темељу којих прописа суд решава сам правни однос у наведеним случајевима спора пуне јурисдикције.

1. Разлози за поништавање управног акта

Ради обезбеђења принципа законитости⁽²⁾ у раду органа управе, организација удруженог рада и других самоуправних организација и заједница када у вршењу јавних овлашћења решавају у појединачним управним актима о правима и обавезама грађана организација удруженог рада и других организација и заједница у члану 10. Закона о управним споровима прописани су разлози (*causa petendi*)⁽³⁾, на темељу којих се може у управном спору побити коначни управни акт и пресудом суда ништити управни акт са таквом правном грешком. Случајеви незаконитости управних аката могу се, углавном, сврстати у пет група и то:

1) Тихомир Јанић: „Пред изменама и допунама Закона о општем управном поступку” — Општина бр. 8—9/72, стр. 18.

2) Овде треба напоменути да се под законитошћу не мисли на сагласност акта само са Законом, већ исто тако и са Уставом и другим правним прописима општег карактера донетих на основу закона или устава”, др Никола Стјепановић — Управно право СФРЈ, књ. III, Београд 1973. год., стр. 270.

3) Иво Крбек — Право југословенске јавне управе — III књ., стр. 348.
Др Мустафа Камарић — Управни спор — стр. 39. — Сарајево — 1968.

а) повреде материјалног правног прописа и незаконитост у циљу и сврси, односно злоупотреба овлашћења; б) грешка у форми управног акта; в) грешка у процедури на основу које је донет управни акт; г) грешка у чињеничном стању и д) повреде правила о надлежности. Ти разлози се могу уопштавањем сврстати у две веће групе: у групу материјалноправних разлога и група формалноправних разлога. У прву групу, у грешке материјалноправне природе спададе би повреде материјалног прописа и незаконитост у циљу и сврси, а остали разлози спадали би у другу групу, у групу формалноправних грешака.

Грешке материјалноправне природе увек утичу на материјалну правилност диспозитива управног акта и када се оне отклоне у поступку после поништавања управног акта увек је друкчије садржане диспозитив новог акта, ако важи пропис са којим је био у супротности⁽⁴⁾. Разлози формалноправне природе не утичу увек на материјалну исправност управног акта. Када се отклоне повреде правила поступка (формалне грешке) диспозитив новог решења може бити исти као и диспозитив поништеног управног акта. Исто то може бити и код репарирања правила о надлежности. Наиме, стварно и месно надлежни орган управе може на исти начин решити ствар као што је то учинио и ненадлежни орган диспозитивом управног акта који је суд поништио у управном спору због ненадлежности.⁽⁵⁾ Чињенично стање је реални основ на који се примењује одговарајућа правна норма, те тако настаје, мења се или престаје правни однос. Правилно утврђено чињенично стање је услов за правилно решење правног питања. Међутим, некад исправка чињеничне грешке није од утицаја на друкчије решење ствари.

Посебну пажњу праксе привлачи питање, када је управни акт законит, односно који су то прописи процене и материјалне природе које би требало правилно применити у односној управној ствари да би управни акт донет у тој ствари био законит? Без претензије да се за све случајеве одговори правилно и потпуно јер једноставне формуле нису довољне, одговор на предње питање би гласио: а — управни акт је законит ако је то био и у време његовог доношења, накнадно настале околности не утичу на његову законитост; б — у поступку доношења управног акта примењују се само тада важећи процесни прописи и в — управноправни однос расправља се применом материјалног прописа под којим је тај однос и настао, ако законом није друкчије прописано.

2. Правила о примени процесних прописа

Процесни прописи примењују се одмах после ступања на снагу и на случајеве који су већ у току. Правило је да се процесни прописи камо спадају и прописи о надлежности примењују одмах по ступању на снагу, па и на случајеве или спорове који су већ у току. Одступања од овог

4) Др Мустафа Камарић — Управни спор, Сарајево, 1968, стр. 43.

5) Др Мустафа Камарић — *op. cit.* стр. 43.

правила су могућа и предвиђају се одговарајућим одредбама. По правилу примењују се, дакле, оне процесне одредбе, које су у важности у време решавања о ствари. Слично као у грађанском процесном праву.⁶⁾

Својевремено, у пракси судова поставило се питање: да ли је после 7. априла 1965. године (тога дана је ступио на снагу новелирани Закон о управним споровима) дозвољена жалба Врховном суду Југославије против одлука републичких врховних судова о предлогу за обнову управно-судског поступка ако је тај поступак окончан пре овога дана? Питање се поставило, јер је новелирани Закон о управним споровима питање жалбе против одлука републичких врховних судова решио на други начин. Раније је жалба била увек дозвољена ако је на спорни правни однос био примењен савезни закон. Изменом ЗНС је жалба дозвољена само ако је то изричито предвиђено савезним законом, а то је био случај са материјом војних инвалида. „Питање се сада поставило: Пошто је управно-судски поступак окончан до 7. априла 1965. године а жалба је била дозвољена Врховном суду Југославије јер је спорна ситуација из правног односа на који се примењивао савезни закон — да ли се може изјавити жалба Врховном суду Југославије против одлуке републичког суда о предлогу за обнову поступка донете после 7. априла 1965. године? Одељење за управне спорове на седници од 28. јуна 1967. године усвојило је правно схватање број 3/67. (објављено у Збирци судских одлука у књизи XII — свеска II) које гласи:

„Против одлуке републичког врховног суда и Врховног војног суда донете по тужби за обнову управног спора поднетој после 6. априла 1965. године може се изјавити жалба Врховном суду Југославије само у стварима у којима је посебним савезним законом предвиђено да се жалба може изјавити иако је управни спор чија се обнова тражи био покренут пре 7. априла 1965. године (дан ступања на снагу Закона о изменама и допунама Закона о управним споровима „Службени лист СФРЈ”, број 16/55)“.

Прихватајући опште признати принцип, да се процесне одредбе имају применити одмах по ступању на снагу и на спорове који су били у току у време ступања на снагу тих одредби, ако друкчије не би било прописано, Врховни суд Југославије је правно схватање засновао на следећем образложењу „у новелираном Закону о управним споровима постоји само једна одредба о примени ранијег закона па према томе и ранијих одредаба о допуствости жалбе. То је одредба члана 67. новелираног Закона по којој се управни спорови покренути до 7. априла 1965. године, као дана ступања на снагу тог закона имају расправити по досадашњим прописима“.

У пресуди Врховног суда Југославије Уж. 5114/58. од 20. септембра 1958. године заузето је следеће становиште: „Прописи о надлежности спа-

6) „За подручје грађанског процеса, вриједи правило да нови процесни прописи својом снагом захтевају и парнице које су у току. Према томе, парнице које су за вријеме важења старог процесног закона довршиле се по новом процесном закону, ако сам законодавац у тзв. прелазним наређењима није нешто друго одредио“. Др Samuel Kamhi — Грађански судски поступак — стр. 34.

дају у процесуалне одредбе а такве одредбе примењују се по правилу на све предмете који се решавају за важности тих одредби. Према томе и за решавање по жалби (било је спорно који орган је надлежан да реши по жалби — Л. Д.) надлежни су не органи који су били надлежни у време доношења првостепеног решења него они који су надлежни у време када се решава о ствари". Такво становиште било је подлога и за пресуду истог суда Уж. 203/58 од 24. јануара 1958. године.

Суд ценећи законитост управног акта цени: да ли је примењен процесни пропис који је морао бити примењен у време доношења управног акта и да ли је тај пропис правилано примењен.

Изузетак од напред наведеног принципа прописан је нпр. у ставу 2, члана 68. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања („Сл. лист СФРЈ", број 35/72). Тај став гласи: „Управни спорови о захтевима из става 1. овог члана (то су захтеви поднети пре 31. децембра 1972. године — прим. Л. Д.) по тужбама поднетим до 31. децембра 1972. године, окончаће се по прописима који су били на снази до тог дана, ако законом није друкчије речено". Судска заштита оствариће се, дакле, у управном спору по прописима који су важали до 31. децембра 1972. године ако је до тог дана поднета тужба суду против коначног управног акта. Одредбама Основног закона о пензијском осигурању који је важио до 31. децембра 1972. године није био искључен управни спор против решења о праву на изузетну пензију која су доносила извршна већа на основу дискреционе оцене, те је сагласно принципу генералне клаузуле о допуштености управног спора суд прихватио тужбе у управном спору и против ових решења. Међутим, закон о пензијском и инвалидском осигурању „(Сл. гласник СРС" број 51/72) који је ступио на снагу од 1. јануара 1973. године искључио је управни спор против таквих решења.

У складу са опште прихваћеним принципом да се процесне одредбе примењују на све случајеве о којима се решава по ступању на снагу тих одредби Врховни суд Србије би одбацио тужбе против решења из члана 36. Основног закона о пензијском осигурању поднете до 31. децембра 1972. године, а које до тога дана нису расправљене. Одредбом става 2, чл. 68. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања прописано је одступање од тог принципа, па за све тужбе поднете до 31. децембра 1972. године против ових решења важи правни режим који је био на снази до тог дана, односно судови ће мериторно да одлучују по тим тужбама и после 31. децембра 1972. године.

3. Правила о примени материјалних прописа

а) *Управни акт је законит ако је то био и у време доношења.* — Суд законитост управног акта цени свестрано како се становишта правилне примене материјалних одредби, тако и са становишта правилне примене формалних одредби закона. Из одредаба чланова 1. и 10. Закона о управним споровима произилази да суд у управном спору цени зако-

нитост управног акта полазећи од оних прописа и њиховог тумачења које је и орган управе морао узети као основ и оквир за свој управни акт. Суд је стога везан истим прописима којима и орган управе када је доносио оспорени управни акт.

Управни акт је законит ако је то био и у време његовог доношења. Он је законит ако је правилно примењен како процесни тако и материјални пропис који је ваљало применити у време доношења управног акта. Накнадно настале околности не утичу на његову законитост, али могу бити разлог да се о истој ствари поново одлучује због измењеног чињеничног или правног стања (?).

Наведено становиште ослања се и на примере из судске праксе. У збирци одлука врховних суда донетих у управним споровима у 1953, 1954. и 1955. години, под бр. 423. објављено је правно схватање из пресуде Савезног врховног суда Уж. 1872/53. од 31. децембра 1953. године које гласи: „Суд је дужан да цени да ли је оспорено решење на закону основано, независно од тога да ли су се накнадно након што је оспорено решење донето, измениле околности под којима је оно донето“. У образложењу пресуде истог суда објављено у истој збирци под бр. 95. наведено је и следеће: „Законитост оспореног решења цени се у управном спору према чињеничном стању које је постојало у време доношења тог решења и прописима који су у то време важили, по одредбама тог закона не би се могле стављати у сумњу законитост оспореног решења“.

У другом случају поступак за право на породичну пензију окончан је под важношћу једног прописа, а управни спор је покренут под важношћу другог прописа и Савезни врховни суд донео је пресуду Уж. 686/53. од 29. јуна 1953. године на темељу следећег правног схватања — *Законитост управног акта мора се просуђивати по прописима који су важили у време његовог доношења.* — У образложењу је наведено следеће: „Суд није узео у разматрање наводе тужитељице, да она по Уредби о изменама и допунама Уредбе из 1952. године, од 10. децембра 1953. године („Службени лист ФНРЈ“, број 2/53) има право на породичну пензију с разлога што је оспорено решење донето 12. децембра 1952. године, у време када је важила Уредба о одређивању и преводу пензија и инвалидинина од 21. јуна 1952. године („Сл. лист ФНРЈ“ број 39/52), па се законитост тог решења мора просуђивати по прописима који су важили у време његовог доношења (Збирка одлука врховних суда — 1953 — 1955. године број 422).

У прилогу наведеном правилу о везаности суда при оцени законитости управног акта материјалноправним прописом којим је био везан и орган управе при доношењу оспореног управног акта су и следеће правно схватање: „У конкретном случају експропријација је извршена прије ступања на снагу сада важећег закона о експропријацији („Сл. лист СФРЈ“, број 12/57, 13/65 и 5/68) и ваљаност те експропријације дакле имала би се просуђивати по одредбама Закона које су биле на снази

7) Др Славољуб Поповић — О супротном управном акту — стр. 81. Управно право — студије и чланци — НИП Књижевне новине, Београд.

у време вршења експропријације". Пресуда ВС Југославије Уж. број 1127/68. од 1. новембра 1968. године — Збирка судских одлука, књига XIII, св. IV, број 422).

По становишту које заступа професор Стјепановић, спор о правном питању суд решава према оном пропису који је важио у време доношења оспореног решења па и у оном случају кад се спор расправља у време важења доцнијег прописа. И он сматра да је решење законито ако је то било онда када је донесено (8).

Професор Велимир Иванчевић оцењује исправном судску праксу кад законитост управног акта просуђује према пропису који је важио у време доношења тог акта а касније је укинут. За такву оцену наводи и врло убедљиве разлоге. Наиме, ако би се законитост ценила према новом пропису, он може накнадно да нелегалује акт који је по ранијем пропису био законито или обрнуто да легализује незаконити акт који је то био у време доношења и почео да производи правне последице (9).

Кад је реч о оцени законитости управног акта који је донет за време важења ранијег прописа, судска пракса је сагласна да је тај ранији материјални пропис нередован за ту оцену. Прописи се у управној материји често мењају и тешко је у практичном животу утврдити који пропис је требало применити нарочито ако поступак решавања ствари не оконча важношћу истог прописа.

4. Важење прописа у времену

Сав послератни правни поредак је врло динамичан због брзих друштвених измена. Динамизам је нарочито изражен у управној материји. Довољно је нагласити да је до сада Федерација у области пензијског осигурања донела више закона и уредаба. Практика је отворила неколико значајних питања. Према ком пропису ценити законитост управних аката, односно који пропис се примењује када је захтев поднет за важење ранијег а решава се за време важења каснијег прописа, затим, како поступити у случају кад је првостепено решење донето за време важења ранијег и жалба се расправља када је на снагу ступио нови пропис, као и како поступити у случају кад је одређени однос настао под важношћу ранијег а захтев се подноси под важношћу новог прописа који ствар регулише различито или на исти начин. Практика није дала јасан одговор (10).

8) Др Никола Стјепановић — Управно право СФРЈ, књ. II, ст. 169 и 282.

9) Иванчевић — Ивчић — Лазнић — Закон о управним споровима — Народне новине, Загреб 1958 — стр. 209.

10) „Ово начелно питање било је третирано и на једном саветовању Одељења за управне спорове врховних судова. На саветовању је добило практичну подршку схватања да је за оцену законитости меродаван пропис који је био на снази у време првостепеног решавања, али је коначно прихваћен став да је то питање више теоријског карактера и да га у пракси треба решавати од случаја до случаја“, Тихомир Јанић. „Пред изменама и допунама Закона о општем управном поступку“ Општина, бр. 8—9/72 — стр. 19.

Проблем се начелно своди на временско важење прописа односно на њихово непосредно дејство. Важење прописа посматра се у односу на време, простор и субјекте о чијем се праву или обавези решава. Приликом примене одређеног прописа, прво се утврђује да ли он важи у дато време, на одређеној територији и да ли се односи на одређено лице. Правило је да законодавац одређује време ступања на снагу прописа. Према члану 208. Устава СФРЈ, пропис ступа на снагу тек после његовог објављивања. Закон, односно пропис, престаје да важи услед дерогације, када се досадашњи закон замени новим, због аброгације када се досадашњи закон укида а нови се не доноси и извршењем, закон односно пропис престаје да важи јер је исцрпљен основ због којег је закон, односно пропис и донет.

Најчешће у пропису није одређено до када важи и ако то није изричито прописано важи док га не стави ван снаге пропис исте или јаче правне снаге (*lex posterior derogat legi priori*).

Стављање ван снаге је изричито и непосредно и оно отклања сваку сумњу да ли пропис и даље важи. Други начин је посредно стављање ван снаге, доношењем новог прописа, који друкчије регулише ствари. Међутим, „то није неопходно потребно за стављање изван снаге старог прописа — исто бива и у случају кад је нови пропис садржајно посве једнак старом пропису“⁽¹¹⁾. За последњи случај академик Крбек сматра да се може говорити о замени а не о укидању ранијег прописа.

Разлози правне сигурности, поверења у управне прописе, односно разлози поверења у правни поредак су против ретроактивног дејства управног прописа. То „значи да се нови закон не може примењивати на правне институције и последице које су настале за време важења старог закона“⁽¹²⁾. Деловање унатраг правно посматрано значи да се догађаји, иако су се догодили раније, прије ступања на снагу одређеног прописа просуђују по том, новом пропису, односно одређена правна ситуација просуђује се као да је наступила за време важења новог прописа⁽¹³⁾.

Зависно од уставноправног уређења ретроактивно деловање прописа је различито регулисано. Забрана ретроактивности је у нас уставни принцип. Садржан је у чл. 211. Устава СФРЈ, а био је прописан и у члану 154. Устава СФРЈ из 1963. године. Тај принцип гласи: „Само законом може се одредити да поједине његове одредбе ако то захтева општи интерес, имају повратно дејство“. Овај принцип изведен је из општег правила да је норма узрок а понашање субјеката последица, да норма прописује правила понашања и да временски мора да претходи понашању, да би субјекти своје понашање усагласили са правилима норме. Узрок, дакле, мора да претходи последици. Субјекти треба прво да се упознају са садржином нормативних правила да би према њима поде-

12) Др Борђе Тасић — Закон нема повратне силе — стр. 77. Архив за правне и друштвене науке, бр. 1—2/1976.

13) Иво Крбек — *op. cit.* стр. 144.

сили своје понашање. Отуда и неопходна потреба да се пропис мора објавити пре него што ступи на снагу.

Без објављивања правна норма не може ни обавезивати, ни правно деловати јер је упућена на људско понашање и људи треба да је упознају. Међутим, поступком објављивања може се норми дати ретроактивно дејство. То је случај када се објави под ранијим датумом, ако се службено гласило где је норма објављена антидатира, а норма ступа на снагу одмах или убрзо по објављивању. У пракси се не утврђује када је норма заиста постала доступна јавности у аутентичном тексту, већ се узима да је објављена оног датума који носи гласило у којем је објављена. За оцену када је неки пропис објављен било би од интереса узимати онај дан када је гласило у којем је објављен стављено у промет, када је експедовано из штампарије макар првим адресантима.

Академик Крбек наводи да се у теорији чини разлика између стечених права и рефлекса објективног права, односно обавезног ишчекивања. Теорија ово разликовање чини да би помогли пракси у примени прописа. По мишљењу академика Крбека, ово је тешко разликовати и он се залаже за друга мерила која су једноставнија и стога у пракси и кориснија. У примени управног права разликује прописе који регулишу стицање и прописе који регулишу вршење неког права. Узима за пример стицање занатске радње и како се она врши. Стицање права не цени се по новим него по оном пропису који је важио у време стицања права, односно дозволе на радњу; нови пропис примењује се на вршење права која су настала и за време важења ранијег прописа⁽¹⁴⁾. Нови пропис не дира у стечена права али може регулисати начин и услове његовог вршења.

Професор др Јован Стефановић сматра као и академик Крбек да није лако разликовати стечена права и очекивања (експекатива) јер је тешко одредити критериј по којем се може та разлика утврдити. За решење проблема о ретроактивности закона он прихвата разликовање између објективних и субјективних правних ситуација (како то чине Бартеlemi (Barthelemy и Duez) нови Закон делује на објективне или законске правне ситуације које постоје у моменту доношења тог Закона, али се не односи на субјективне правне ситуације које су настале док је важио стари Закон. Нови Закон се неће односити на већ изражену манифестацију воље из које је произашла субјективна правна ситуација, односно поводом које је настало одређено субјективно право или обавеза⁽¹⁵⁾.

Правна ситуација је скуп правних овлашћења и дужности које проистичу из правних норми и других правних аката. Оне су опште и појединачне. Опште су безличне, односе се на неодређен број лица; затим сталне, не исцрпљују се једном применом на случај унапред предвиђен, остају и после примене, све док се акт не укине; нико се не

14) Иво Крбек — Право јавне управе ФНРЈ, књ. I, стр. 144.

15) Др Јован Стефановић — Уставно право ФНР Југославије и компаративно — стр. 123—125. — Загреб — 1950.

може унапред одрећи на генералан начин овлашћења из правне ситуације. Субјективна правна ситуација односи се на одређено лице или групу лица, једном применом се губи, нестаје и лице на које се овлашћење односи може се одрећи тог овлашћења. То су особености опште и индивидуалне правне ситуације изложене од професора Стјепановића према професору Гастону Жезу (Gaston Gèzu) (16). Међутим, на скоро истом становишту је и Р. Бонар (R. Bonnard). Према дефиницији коју је поставио, опште правне ситуације произилазе из општих правила, безличне су, односе се на све или на неодређену категорију лица. Појединачне правне ситуације произилазе из појединачног правила и односе се на одређено лице или групу лица индивидуално одређених (17). У следству индивидуалних правних ситуација настаје један нов правни феномен, настају субјективна права, наводи на истом месту Бонар, она настају чим појединац ступи у правни однос са другим субјектом поводом неке правне ситуације која садржи овлашћења и обавезе. Јављају се у облику овлашћења титулара да тражи од онога са ким је у правном односу да овај нешто учини, изврши (18).

Професор Рубије (Roubier) је покушао, по мишљењу професора Тасића, да оспори значај разликовања опште и појединачне правне ситуације у корист тог разликовања за питања примене и закона, он је пошао са становишта да законске ситуације могу бити измењене у сваком моменту, али само за будуће, нови Закон не може указати на ваљаност настанка правне ситуације под старим Законом ни у њихово дејство до новог Закона. Добра страна овог схватања, каже професор Тасић, јесте то што разликује постанак једне ситуације од саме ситуације, нарочито код трајних ситуација, али да примену новог Закона најбоље објашњава теорија која почива на разлици општих и појединачних ситуација (19).

Професор Рубије и академик Крбек у нечем се слажу. Према становишту Рубијеа нови Закон не делује на већ створене правне ситуације и на њихово дејство под ранијим законом. Академик Крбек сматра да нови Закон не делује на стечена права, али делује на вршење права ако су трајнијег карактера па нису извршена у целини под ранијим Законом. Стога је допуштено за потребе оријентације у пракси занемарити неке разлике и под појмом стечених права подразумевати појаву кад је настала нека индивидуална правна ситуација, а под вршењем права подразумевати правне ефекте оних правних ситуација које садрже субјективна права.

Са гледишта забране повратног дејства закона важило би правило да „Свака нова правна норма обухвата само оне учине и правне односе

16) Др Никола Стјепановић — Управно право СФРЈ, књ. I, стр. 13.

17) R. Bonnard — Le Contrôle juridictionnel de l'administration, Paris — 1934.

18) „Le droit subjectif se présente alors sous la forme d'un pouvoir d'exiger que le titulaire du droit vient exercer à l'égard de celui avec lequel ils est entré en rapport juridique”. Roger Bonnard — Le contrôle — стр. 13.

19) Др Борђе Тасић — Закон нема повратне силе — стр. 87—92.

који су настали последице њена ступања на снагу".⁽²⁰⁾ Кад је реч о закону, он може имати и повратно дејство у неком делу ако је то прописано у општем интересу. Ово извесно обезбеђује рад у праву, стабилност и сигурност односа, али обезбеђује и развој друштвених односа, обезбеђује ред у динамици, одступања од правила морају бити прописана и опредељена општим интересом. Ред и стабилност односа захтевају да се сваки нови закон односи на будуће ситуације⁽²¹⁾.

5. Стицање права на основу управног акта

Постањени проблем тражи да се одговори када се и како стиче неко субјективно право. Субјективно право је садржина правног односа и оно настаје најраније кад и правни однос. За настанак правног односа нужна су два услова, одређени животни догађај, друштвени однос и правна норма која за тај однос везује настанак, престанак или промену неке појединачне правне обавезе или права. Правни однос настаје кад је настао животни догађај релевантан за тај однос. Узимајући у обзир уставни принцип о забрани ретроактивног деловања правне норме и објашњења у чему се то деловање састоји са правног гледишта, онда би одговор гласио да је по правилу реч о прваној норми у чије време важења је настао тај друштвени однос. Та норма се примењује да би се расправио одређени правни однос. За примену те норме изјаснила се судска пракса још првих година управног спора. У том смислу је и правно схватање Савезног врховног суда у пресуди Уж. 787/53. од 11. јула 1953. године, који гласи: По општеважећим правним правилима свака правна норма обухвата само оне правне односе који су настали по њеном ступању на снагу. Но, нова норма може одредити и другу првану ситуацију — (Збирка одлука врховних судова — 1953—1955, одлука бр. 284. Ту другу правну ситуацију, одступање од наведеног правила прописао је Закон о стамбеним односима („Службени гласник СРС", бр. 29/73) када је у члану 93. предвидео да се нови Закон примењује и на предмете где је поступак покренут по ранијем закону ако није донето решење у првом степену или ако је донето па буде поништено и предмет буде враћен првостепеном органу на поновни поступак. Та одступања садржи и чл. 36. Закона о расправљању имовинских односа насталих самовластим заузећем земљишта у друштвеној својини („Службени гласник СР Србије", бр. 50/69) прописујући да ће се по овом Закону расправљати сви случајеви где је поступак покренут пре његовог ступања на снагу, ако од тог дана није донето коначно решење или ако због поништења коначног решења у управном спору буде предмет упућен на нови поступак.

За оцену да ли је правилно примљен материјални пропис управним актом који је предмет управног спора био би меродаван онај материјални пропис под којим је настао управноправни однос из којег је

20) Иво Крбек — Право југословенске јавне управе — књ. I, стр. 142.

21) Др Борђе Тасић — Закон и нема повратне силе — стр. 77.

истекла спорна ситуација у којој суд решава у том спору, осим ако законом или другим прописом није друкчије одређено. Међутим, у пракси није увек лако утврдити кад је настао у стварности одређени правни однос, индивидуална правна ситуација.

Управни акт је доказ о постојању управноправног односа. Управни акт посредује између норме и њеног извршења⁽²²⁾. Управним актом се примењује норма на конкретан случај и утврђује или признаје неко право или налаже каква обавеза. Преко управног акта се реализује и оживотворује неко субјективно право, односно једно апстрактно право се трансформише у актуелно⁽²³⁾, у право тачно одређене садржине и обим и начине његовог извршења.

Субјективно право проистиче из правног акта, двостраног или једностраног који одређује конкретну садржину тог права за тачно утврђено лице⁽²⁴⁾.

Управни акт се доноси по захтеву или по службеној дужности. Захтев у процесном смислу је право појединаца да тражи од надлежног органа да донесе управни акт у некој управној ствари и том праву одговара дужност тог органа да у одређеном року донесе управни акт, закључак, односно решење. Појединац односно странка преко захтева изражава вољу. Пошто то право проистиче непосредно из норме, онда се та воља може манифестовати на начин који је прописан нормом која важи у оном моменту кад се воља манифестује. Надлежни орган такође испољава вољу кад одлучује о ствари, кад доноси управни акт. Са гледишта реда и стабилности односа кад је реч о манифестацији воље оправдано прихвата професор Стефановић, гледиште, правило које је поставио Диги (Duguit) према коме *tempus regit actum*⁽²⁵⁾. Свако субјективно право дели судбину објективног права и престанком објективног права престаје и субјективно право ако није оживотворено, јер нема на чему да се држи. Ако је утврђено управним актом, онда оно има непосредни основ у акту.

Управни акт је доказ о постојању управноправног односа. Управни акт је ауторитативно одлучивање ради изазивања непосредног правног ефекта у правима и дужностима физичких и колективних лица на конкретан случај на подручју управне делатности⁽²⁶⁾. Управни акт игра различиту улогу у настанку правног односа, зависно од тога да ли је реч о деклараторном или конститутивном управном акту. Деклараторни управни акт појављује се код оних управноправних односа који настају по сили закона, *ex lege* и он потврђује постојање или садржину неког правног односа. Правни однос *ex lege* настаје чим настане одговарајући друштвени однос одређен законом. Управни акт утврђује да ли већ постоји тај правни однос. Улога акта је утврђујућа. Конститутивни

22) Др Никола Стјепановић, Управно право СФРЈ, књ. I, стр. 8.

23) Лаза Костић — Административно право, књ. II, стр. 287. — Београд — 1936.

24) J. M. Auby et. R. Drago — *Traité*, том III, стр. 159. Paris — 1962.

25) Др Јован Стефановић — Уставно право, стр. 123.

26) Иво Крбек — Управни акт, стр. 16.

управни акт посредује у настанку правног односа (правне ситуације) он ствара неки правни однос, заснива, мења или укида правну ситуацију (27).

Кад је реч о доношењу конститутивног управног акта он по правилу производи правно дејство од дана доношења, ако прописом није друкчије одређено. Такав акт се доноси применом материјалног прописа који важи у време доношења тог акта (28). И првани однос створен тим актом уређује се применом тога важећег прописа нпр. дозвола за држање и ношење оружја важи од дана издавања дозволе, тако је и са путном исправом. Правни основ за те дозволе биће увек пропис који важи у време издавања дозвола, а не пропис који је престао да важи.

Правни однос који настаје *ex lege* а такви су односи из пензијског осигурања, настаје кад и чињенице релевантне за тај однос. Деклараторни акт утврђује настанак тог односа и његову садржину, делује *ex tunc*. Проблем постаје сложен кад се укида или замењује пропис који неке ствари регулише на исти или приближно исти начин. У обзир ваља узети и захтеве кад се решење доноси по захтеву односно оклоност кад је поступак покренут.

Време подношења захтева одређује по правилу примену материјалног прописа. Захтев је конститутиван елеменат управног акта када се он доноси по захтеву. Ако је изостао захтев или није дат накнадни пристанак странке, решење је ништавно (чл. 266. ЗУП). Подносећи захтев странка изјављује вољу да се донесе акт да би вршила, остварила право које јој припада на основу објективног права. То може бити само тада важеће објективно право јер оно одређује начин манифестације воље по правилу *tempus regit actum*. Орган који одлучује стваља се у моменат кад је захтев поднет, ако није друкчије утврђено.

Правило би могло, ипак, да се формулише на следећи начин: кад се утврђује деклараторним актом постојање правног односа примењује се пропис који је важио у часу кад је настао друштвени однос који се утврђује (29). Ово правило подразумева да је под тим прописом и покренут поступак за доношење деклараторног решења или да је новом нормом продужена важност ранијег прописа кад је поступак покренут по ступању на снагу нове норме.

У наредном случају дат је одговор на питање који пропис се примењује, онај који важи у време подношења захтева или ранији пропис, под којим је настао осигурани случај који је и по новом пропису основ за право. Странка је тражила да јој се право на пензију призна према прописима који су престаали да важе јуна 1952. године, а захтев је за то право поднела 10. августа 1952. године. Тужба је у управном спору одбијена и у пресуди Уж. 632/53. од 19. јуна 1953. године Савезни врховни суд је навео следеће: „Разматрајући захтев тужиље за породичну пензију, који је поднет после ступања на снагу Уредбе о одређи-

27) Иво Крбек — Управни акт — стр. 17.

Др Никола Стјепановић — Управно право СФРЈ, књ. I, стр. 8.

Др Ибрахим Фестић — Управно право — стр. 175—176.

28) Иво Крбек — Право јавне управе у ФНРЈ, књ. I, стр. 144.

29) Иво Крбек — Право јавне управе у ФНРЈ, књ. I, стр. 144.

вању и о превођењу пензија и инвалиднина са становишта изложене правне ситуације, Савезни врховни суд закључио је да у конкретном случају нема правне могућности да се захтев тужиље решава по ранијим прописима који су важили за решавање права на пензију државних и самоуправних службеника, јер је захтев поднет 10. августа 1952. године већ се у овом случају имају применити нови прописи о социјалном осигурању тј. одредбе члана 45. Уредбе о одређивању и о превођењу пензија и инвалиднина (Збирка одлука врховних суда — 1953. — 1955. године, бр. 286).

И следећи пример је на истом становишту односно сагласан је одредбама из прелазних наређења Уредбе из 1952. године. Суд је уважио тужбу из следећих разлога: „У конкретном случају предмет тужиље за признавање права на инвалидску пензију (захтев је поднет 3. децембра 1951. године — прим. Л. Д.), затечен је на решавању код туженог завода и решење у првостепеном поступку није било донето још на дан 25. јула 1952. године тј. на дан ступања на снагу Уредбе о одређивању и о превођењу пензија и инвалиднина („Сл. лист ФНРЈ”, број 39/52). По прописима чл. 66. став 3. Уредбе тужени Завод требало је да реши захтев тужиље како по прописима ове Уредбе тако и по прописима који су важили пре ове Уредбе. Срески завод за социјално осигурање решио је само делимично о праву тужиље на инвалидску пензију, тј. само по ранијим прописима, а не и по цитираној Уредби. (Пресуда Савезног врховног суда Уж. 213/53 од 3. априла 1953. године — Збирка одлука врховних суда — 1953. — 1955. године бр. 223).

На исто питање дат је другојачији одговор у неким примерима. Због примене повољнијег прописа.

Кад подноси захтев странка има и може имати у виду субјективна права која обезбеђују важеће објективно право, па је сасвим логично да се захтев по том објективном праву и расправи без обзира на временско трајање поступка. На овај начин се обезбеђује и једнакост грађана пред законом, јер им се за исте услове обезбеђује и исто субјективно право (*simile factum simile ius*). Иначе, тај би принцип био нарушен ако би била у повољнијем положају она странка поводом чијег захтева је поступак био бржи и завршио се за време важења одређеног прописа, од странке поводом чијег захтева поступак није био окончан за важење тог прописа или обрнуто. Треба поћи од конструкције да је акт донет, односно да је ствар решена, онога дана када је поступак покренут по захтеву странке. На том становишту је следеће правно схватање суда „кад је захтев за пензију поднет пре 25. јула 1952. године и осигурани случај настао пре тога дана онда се о праву на пензију одлучује по прописима који су важили до ступања на снагу Уредбе о одређивању и о превођењу пензија и инвалиднина (Уредба ступила на снагу 25. VII 1952. године пр. Л. Д.), а затим се преводи по тој Уредби (Збирка судских одлука, књига IV, свеска I — правно схватање III).

Исто правило у погледу примене материјалног прописа важи и за суд када у спору пуне јурисдикције решава сам управну ствар. У предмету У. број 9078/73 суд је признао тужиљи право на породичну пензију

применом Закона о пензијском осигурању, јер се поступак за то право водио од 14. новембра 1963. године, а овај Закон престао је да важи 31. децембра 1964. године. На истом становишту је у пресуда чије образложење гласи: „кад суд доноси пресуду која у свему замењује акт управног органа, дужан је да примени све материјално-правне прописе који долазе до примене на тај случај и ако је управни орган у ранијем поступку пропустио да примени одређени пропис” (Решење Савезног врховног суда Уж. 2505/58 од 16. маја 1965. године — Збирка судских одлука, књига III, свеска II, број 367). Време спровођења појединих фаза поступка не утиче на примену материјалног прописа, ни по овој пресуди, јер је битно време подношења захтева, односно покретања поступка.

Када се поступак покреће по службеној дужности или по захтеву, онда се тај поступак једино и може водити ради примене тада важећег материјалног прописа на конкретан случај, наравно уз нужну напомену да општом нормом може бити и друкчије прописано⁽³⁰⁾, јер за неко субјективно право или обавезу по новом Закону могу бити основ, догађај или људска радња настали и завршени за важења Закона који је укинут⁽³¹⁾. Ако такве догађаје узима закон за стварни основ неком праву или обавези, онда су то ранија факта (*facta preterita*), али правни однос може настати у таквом случају најраније од ступања на снагу закона. Ако би се узело да правни однос настаје раније, онда би то било ретроактивно дејство закона. Ако би критеријум за примену материјалног прописа било само време настанка тог основа, онда би у исто време о истој материји важило више прописа исте правне снаге и истог карактера и одредбе о престанку важења ранијих прописа биле би без правног ефекта. Међутим, важење закона може се продужити изузетно за одређене случајеве, или се неке одредбе ранијег закона могу оснажити одредбом новог закона и оне тада постају саствни део новог закона⁽³²⁾. На примену прописа не утиче трајање поступка покренутог ради доношења декларативног акта.

Из свега напред изложеног може се извести закључак који би важио за орган управе кад о ствари решава, по захтеву или жалби као и за суд у спору о поништају управног акта или у спору пуне јурисдикције:

За правни однос који настаје по самом закону (*ex lege*) и утврђује декларативним управним актом меродаван је пропис под којим је настао животни догађај релевантан за настанак правног односа. Правни однос који се формира конститутивним управним актом заснива се на пропису важећем у време доношења тог акта.

30) В. члан 69. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања („Сл. лист СФРЈ”, бр. 35/72).

31) В. члан 225, став 2. Статута Републике заједнице пензијског и инвалидског осигурања — Бгд, („Сл. гласник СРС”, бр. 5/73).

32) В. члан 71, 75, 76, 78. и 79. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања.

Правило са таквом садржином важило би ако закон или други материјални пропис или општи акт одговарајуће правне снаге није друкчије одредио.

б. Стицање права по основу животног догађаја који траје

Посебну пажњу привлачи ситуација када је захтев поднет за време важења једног прописа и странка по том пропису не испуњава услове за остварење права, захтев се решава у време важења другог прописа по коме странка испуњава услове за остварење неког права, а у прелазним одредбама доцнијег прописа о томе није ништа речено. У оваквом случају скуп чињеница за настанак правног односа је исти па се мора узети у обзир начело економичности поступка, затим начело о помоћи странци да брзо и законито оствари своја права, нарочито дужност органа управе прописану у чл. 5, ст. 2. ЗУП-а, да упозори странку да са гледишта нових прописа и утврђеног чињеничног стања може да оствари одређена права. У том случају би требало, прво, ценити да ли су за важење ранијег прописа настали услови за настанак правног односа, у материјалном смислу, па ако нису, онда ценити настанак услова по прописима важећим у време одлучивања о ствари. Ово је нарочито од значаја ако је основ неки животни догађај који траје кад је правна ситуација у настајању. Било би то превише формалистичко понашање ако би се тражио увек нови захтев да се о ствари решава и по новим прописима. Ако странка тражи одређено право, а то право јој не припада по пропису важећем у време подношења захтева, а припада јој по пропису у време решавања о ствари, за странку је важно то право, односно чинидаба а не пропис који је то право регулисао⁽³³⁾. Битно је да је ранији свршени догађај или догађај који траје релевантна чињеница за субјективно право и по новом пропису. Утолико пре што се и о коначно расправљеној ствари може поново решавати због измењеног правног или чињеничног стања. Због економичности поступка и помоћи странци спајају се, дакле, две ствари у један поступак, доноси се и једно решење у техничком смислу.

У прилог наведеног става иде, донекле, и становиште Врховног војног суда изражено у пресуди Уп. 270/69. од 31. октобра 1969. године (објављеној у Збирци судских одлука — књига XIV, свеска IV, под бројем 437). Поводом спора о праву на накнаду због одвојеног живота речено је следеће: „По гледишту овог суда, питање да ли странка испуњава услове за тражено право, у зависности од природе ствари, цени се према времену када је поднет захтев или према времену када се о захтеву решава, али се захтеву мора удовољити ако у време одлучивања странка испуњава све услове за признање траженог права и онда када

³³⁾ Спор може настати око дана од када то право тече, односно од када се може остваривати.

у време подношења захтева те услове није још испуњавала. Разуме се тражено право јој се може признати тек од дана испуњења услова”.

Наведена пресуда решавала је спорну ситуацију када је основ за настанак правног односа животни догађај који траје па је нормално да се утицај тог основа на остваривање права цени и на дан одлучивања о ствари, ако на дан подношења захтева за то право није био довољан услов. Ако је, пак, основ за неко субјективно право неки догађај или радња који су пре подношења захтева престали, онда се постојање услова за то право цени по природи ствари према времену подношења захтева, али може бити прописана и друга правна ситуација као у чл. 69. Закона о основним правима из пензијског и инвалидског осигурања. Прописано је да лица која су испунила услове за остваривање права на старосну или инвалидску пензију по прописима који су били на снази до 31. XII 1972. године а нису до тог дана поднели захтев, могу остварити то право по тим прописима а ако захтев поднесу до 31. XII 1973. године. На овај начин временско важење прописа се продужава за одређени случај.

7. Другостепени орган кад решава о жалби везан је истим прописом којим је био везан и првостепени орган

У погледу примене материјалног прописа суд цени законитост оспореног акта према пропису који је био у важности приликом доношења тог решења, односно према пропису који је требало да буде примењен. То је пропис, како је наведено, под којим је настао правни однос. Суд је везан прописом којим је био везан и орган управе при доношењу коначног решења.

Предмет спора најчешће су другостепена решења којима је одбијена жалба, па исто правило важи и за другостепени орган. Овај орган при оцени законитости првостепеног решења везан је исто тако прописом којим је био везан првостепени орган. Наиме, у нашем првом поретку важи правило да је поводом жалбе, тужбе или каквог другог правног лека против акта једног органа, други орган надлежан за оцену законитости тог акта, везан при оцени законитости за оне исте прописе којих је био дужан да се придржава и орган који је донео тај акт. Ако је, дакле, орган управе могао да примени одређени пропис при доношењу одлуке, онда се законитост те одлуке може ценити према том пропису. Одступања од тих правила требало би да буду прописана прелазним наређењима новог материјалног прописа.

Друкчија је ситуација у поступку са управним актом на основу којег нико није стекао неко право. И овде важи правило о везаности истим прописом органа који доноси управни акт и органа који цени законитост тог акта поводом правног лека, али би с обзиром на правило из чл. 5, ст. 2. Закона о општем управном поступку ваљало о ствари одлучивати и по новом пропису ако су чињенице утврђене у поступку основ за право и према новом пропису.

Међутим, овде се поставља и питање оцене законитости према чл. 5. ст. 2. Закона о општем управном поступку, дакле, поштовања правила поступка.

Одступања од правила да се правни однос расправља применом прописа под којим је тај однос и настао као и од правила да је поводом жалбе или тужбе орган надлежан за оцену законитости одлуке везан истим прописом којим је био везан и орган који је ту одлуку донео учинила је пресуда Савезног врховног суда Уж. 2280/56. од 25. маја 1956. године (Збирка судских одлука књига I, свеска 2, бр. 550). Пресуда је донета на основу правног схватања да другостепени орган решавајући по жалби странке одлучује по прописима који важе у време кад тај орган одлучује по жалби. Образложење ове пресуде је од посебног интереса због опречности са дотадашњом и каснијом судском праксом у више линија. Суд је уважио и поништио пресуду првостепеног суда који је сматрао да је тужиоцу требало дати одобрење за вођење радње будући да је испуњавао услове према прописима важећим у време подношења захтева. Негирајући тај став првостепеног суда Савезни врховни суд је образложио своју пресуду следећим разлозима: „Првостепени управни орган, у овом конкретном случају није дао одобрење за обављање рада па је по жалби против решења првостепеног органа имао да одлучи тужени. О том праву тужени је могао да одлучи само на основу прописа који су важили у то време. Управни поступак је јединствен, па се о предмету има решавати према пропису који је важио у време доношења решења, што значи, не у време подношења захтева, већ у време коначног одлучивања по предмету. Због тога када је у току поступка донет нови пропис, на случај ће се применити тај нови пропис, уколико није новим прописом другачије одређено. Како у овом конкретном случају није другачије прописано, то је правилно тужени приликом доношења оспореног решења применио тада важећи пропис, а не оне који су важили приликом доношења одлуке првостепеног органа”. Очитљиво суд је у овом случају правило о примени процесних прописа узео као правило за примену материјалних прописа а материјалним прописом није ништа било одређено како ће се расправити случајеви који нису окончани.

У каснијој пресуди истог суда Уж. 498/59. од 13. фебруара 1959. године (Збирка судских одлука, књига IV, свеска I, бр. 154) није акцептирано то становиште. Наиме, у извршењу пресуде суда донето је ново решење и суд је тада рекао: „Када се ради о двостраначкој управној ствари о законитости решења има се судити према стању какво је било у време првобитног другостепеног решења.” Овде, дакле, промене правне природе немају утицаја на одлуку о ствари премада је раније другостепено решење поништено и сматра се да није ни било донешено па је следствено правилима из пресуде Уж. 2280/56. стање у време доношења новог другостепеног решења меродавно за одлуку о ствари.

Кад другостепени орган решава мериторно о ствари онда он мора првостепено решење изменити, заменити својим решењем, а правило је да нови управни акт који замењује поништени управни акт делује

ex tunc, делује ретроактивно. Наравно и овде постоје изузеци као и у других правила. Прихватити правило из пресуде Савезног врховног суда Уж. 2280/56. о томе да се у поступку по жалби примењује нови пропис а не ранији који је важио у време доношења ожалбеног решења значило би новом пропису дати ретроактивно дејство и кад то по Уставу није могуће. У том случају би се нови пропис применио на однос који је раније настао, правна ситуација би се просуђивала као да је настала под новим прописом. Другостепено решење донето на темељу новог прописа треба да делује од када и првостепено поништено решење које је донето и пре ступања на снагу новог прописа. Ако се на приговор ретроактивности одговори да другостепено решење делује од када и нови пропис онда се може говорити о поновном решавању ствари због измењеног правног стања а не о инспекцијској контроли. Други приговор је усмерен на повреду правила о двостепеном решавању ствари у управном поступку, јер се на тај начин другостепени орган упустио у решавање ствари о којој није одлучивао првостепени орган. Тим пре ако је странка као у цитираном примеру доведена у неповољнији положај. На линији ублажавања последица става из праксе да се првостепено решење може донети применом једног а жалба расправити применом другог прописа изнети су у стручној јавности и одговарајући предлози⁽⁸⁴⁾.

8. Примена прописа повољнијег по странку

На напред постављено питање који се материјални пропис примењује на спорни правни однос у неким случајевима судске пресуде дају другојачији одговор. Тај одговор представља одступање од напред постављених правила.

Странка је поднела захтев заправо на породичну пензију 27. јануара 1968. године и пензијски основ је утврђен применом новелираног члана 30. Основног закона о пензијском осигурању који је ступио на снагу 7. јануара 1968. године. У тужби поднетој суду тужиља је тражила да се пензијски основ утврди по члану 30. Основног закона о пензијском осигурању који је важио до 7. јануара 1968. године. Врховни суд Србије пресудом У. број 9602/68. одбио је тужбу уз образложење које гласи: „Како је тужитељица захтев поднела 27. јануара 1968. године правилно је примењен новелирани чл. 30. Основног закона о пензијском осигурању („Сл. лист СФРЈ“ број 54/67) јер је наведена одредаба ступила на снагу 7. јануара 1968. године“. Врховни суд Југославије пресудом Уис 114/69. преиначио је ову пресуду Врховног суда Србије уважио тужбу и поништио оспорено решење. У образложењу пресуде навео је ово: „Прво-

34) „Разлози правне сигурности говоре да уколико је ранији материјални пропис био повољнији по странке а нови пропис не дiera у затечено стање да би при решавању по жалби требало применити пропис јер се у противном врши неправедна дискриминација међу странкама, неке странке доводе се у неповољнији положај само зато што им је незаконитим поступањем првостепеног органа ускраћено право које им по закону припада“.

Т. Јанић — Пред изменама и допунама Закона о општем управном поступку — стр. 19. — Општина бр. 8—9/72.

степену суда и тужени орган су нашли да је захтев поднет 27. јануара 1968. године, па налазећи да је одлучан моменат подношења захтева одлучили су да се пензијски основ има утврдити на основу новелираног члана 30. Основног закона о пензијском осигурању. Међутим, по схватању овога суда осигурани случај је настао у децембру 1967. године, дакле пре ступања на снагу новелираног члана 30. Основног закона о пензијском осигурању, па се на старе случајеве ако то новим прописом није изричито предвиђено није могла применити новелирана одредба члана 30. Основног закона о пензијском осигурању, него прописи који су важили у моменту када је настао осигурани случај. Ово утолико пре, када и уколико измењени пропис није повољнији по странку, када би се иако то не би било изричито прописано, по захтеву странке могао на њу применити пропис који је за њу повољнији". У прелазним одредбама Закона о изменама и допунама Основног закона о пензијском осигурању није прописано право странци да бира повољнију одредбу, у овом случају то је одредба новелираног члана 30. Основног закона о пензијском осигурању. Међутим, у пресуди Врховног суда Србије У. бр. 6078/66. од 21. октобра 1966. године („Збирка судских одлука, књига XI, св. 3, бр. 256) у истој материји, где су и прелазне одредбе скоро увек истог садржаја, заузет је супротан правни став. Он је формулисан као сентенца и гласи — „када је одређен материјални пропис из пензијског осигурања престао да важи, не може се на основу тог прописа решавати о захтевима поднетим после његовог дерогирања. Међутим, при решавању у обнови поступка односно при измени правоснажног решења по захтеву странке примењује се ранији материјални пропис макар он и престао да важи”.

Став о примени повољнијег прописа по странку и када то правило није било прописано Основним законом о порезима и доприносима грађана („Сл. лист СФРЈ”, број 32/64) и Законом о доприносима и порезима грађана („Сл. гласник СРС”, број 8/65) руководио је и Врховни суд Србије у пресуди У. број 2190/69. од 17. априла 1969. године. Тужилац је 1962. године засадио одређено земљиште орасима и исте године тражио ослобођење од доприноса по том основу. Решење по захтеву донето је после ступања на снагу Закона о порезима и доприносима који у овом случају прописује ослобођење од доприноса у трајању од 20 година. Захтев је расправљен применом Уредбе као важећег прописа у време подношења захтева и настанка правног односа. Тужилац је тражио у тужби примену нових прописа и суд је тужбу уважио заузевши следеће правно схватање. — „На однос који је настао за време важења једног прописа а траје и за време важења каснијег прописа којим се тај однос другачије регулише, примениће се тај касније донети пропис, ако је повољнији по странку и ако о ствари није било правоснажно решено за време важења ранијег прописа”.

Ова пресуда карактеристична је и по томе што дозвољава примену повољнијег прописа и после доношења коначног решења све до његове правоснажности. Тим долази у опречност са правним схватањем Одељења за управне спорове Савезног врховног суда број 22/58. од 4. децембра 1958. године. (Збирка судских одлука, књига III, свеска III). Повод

за ово схватање била је одредба чл. 87, ст. 3. Уредбе о управљању стамбеним зградама („Сл. лист ФНРЈ”, број 15/58) где је било прописано да ће се одредбе става 2. истог члана примењивати и на случајеве о којима до дана ступања на снагу те Уредбе није донето правоснажно решење — Одељење је закључило да је прави смисао става 3, члана 87. Уредбе о томе да се важност одредбе става 2. истог члана протегне унатраг само на оне случајеве који до ступања на снагу тог прописа нису били коначно решени у управном поступку и да се само због редакцијске грешке у Уредби говори о правоснажности уместо о коначном решењу. Одељење је за образложење свог схватања навело и ово: „Нови прописи као и измене и допуне прописа које буду донете након што је тужени орган донео коначно решење у управном поступку, не могу бити узети у обзир када се цени законитост решења у управном спору, будући да накнадне прописе ни сам тужени орган није могао применити”.

У напред наведеним пресудама Врховног суда Југославије Уис 114/69 и Врховног суда Србије У. 2190/69. прихваћено је правило да се примењује материјални пропис повољнији по странку а у пресуди Савезног суда Уис бр. 762/74. од 13. септембра 1974. године речено је да је пензијски систем у начелу постављен на основама шта је повољније за осигураника мада таква могућност није законом прописана као начело. У члану 90. Кривичног законика прописано је да се одговорност за кривична дела одређује према кривичном закону који је важио у време извршења дела, али се наређује примена новог закона ако је блажи по учиниоца. Принцип примене блажег закона је опште прихваћен принцип у кривичноправној материји и преузет је као уставни принцип. Садржан је како у ранијим уставима тако и у Уставу СФРЈ од 1974. године. У ставу 3, члана 211. овог Устава исказан је на следећи начин: Кажњива дела се утврђују и казне за ова дела изричу према закону, односно другом пропису који је важио у време извршења дела, осим ако је нови Закон, односно пропис блажи за учиниоца”. Ова правило Устав није протегло и на неку другу материју. Текст члана 212. не даје основа да се без овлашћења из закона или другог прописа примењује по странку повољнији закон односно пропис. Тај текст гласи: „Сви појединачни акти и међе органа управе и других државних органа који врше извршне и управне послове као и појединачни акти организација и заједница које оне доносе у вршењу јавних овлашћења морају се заснивати на закону или другом законито донесеном пропису”. Члан 212. Устава прокламује принцип законитости у раду органа управе, самоуправних организација и заједница у вршењу јавних овлашћења, прокламује принцип да је закон основ и оквир рада ових органа и организација, те да управни акт своје правно дејство изводи из закона односно другог прописа, а не из самог себе.

Примена повољнијег прописа по странку може се бранити аргументима: да се на тај начин боље штите права странака, да је повољнија примена материјалног прописа формулисана као правило у неким законима и да је треба подигнути на ниво општег правног правила.

Примена блажег закона уведена је у казненој области и она ублажава репресивни карактер казне. Другим речима то је акт хуманог односа према деликвенту. Чим је друштво на темељу објективних друштвених услова за исти учин прописало блажу казну са којом заштићује неко правно добро онда њу треба и применити у остваривању сврхе кажњавања. Када би се изрекла тежа казна и применио строжији закон, казна би имала за сврху само одмазду према починиоцу кривичног дела. Под одређеним условима изречена казна може се ублажити или издржавање казне опростити, може се указати акт милости друштва. Такве реперкусије нема примена повољнијег закона у осталим областима а она може да доведе грађане у неједнаки положај у остваривању права и да негира принцип, „под једнаким условима и једнака права.“ То је, чини се, најозбиљнији аргуменат у материјалном смислу против примене повољнијег прописа по странку. Кад се та негативна страна може отклонити онда тај принцип треба применити. Нарочито ако се тим погодностима могу користити и савесне странке које су под истим условима већ раније стекле право у мањем обиму или га нису уопште стекле. Тада примена повољнијег прописа не нарушава једнакост у правима под једнаким условима, не угрожава правну сигурност.

Закључак

Извршена анализа је непотпуна али чини се употребљива за две сврхе, да укаже на сложеност проблема у примени материјалних прописа и да назначи могућа решења од интереса за одлуку који материјални пропис применити на конкретан случај.

Правила о томе би гласила:

1. Процесна правила примењују се одмах по ступању на снагу и на случајеве који су у току.

2. Правни однос расправља се применом материјалног прописа под којим је настао животни догађај који је стварни основ за тај правни однос;

а) Правни однос који се утврђује декларативним управним актом расправља се применом материјалног прописа који је важио када је настао друштвени однос меродаван за настанак правног односа. Тај пропис се примењује и у случају ако је укинут у току већ покренутог поступка а новим прописом није друкчије одређено.

б) Правни однос који се ствара управним актом заснива се на материјалном пропису који је на снази у време доношења конститутивног управног акта.

в) Кад је за остварење неког субјективног права стварни основ какав животни догађај који траје, постојање услова за то право цени се у време решавања о ствари ако ти услови нису били испуњени у време подношења захтева, односно покретања поступка по службеној дужности.

г) Догађаји који су се одиграли пре ступања на снагу прописа, који важи у време подношења захтева или покретања поступка по службеној дужности а по том пропису су основ за право или обавезу као ранија факта, могу производити правне ефекте најраније од дана ступања на снагу тог прописа.

а) Примена повољнијег прописа по странку допуштена је ако не угрожава једнакост грађана у правима и правну сигурност.

б) Поводом правног лека у управном поступку и тужбе у управном спору меродаван је за оцену законитости управног акта онај пропис кога је требало да примени доносилац решења против кога је употребљено правно средство, накнадно настале промене могу бити разлог да се о ствари поново решава.

3. Правила под тачком 1. и 2. могу бити законом и друкчије одређена, као и другим прописом одговарајуће правне снаге.

Лука Драгојловић

РЕЗЈОМЕ

Положения и общие акты, на основании которых суд оценивает законность административных актов и разрешает административные дела

Юридические положения и другие общие акты из области административного права часто меняются, что создает достаточно затруднений в административной и административно-судебной практике при установлении, какое из положений следует применить к определенному общественному отношению при разборе прав и обязательств в отдельных административных делах. Автор особо рассматривает проблему применения процессуальных, а в частности, проблему применения материальных норм административного права. Приводя разные ситуации, автор пытается указать на возможные разрешения этой весьма сложной проблемы. При условии, что положениями не определено по другому, это были бы следующие решения:

1. Процессуальные правила применяются сразу же после вступления их в силу и на все случаи, ожидающие разрешения.

2. Правовое отношение разбирается на основании материальных положений, при которых возникло событие, являющееся фактической основой для данного юридического отношения:

а) Юридическое отношение, устанавливаемое декларативным административным актом, рассматривается применением материальных положений, действовавших в момент возникновения общественных отношений, установленных для возникновения юридического отношения. Эти положения применяются и в случае их отмены во время начавшегося разбирательства, если новыми положениями по иному не решено.

б) Юридическое отношение, установленное административным актом, основывается на материальных положениях, действующих во время издания конститутивного административного акта.

в) Когда речь идет об осуществлении какого-либо субъективного права, фактическим основанием которого является какое-нибудь продолжающееся событие, наличие условий для данного права оценивается в процессе разбирательства дела, если эти условия не были выполнены во время подачи предложений, заявлений или жалоб или же во время возбуждения дела по долгу службы.

г) События, происшедшие до вступления в силу положений, действующих во время подачи предложений, заявлений и жалоб или возбуждения дела по долгу службы, являющиеся по данному положению основой для права или обязательства в прошлом, могут производить юридическое действие самое раннее со дня вступления в силу данного положения.

д) применение более подходящих для стороны положений допускается в случаях, когда этим не угрожено равенство граждан в правах и соблюдены правовые нормы.

е) Для кассационных жалоб в административном процессе и жалоб в административном споре действительны для определения законности административного акта те положения, которые бы должен был применить орган, вынесший обжалованное решение. Впоследствии наступившие перемены могут явиться поводом для нового разрешения дела.

SUMMARY

Regulations and general acts of law on the basis of which courts assess the legality of the administrative acts and pass judgement in the administrative matters

Legal rules and regulations and other general acts of law pertaining to administration law are subject to frequent change. This creates much difficulty in administrative and administrative court practice when determining which regulation should be applied to a particular case („social or public relations”) in the procedure of making decisions concerning the rights and obligations in individual administrative cases. The author has paid special attention to the problem of application of procedure, and even more so, to the problem of application of material legal rules and regulations. Taking into consideration the various situations to be encountered, he has attempted to point to the possible solutions of this complex problem indeed. If not otherwise regulated by law, these solutions would be as follows:

1. The procedure rules and regulations should be applicable immediately upon entering into force as well as to the cases already attended to (in progress).

2. A legal relation is decided by application of the material rules and regulations created on the basis of an actual life-incident forming the foundation of the legal „solution”.

a. A legal relation determined by a declarative administrative act of law is decided by application of the material regulation standing in force

at the moment of creation of the social relation relative to the creation of the legal relation. That regulation is also applied even when it has been rescinded in cases already in progress when it has not been provided otherwise by a new act of law.

b. A legal relation created by an administrative act of law is based on the material regulation standing in force at the time of passing of the constituting administrative act of law.

c. When an actual „life-incident” forms the real foundation for the realisation of a subjective right, the existence of conditions for the realisations of that right are assessed at the time of passing decision in the matter if those conditions have not been fulfilled at the time of submission of claim, that is at the time of starting proceedings by virtue of office or position (*ex officio*).

d. Those incidents which have taken place before the relative regulation has entered into force, and which are valid at the time of submission of claim or starting of proceedings *ex officio*, and are by the provisions of that regulation the basis for an obligation or right as a previous fact, may produce legal effects not later than on the date of entering into force of the regulation.

e. The application of a more favourable regulation for the party concerned is allowed only if it does not represent a violation of the principle of equality of all citizens in their rights and does not endanger legal stability.

f. In the case of legal remedies (legal redress) in the administrative procedure and bringing charges in an administrative dispute, the relevance for the assessment of legality of the administrative act applied lies with the regulation which should have been applied by the bearer of the decision against which the legal measure has been taken, subsequent charges may be the reason for re-opening the case.

RÉSUMÉ

Les prescriptions et les actes généraux sur les fondements desquels le tribunalement la légalité de l'acte administratif et statue sur les affaires administratives

Les prescriptions juridiques et les autres actes généraux de la matière juridico-administrative changent fréquemment. Cela cause beaucoup de difficultés dans la pratique administrative et juridico-administrative à l'occasion de la détermination de la prescription qu'il faut appliquer au rapport social spécifié dans la procédure de règlement de ces droits et obligations dans les affaires administratives particulières. L'auteur examine à part le problème de l'application des mesures de procédure et à part le problème de l'application des normes juridiques matérielles. En prenant en considération les différentes situations il essaie d'attirer l'attention sur les solutions possibles de ce problème très complexe. Ces solutions, à condition qu'il ne soit pas déterminé différemment par la prescription, peuvent être formulées de la manière suivante:

1. Les règles de procédure sont appliquées immédiatement après l'entrée en vigueur même aux cas qui sont en cours.

2. Le rapport juridique est traité en appliquant la prescription matérielle par laquelle a pris naissance l'événement vital qui est le fondement réel de ce rapport juridique:

a) Le rapport juridique qui est établi par l'acte administratif déclaratif est traité en appliquant la prescription juridique qui était en vigueur quand le rapport social a pris naissance propre à la naissance du rapport juridique. Cette prescription est appliquée même au cas qu'elle est abrogée au cours de la procédure qui est déjà initiée et que par la nouvelle prescription il n'est pas déterminé différemment.

b) Le rapport juridique qui est créé par l'acte administratif est basé sur la prescription matérielle qui est en vigueur au moment de l'adoption de l'acte administratif constitutif.

c) Lorsque pour la réalisation d'un certain droit subjectif le fondement réel est un événement vital durable, l'existence des conditions de ce droit est estimée au moment de la prise de décision sur l'affaire si ces conditions ne sont pas remplies au moment de la présentation de la demande, ou quand la procédure a été initiée d'office.

d) Les événements qui ont eu lieu avant l'entrée en vigueur de la prescription, qui est valable au moment de la présentation de la demande ou quand la procédure a été initiée d'office et que par cette prescription ils sont le fondement du droit ou de l'obligation en tant que faits antérieurs, peuvent produire les effets juridiques au plus tôt à compter du jour de l'entrée en vigueur de cette prescription.

e) L'application de la prescription plus favorable pour le parti est permise si elle ne met pas en danger l'égalité des citoyens dans les droits et la sécurité juridique.

f) A l'occasion de la voie de droit dans la procédure administrative et de la plainte dans le contentieux administratif pour l'estimation de la légalité de l'acte administratif la prescription est compétente que appliquer l'auteur de la décision contre laquelle on a fait usage de l'instrument juridique, les changements survenus ultérieurement peuvent être la raison de stateur de nouveau sur l'affaire.

ПЛАНИРАЊЕ КРИВИЧНЕ ИСТРАГЕ И ИСТРАЖНЕ ВЕРЗИЈЕ

1. Претпоставке и функције планирања истраге

У свакој области човјекове активности гдје је неопходна сарадња људи доносе се планови акције, планови коришћења средстава и времена, те мјесто извршења низа радњи које се сукцесивно имају извести. Може се узети као општа карактеристика планирања да представља скуп радњи и аката чији је циљ да друштвену активност усмјере у одређеном правцу и спријече стихијност. Да би план уопште био реалан и остварљив, неопходно је да његовој изради претходи анализа стања, потреба и могућности, јер је само тако могуће обезбиједити да се циљеви и задаци плана правилно утврде. Садржај и начин планирања у разним областима привредне и других друштвених дјелатности врло је различит и зависи од разних услова, посебно од карактера функције и задатка институције која планира. Систем мјера и инструмената којима се утиче на остваривање циљева и задатака плана такође је различит.

У оквиру ових неколико општих поставки о плану и планирању размотрићемо и проблематику планирања истраге.

Полазна основа и циљ планирања истраге одређени су предметом и задатком истраге тј. акционом усмјереношћу истражних органа на проширење граница сазнања о одређеној кривичној ствари. Сазнати чињенице из прошлости и њихове суштинске и друге карактеристике које имају правно значење, није лак посао. Напротив, у већини случајева, мора се приступити теоријском рјешавању проблема и поћи од извјесних теоретских поставки планирања. Стога се план истраге везује за карактер спознаје чињеница из прошлости у процесу истраживања кривичне ствари, али спознаје која се не одвија на бази произвољних метода, већ у процесним формама које су законом прописане и које теже, омогућавају и обезбјеђују објективност и потпуност истраживања (1).

1) План се појављује као организована основица истраживања, која садржајно одређује најцелисходније захвате, систематисане под углом њихове ефикасности и усклађене са особеностима истраживачког дела". — Др Драгољуб В. Димитријевић: Кривично процесно право, пето прерађено и допуњено издање, „Савремена администрација", Београд, 1975, стр. 196.

Пошто је конкретна кривична ствар истовремено и предмет истраге и планирања, а остваривање сврхе истраге такође и остваривање сврхе планирања, произлази да сваки план истраге мора полазити од што поузданијих података и обавјештења са којима може располагати истражни орган у датом тренутку и мора одговарати циљевима истраге и поступка. Планирање значи, у ствари, процјену кривичне ствари генерално и у појединостима, коју треба истраживати, уз одабирање средстава и метода који ће за то бити кориштени. План истраге мора да обухвати нарочито слиједеће елементе:

1. Главне проблеме које треба разријешити, а они се увијек односе на кривично дјело и учиниоца тј. на објективно — субјективну страну случаја, и укључују позната питања из криминалистике ко, шта, када, гдје, како, с чиме, с киме, зашто, кога или што.

2. Рашчлањене проблеме на дијелове тако да се поједина питања могу проучавати одвојено. Тиме се одређују непосредни задаци и кад се постигну, смјелије се иде на наредне.

3. Процесне радње које треба извести (саслушање свједока или вјештака, увиђај на лицу мјеста, реконструкција догађаја, саслушање окривљеног, прибављање исправа, претрес стана, саслушање суокривљеног и др.) и тактички редосљед извођења тих радњи.

4. Учешће странака и других субјеката у извођењу појединих процесних радњи са аспекта њихових права и дужности. Планирање истраге обухвата успостављање и развитак односа међу кривичнопроцесним субјектима и обезбеђује мјесто за све корисне иницијативе и предлоге. То значи да је потребно унапријед предвиђати у какве односе треба ови субјекти да ступе поводом остварења постављених задатака. Другим ријечима, планирање осим свог техничко-оперативног момента има и мора увијек садржавати у размјерама права и један унутрашњи, друштвеноправни моменат. Велика би грешка била планирање истраге сматрати голом техником, јер ни кривични поступак није техника. Ако планирање истраге са становишта кривичнопроцесних односа међу субјектима може уопште да трпи критику због извјесног противрјечног карактера (планирање истраге врши један субјект чијој вољи се други морају повињавати), онда то може бити само у мјери у којој ту критику може да трпи истрага и кривични поступак у цјелини.

5. Мјесто и вријеме извођења појединих процесних радњи.

6. Организационе, кадровске, материјалне и друге претпоставке спровођења плана истраге. Оваје се састављач плана истраге одређује за непосредно или посредно извођење истражнопроцесних радњи и предвиђа ангажовање потребних расположивих људских снага и средстава.

7. Предвиђање могућих обрта и сметњи у реализовању плана истраге, који могу доћи са разних страна, ради њиховог отклањања и прилагођавања плана истраге новонасталој ситуацији (2).

2) Другачију шему поступања у предкривичном поступку и истрази даје Владо Воднелић у Криминалистици, „Просвета“, Београд, 1970., стр. 23—25.

План истраге условљен је специфичностима истраге које се огледају нарочито:

- а) у различитости и особености сваког кривичног предмета,
- б) у динамичности истраге и њеним варијацијама које захтијевају и одговарајући план истраге. Одговарајући план је само актуелан план који није ни преширок да се бави неважним стварима нити узак да не обухвата сва важна питања што занимају истрагу,
- в) у ограничениости истраживања које полазе од „основане сумње” као степена вјероватноће да је одређено лице учинило кривично дјело до доказа и података на основу којих се може одлучити да ли ће се подићи оптужница или ће се обуставити поступак. Реч је, у ствари, о проблему обима истраге који респектује и план истраге.

Зависно од сложености, предмета, могућности путева спознаје и расвјетљавања ствари, те могућности да се резултати брзо оцјењују, план истраге може бити више или мање детаљан. Иако истрагу могу планирати за своје потребе сва три главна кривичнопроцесна субјекта (истражни судија, тужилац и окривљени), тежиште је увијек на планирању истраге коју врши истражни судија коме је повјерено спровођење истраге и који се стара да план истраге буде постављен тако да апелира на стваралачку способност субјеката, како би се и њихове функције и људске способности довели у равнотежу. Ништа није опасније од импровизације која може да исправну ствар претвори у гомилу промашаја и бесмислености.

2. Појам, основаност и провјера истражних верзија

На путу до правилне реконструкције прошлости, истражни орган се користи верзијама односно претпоставкама о могућем извршиоцу дјела, мотивима, начину и средствима извршења дјела, итд. У теорији наилазимо на више дефиниције истражне верзије. Проф. Строгович каже да су верзије могуће конкретне варијације, могуће варијанте, могућа објашњења главне чињенице или појединих њених дијелова и њиховог значења за дјело (3).

О. В. Никренц пише да је верзија у судском истраживању сложен мисаони процес кад на основу прикупљених фактичних чињеница претпостављамо узрок преступа или поједине његове ситуације, а затим из претпоставке закључујемо или долазимо до резултата које треба провјерити (4). А. Н. Васиљев дефинише верзију као логичну конструкцију и претпоставку истражног судије која се заснива на фактичним чињени-

3) М. С. Строгович: Курс советског уголовного процесса, Академија наука СССР, Москва 1958, стр. 200.

Проф. Димитријевић пише да верзија у свом основном значењу представља један вид хипотезе примјене на кривичну ствар и, да је по свом садржају претпостављено и могуће објашњење истраживаних чињеница. Цит. дјело под биљ. 1. стр. 195.

4) О. В. Никренц: Судебнаја версија как разновидност гипотези. Автореферат кандидатској дисертацији, Москва, 1954, стр. 5.

цама које треба провјерити, а реч је о претпоставци кривичног догађаја који се истражује, а његовим појединим околностима, о његовом значају, о кривцима, о облику кривице, мотивима и циљевима дјела (5).

Може се узети да је заједничко овим мишљењима што верзију одређују као претпоставку о начину и средствима извршења дјела, извршиоцима дјела, мотивима и другим елементима и околностима и, што основу за верзију налазе у постојећим објективним чињеницама. Логичну критику заслужује Никренцово гледиште по коме је верзија, између осталог, „сложен мисаони процес...”. Верзија није никакав сложен или једноставан мисаони процес, већ резултат мисаоног процеса, или мисаони закључак који је произашао из опажања у спољњем свијету, акумулираног искуства и стручног и научног знања. Верзија као резултат једног мисаоног процеса у исто је вријеме полазиште новог мисаоног процеса у вези са провјером верзије и оцјеном резултата. С друге стране, у Никренцовој дефиницији верзије (исто и у Васиљева) треба оцијенити позитивно што верзију третирају као претпоставку коју треба провјерити. На тај начин ова двојица аутора дају верзији динамични, а поступку истраживања акциони карактер.

На почетку истраживања верзије се граде на основу недовољних доказа и података који се касније у процесу истраживања модификују или мијењају, а до тога долази и на основу нових података који су добијени провјером раније утврђене и разрађене верзије.

У дефиницији верзије коју даје проф. Строгович (ни друге дефиниције нису са овом у опреци) од посебног је значаја то што верзија не обухвата само главне чињенице тј. основне околности дјела већ обухвата и поједине његове дијелове чиме је дат најшири теоријски оквир за свеобухватно истраживање случаја.

По нашем мишљењу, истражна верзија је на материјалима предмета засновано мишљење (претпоставка или прогноза) истражитеља о могућој првано релевантној истини у конкретној кривичној ствари, коју треба утврђивати ради остварења сврхе истраге односно поступка. По својим основним елементима ова дефиниција се не разликује од оних које су напријед наведене, али садржи извјесне нијансе које верзију као мисаони закључак и неодвојиви дио плана истраге и метод спознаје истине, више везује за предмет и задатак истраге и поступка. Предмету је ближе „мишљење о могућој правно релевантној истини”, него „претпоставка о начину и средствима извршења...” и адекватније је задатку да могућу истину треба „утврђивати” од захтијева да претпоставку треба „провјеравати”. Провјера претпоставке асоцира мало на провјеру као циљ за себе.

У свакој хипотези, пише В. С. Асмус, јасно се издавају три сукцесивна стадијума њеног развитка. Први стадиј — то је појава хипотезе на основу ових или оних чињеница или научних ставова. Други стадиј развитка хипотезе је анализа основне претпоставке и разрада низа посме-

5) А. Н. Васиљев: Следствие версии, Государство и право, бр. 8/1960, стр. 56.

лица које произлазе из ове претпоставке. Трећи стадиј се састоји у томе да се резултати који су аналитички добијени из истраживања основног материјала за хипотезу, упоређују се са чињеницама посматрања и искуства. Ако ово упоређивање показује да све посљедице изведене путем анализа основне претпоставке постоје у стварности, онда ће то показати да је хипотеза могућа, вјероватна⁽⁶⁾. И хипотеза и верзија имају исту основу. Анализирајући и синтетизујући чињенице догађаја које истражује и покушавајући их репродуковати у својој представи, истражитељ путем индуктивног закључивања гради одговарајућу верзију. Истовремено он рјешава које посљедице проистичу из претпоставке и како се оне остварују у реалном животу у условима ако истражна верзија правилно одражава стварност. Овај други дио задатака истражни судија рјешава путем дедуктивног закључивања (од општег према конкретном).

Приликом структурирања верзија велику улогу има аналогија, када истражни судија користећи лична и општа искуства претпоставља како се одређене карактеристике које постоје у поједином случају подударују са карактеристикама које су се запазиле у другом случају. Приликом формирања закључака у процесу истраживања, не играју улогу само чињенице из прошлости него и чињенице које се дешавају послје догађаја или у вријеме кад се врши истрага. Тако, на примјер, лице које поткрада друштвену имовину, почиње да живи на великој нози, почиње да се распитује да ли ће бити каква контрола, да ли су евентуално нека лица позивана на саслушање и др. Сви ови и слични подаци могу бити од значаја у откривању истине.

Утврђивање верзија не смије се одвијати провизорно, већ основано и логично.

Верзије се не могу градити на основу фантазије већ на фактичким чињеницама и подацима. Супротно, утврђивање верзија без наслона на чињенични основ није допустиво, јер истраживача води лажним путем на коме узалудно губи вријеме и снагу. То уједно значи да се структурирање верзија гради на научним методама сазнања истине. Ово се нарочито односи на опште верзије и верзије о битним елементима дјела, пошто конкретне верзије рјешавају питања ситног и помоћног значења. Ипак се не може ићи у другу крајност и захтијевати да се свака верзија обавезно заснива на великом доказном материјалу. То би могло изазвати страх да се не утврђују верзије и ограничити иницијативу истражног органа. Менделеев је рекао: „Боље је прихватити хипотезу која може бити кроз одређено вријеме нетачна, него ли не прихватити никакву“⁽⁷⁾. На основу постојећих података истражитељ структурира верзије, а њиховом провјером добија нове податке и тако постепено расте фактички материјал који дозвољава смањење броја верзија и приближавање

6) „Логика“, Госполитиздат, Москва, 1956. стр. 213.

(Цит. према А. Н. Васиљеву, библ. 3, стр. 59).

7) Д. И. Менделеев: Основи химии, т. I,

Государственное научно-техническое издательство химической промышленности, Москва — Ленинград, 1947, стр. 151.

истини. Фактички подаци за структурирање верзија добијају се из два извора: процесног и непроцесног. Процесни извори су главни извори, али понекад нису довољни за стварање верзије и за њено провјеравање. Зато је у појединим случајевима неопходно структурирати верзије на основу података који су добивени из непроцесних извора, полазећи од тога да верзија сама по себи не казује ништа друго до могућу истину.

На основу верзија, док оне нису провјерене путем процесних радњи, истражни орган не прави никакве дефинитивне закључке. Дефинитивни закључци се праве послје провјере верзије на основу доказа који су добивени у поступку. Подаци који су добивени из процесних извора и који могу бити искориштени за структурирање верзија јесу подаци који су добивени из истражних радњи и случајни подаци у виду прича и анонимних писама, који могу пружити податке за које се понекад испоставља да су тачни.

Истражна верзија постепено прелази од вјероватноће ка истини. Појединачно подударање неке од верзија са подацима који су провјерени не значи још да је верзија и истинита. Закључак о томе шта се десило у стварности, мора доћи као резултат свестраног процењивања свих прикупљених података. М. С. Строгович правилно пише: „Верзија може бити сматрана као потврђена у пуној мјери и претпоставка може да се претвори у потпуно основан закључак ако постоје сљедећи услови:

1. структуриране су све могуће верзије, није испуштена ни једна од њих,
2. све верзије су прецизно и свестрано провјерене,
3. све верзије, осим једне, оповргнуте су чињеничним материјалом и биле су лажне,
4. само је једна верзија потврђена са пуном основаношћу и потпуно је истинита, захваљујући вјеродостојним доказима,
5. Ова једна верзија потпуно се подудара са свим околностима дјела, потпуно их објашњава, и јавља се као једини могући закључак свих околности случаја (8).

Нужно је, међутим, истаћи и разлику која постоји између истраге као претходног поступка и главног поступка односно претреса. У истрази се, наиме, за разлику од главног претреса не прикупљају сви докази и подаци који могу бити од користи за доношење пресуде, већ само они који су потребни да би се могла донијети одлука да ли ће се обуставити поступак или подићи оптужница. И кад се обуставља поступак, тада се проводе и прикупљају потпуни докази и провјеравају потпуно и свестрано све верзије.

Јер, да би поступак могао бити обустављен (и остварена негативна сврха истраге) због тога што учињено дјело није кривично дјело, што постоје околности које искључују кривичну одговорност окривљеног или околности које искључују гоњење: застарјелост, амнестија, помиловање

8) М. С. Строгович: Курс советског уголовног процесса, Академија наука, Москва, 1958, стр. 201,

и др. или што нема доказа да је окривљени учинио кривично дјело, темељ одлуке не може стајати у овој или оној вјероватноћи него у извјесности.

У другом случају, када предстоји главни претрес (и остварује позитивна сврха истраге), истрага се не упушта у детаљно и исцрпно сабирање и провјеравање доказа и свих верзија, него се врше нешто краћа извјештаја и провјера оних верзија које оптужбу чине основаном и постојаном или релативно одрживом, односно осуду окривљеног вјероватном. У питању је дакле, обим истраге која се овађе ограничава на оне мјере и истражне радње које имају за циљ да до једног вишег степена вјероватноће:

— утврде објективно постојање кривичног дјела (вријеме и мјесто, средства, начин и посљедице извршења, околности и мотиве дјела и др.),

— пронађу и обезбједе материјални и други докази о дјелу, а нарочито они за које постоји опасност да се неће моћи поновити на главном претресу или би њихово извођење било скопчано са тешкоћама, као и други докази који могу бити од користи за поступак, а чије се извођење с обзиром на околности случаја показује цјелисходним, и

— прикупе податке окривљеном (узраст, виност, ранија осуђиваност, основне карактеристике његове личности, породичне прилике и др.),

Све ово значи да се у складу са принципом истине у истрази истражује истина, односно улажу напори и одвија сложен процес ради њеног утврђивања, што коначно резултира или у достизању извјесности или већег степена вјероватности. Сматрамо да се узимањем у обзир сврхе истраге једино и може објаснити смисао принципа истине у овој фази поступка и отклонити привидна противрјечност која постоји између принципа истине који инсистира на истини и задатка истраге који се, у случају негативне сврхе, задовољава већим степеном вјероватноће.

3. Однос плана истраге и истражне верзије

Истражне верзије су саставни дио плана истраге и у њега се уграђују да би се предузеле процесне акције. Квалитет плана зависи, у ствари, од квалитета верзије која претпоставља одговарајући степен вјероватноће.

План истраге може бити и преурањен и закаснио. Преурањен је ако се не доноси на основу ближе утврђених верзија већ на основу претпоставки које су лишене сваког основа, прављен на брзину, конфузно и сл. План је закаснио ако се доноси на основу података који се брже мијењају и који не прати те промјене. Што је истражна верзија била ближе стварности и што је план боље пратио њено структурирање и провјеру, изненађења су све мања. Верзија претходи плану али иде и послуже плану првобитно донесеног. За план је важно да се верзије прате и провјеравају и да се врши прецизна интерпретација стања ствари. Ни верзија ни план не трпе статичност и шаблоне.

Истражне верзије и планирање не могу се строго раздвајати јер би то водило нарушавању принципа јединства истраживања и противрјечило интересима истражне тактике. О верзијама које сачињавају језгро планирања истраге, Пјонтковски правилно пише: „Иако је планирање тијесно везано за истицање верзија, ипак, по својој природи истицање истражних верзија као оруђа спознаје објективне истине у процесу истраживања кривичног поступка јесте самостално и претходи планирању даљег истраживачког рада. Истицање верзија предодређује планирање, које је углавном база плана... (9)

Без обзира што верзија представља неодојиви дио и услов планирања, не значи да план не може ићи шире од разраде и провјере верзија. Планирање обухвата цијело истраживање, па и питања која не морају имати ништа заједничко са верзијом, на примјер, предузимање мјера за накнаду штете и сл. Верзија и планирање налазе се у сталном узајамном односу, непрекидној вези и јединству. С друге стране, иако верзија има у односу на план усмјеравајућу улогу, погрешно је не само раздвајати ова два питања него и одређивати приоритет једном или другом. Истражна верзија је један од метода спознаје истине, а планирање је нарочит метод усмјеравања истраживања које повезује у јединствен комплекс сав рад истраге, које истражи даје научни, плански и цијелиходан карактер. Разумљиво је онда што планирање иде шире од верзије, њихове структуре и провјере. У том смислу може се рећи да су истражне верзије, улазећи у садржај плана истраге, саставни дио планирања и истраживања. Тешко би се могло тврдити да у оваквом ставу има нешто што умањује значај истражних верзија које стоје у функцији истраживања истине. Заједничка карактеристика и плана и верзије је њихово међусобно прожимање и промјенљивост до које долази у току истраге зависно од резултата истраживања. Ове промјене се врше некад врло значајно и у битним питањима а некада, незнатно и о ситним питањима. Свака промјена и верзије и плана зависи од врсте и природе промјене резултата истраживања, што се посебно пројектује у свакој конкретной истражнопроцесној ситуацији.

Веома је важно међутим, да план истраге и верзија, ма како узети, као средство односно метод спознаје истине у истрази, или као предвиђање, не смију никада замијенити мјесто са циљем. Својеврсну контролу спровођења плана истраге и провјеравање верзија врше странке и оштећени.

У свакој одлуци коју доноси и спроводи истражни судија морају се на оптималан начин испланирати и ускладити профил истражне функције са конкретним задатком, било да је ријеч о прикупљању материјалних доказа, неком саслушању, одбијању каквог предлога или вршењу друге процесне радње. Једна стара кинеска пословица каже: „Најбољи начин да се иде правом линијом постиже се освртањем и у другим правцима“. У процесу истраживања одлуке се доносе сукцесивно и оне

9) „Советскаја криминалистика на службе следствија“, вијп. 6, Госјуриздат, Москва 1955, стр. 28—29. (цит. према Васиљеву).

су управљене на одребене циљеве који се доводе у везу и усклађују према развоју ситуације. Искусни вршиоци истражне функције најчешће истичу три важна правила планског руковођења и спровођења истраге.

Прво гласи: натенане размислити шта је сврха и који су задаци организованог и планског рада у свакој кривичној ствари. Примјеном овог правила може се избјећи опасност према којој се „због изгубљених циљева удвостручују напори“.

Друго правило је, концентрисати се, нарочито у сложенијим случајевима, на главна питања и релевантне чињенице истраживања кривичног дјела и учиниоца.

По трећем правилу треба дјеловати брже и краће и не дозволити непотребно одуговлачење и разводњавање истраге, с тим да то буде у складу са основним правилом да се невини кривично не гоне, а да се кривци приводе одговорности.

Доследним придржавањем ових правила могуће је успјешно планирати и спровести истрагу.

др Хасан Бакаловић

РЕЗЈУМЕ

Планирование уголовного следствия и следственной версии

Планирование уголовного следствия и следственной версии находится в тесной связи и имеют большое значение в процессе следствия. Исходная основа и цель планирования определяются с учетом предмета и задания следствия т.е. с учетом действительной направленности следственных органов к расширению границ познания определенного уголовного дела. План следствия должен охватить главные проблемы, которые следует решить в связи с уголовным делом и его виновником, разделить его на части, принимая во внимание порядок процессуальных действий с учетом прав и обязанностей обеих сторон и других лиц, участников отдельных процессуальных действий. Точно также в качестве элементов плана подразумеваются предвидение места и времени совершения действия и организационных, кадровых, материальных и других предпосылок проведения следствия, а также и предвидение возможного оборота и помех в реализации плана. Особенно важно, чтобы следователь определил план следствия, учитывая детали в большей или меньшей степени в зависимости от сложности самого дела, а это значит, что здесь импровизация не смеет ни в коем случае иметь место. При постановке следственных версий т.е. предположения о возможном виновнике дела, мотивах, способе и средствах совершения дела следует пойти от понимания версии словно на материалах предмета обосновано мышление (предположение или прогноз) о возможной в правовом отношении важной истине в конкретном уголовном деле, которую следует утвердить из-за осуществления цели следствия, т.е. версии.

SUMMARY

„Criminal Investigation Planning and Investigative hypothesis Planning”

The planning of both the criminal investigation and the establishment of an investigative hypothesis are closely related, and also have an enormous significance in the investigation procedure. The starting point and final aim of investigation planning are determined with regard to the object and task of the investigation, that is, the direction of the action taken by the investigative organ in gathering facts about the criminal case in question. The plan of investigation should include the salient problems concerning the criminal act and the doer, their classification into sub-divisions, taking into account the order of procedure with regard to the rights and duties of the directly involved parties and others, those being the participants in the procedure. Furthermore, the following points should be accepted as elements of the plan: the prediction of the place and time of the particular procedure actions, as well as the organisational, personnel, material and other elements of investigation procedure, and also the prediction of possible turns of events and obstacles in the realisation of the plan. It is especially important that the investigative judge make an investigation plan to include more or less detail depending on the complexity of the case, which means leaving no room whatsoever for improvisation.

As to the establishment of the hypothesis of the investigation, that is, a theory as to the possible suspect of the criminal act, the motive, method and means of committing the criminal act, the starting point should be sought in the understanding of the hypothesis as based on an opinion resting on the material facts of the case, (the pre-supposition and the prediction), of a possible legally relevant truth of the criminal case, which then should be substantiated by evidence in the criminal procedure.

RÉSUMÉ

La planification de l'instruction pénale et les versions d'instruction

La planification de l'instruction pénale et les versions d'instruction sont en relation étroite et elles présentent une grande importance dans le processus de l'instruction. La base de départ et le but de la planification de l'instruction sont déterminés eu égard à l'objet et au devoir de l'instruction, c'est-à-dire de l'orientation d'action des organes de l'instruction vers l'élargissement des limites des connaissances relatives à l'affaire pénale déterminée. Le plan de l'instruction doit comprendre les problèmes principaux qu'il faut résoudre en relation avec l'acte pénal et l'auteur de l'acte, les décomposer en parties, en prenant en considération l'ordre des actions de l'instruction devant la justice eu égard aux droits et devoirs des partis et des autres sujets, des participants dans les diverses actions de l'instance devant la justice. De même, en tant qu'éléments du plan sont compris la prévision du lieu et du temps de l'exécution des actions, ensuite des autres conjectures organisationnelles et de cadre et des autres conjectures de l'exécution de l'instruction, ainsi que la prévision des changements et des empêchements possibles dans la réalisation du plan. Il est particulièrement important que le jugé d'instruction détermine le plan de l'instruction avec plus ou moins de détails, ce qui dépend de la complexité de la matière, et ce qui signifie qu'on n'ose pas recourir à l'improvisation dans aucun cas. En établissant les versions d'instruction c'est-à-dire les hypothèses relatives à l'auteur possible de l'acte, aux motifs, au mode et aux moyens de l'exécution de l'acte, il faut partir de la conception de la version en tant que matériaux de l'objet de l'opinion fondée (de l'hypothèse ou du pronostic) de la vérité possible, juridiquement valable dans l'affaire pénale concrète, qu'on doit déterminer dans le but de l'instruction, c'est-à-dire de la procédure.

РАЗВОЈ ДЕМОКРАТСКИХ И ХУМАНИСТИЧКИХ ОСНОВА СОВЈЕТСКОГ КРИВИЧНОГ ПРАВА

Совјетско кривично законодавство које је на снази чине савезни закони и закони савезних република. Савезни закони су Основни кривичног законодавства СССР и савезних република донети 25. децембра 1958. године, Декрет Президијума Врховног Совјета СССР од 5. маја 1961. године „О јачању борбе против посебно опасних кривичних дела” и др.

Закони савезних република су *кривични законици*, који су у свим принципијелним поставкама сагласни са Основима кривичног законодавства СССР и савезних република и другим савезним законима, с тим што између њих самих постоје неке разлике. У РСФСР је на снази кривични законик донет 27. октобра 1960. године.

Програм Комунистичке партије Совјетског Савеза поставио је задатак даљег усавршавања законодавства и развијања демократских основа правосуђа. У складу с овим у Совјетском Савезу је стално присутан процес демократизације и даље хуманизације норми кривичног права. Ради овог у савезно и републичко законодавство стално се уносе измене и допуне, од којих се многе односе на питања казни.

Совјетско кривично законодавство дели све врсте казни, које се могу изрећи за кривична дела, на *основне* и *допунске*. Основне казне се могу изрећи само као самосталне и не смеју се додавати као допуна другим врстама казни. Основне казне су лишење слободе, поправни рад без лишења слободе, јавни укор, упућивање војног лица у дисциплински батаљон, с тим што овде спада и смртна казна као изузетна мера кажњавања која се извршава стрељањем.

Према чл. 22. Основна смртна казна се може изрећи само лицима која су извршила посебно тешка кривична дела, као што су издаја отаџбине, шпијунажа, бандитизам, умишљено убиство са отежавајућим околностима. Смртна казна се не може применити на малолетна лица и трудне жене.

Лишење слободе се састоји у принудној изолацији осуђеног од друштва за време одређено пресудом од стране суда и смештаја осуђеног у поправно-радне установе (са општим, појачаним, строгим или

посебним режимом), затворе и васпитнорадне колоније за малолетнике. Лишење слободе се изриче за време не дуже од десет година за кривична дела знатне друштвене опасности, када суд, имајући у виду карактер кривичног дела и лечности кривца, сматра да осуђени не може остати на слободи и да је његово преваспитавање могуће само у условима изолације од друштва. Лишење слободе у дужем трајању, али не више од петнаест година, може се изрећи само за особито тешка кривична дела, за кривична дела са нарочито тешким последицама, као и особито тешким повратницима. При одређивању казне лицу које није напунило осамнаест година, лишење слободе не може бити дуже од десет година.

Президијум Врховног Совјета СССР 8. фебруара 1977. године унео је измене и допуне у Основе кривичног законодавства СССР и савезних република које се односе на велики број питања кривичног права почев од покретања кривичног поступка до извршења пресуде.

I. Нови закон је у знатној мери проширио могућност ослобођења од кривичне одговорности, као и обуставу кривичног поступка према учиниоцима кривичних дела, који собом не представљају велику друштвену опасност и чије је поправљање могуће без примене кривичног кажњавања. У овом случају може бити донето једно од следећих решења: 1) позивање лица на административну одговорност; 2) предаја предмета на разматрање другарском суду; 3) предаја предмета на разматрање комисији за малолетнике; и 4) предаја лица на старење (јамство) друштвеној организацији или радничком колективу.

Ослобођење од кривичне одговорности с позивањем на административну одговорност дозвољено је у поступку по кривичним делима за која је законом предвиђена казна лишења слободе не више од једне године или која друга блажа казна (Службени гласник ВС СССР, бр. 7/1873, II 6, 120).

Предмет за примену административне казне разматра народни судија-појединац у року од десет дана у седници суда. Материјале овог предмета судија разматра уз учешће лица позваног на административну одговорност, с тим што у неопходним случајевима испитује сведоке и истражује друге доказе.

Према лицима ослобођеним од кривичне одговорности може бити изречена новчана казна у висини до 50 рубаља, поправни рад у трајању од једног до два месеца или затвор до петнаест дана.

II. Измене у законодавству односе се и на примену кривичних казни, а посебно на лишење слободе. Код мање значајних кривичних дела и нехатних кривичних дела тежиште је пренесено са стварног издржавања казне у установама за издржавање казни лишења слободе на условну осуду. Према чл. 44. КЗ РСФСР условна осуда се састоји у томе што суд, који је пресудом изрекао казну лишења слободе или поправног рада, узимајући у обзир околности дела и личност кривца, условно ослобађа кривца од стварног издржавања лишења слободе или поправног рада, с тим што одређује рок кушње. Рок кушње се одређује у трајању од једне до пет година:

На молбу друштвених организација или колектива радника, службеника и колхозника из места у којем кривац ради суд може условно осуђеног да преда овим организацијама или колективу на преваспитавање и поправљање. Суд може ово да учини и по својој иницијативи, пошто претходно добије сагласност од друштвене организације или колектива да ће примити условно осуђеног на преваспитавање и поправљање. По молби друштвене организације или колектива трудбеника, којима је поверено старање над условно осуђеним, суд може скратити пресудом одређени рок кушње. Питање скраћивања рока кушње може се поставити по истеку не мање од половине овог рока.

Установљено је и право суда да може приликом кажњавања лица које је први пут осуђено за умишљено кривично дело на казну лишења слободе до 3 године, као и за нехатно кривично дело до 5 година, узимајући у обзир карактер и степен друштвене опасности кривичног дела, личност преступника и друге околности да донесе одлуку о условној осуди лица на лишење слободе са његовом обавезом на рад.

Условна осуда на лишење слободе са обавезом осуђеног на рад неће се применити и то:

1) према лицима осуђеним за особито опасна кривична дела против државе, за бандитизам, убиство са умишљајем (изузев убиства у прекорачењу нужне одбране или у јаком афекту), за тешку телесну повреду са умишљајем (изузев тешке телесне повреде у прекорачењу нужне одбране или у јаком афекту), силовање извршено од групе лица односно са особито тешким последицама, за особито опако хулиганство;

2) према лицима којима се са казном за учењо кривично дело изриче мера принудног лечења од алкохолизма или наркоманије, као и према онима који нису издржали пуну курсу лечења од венеричних болести; и

3) према осуђеним страним држављанима и лицима без држављанства.

Уколико условно осуђени избегава рад у месту, које су му одредили органи извршења пресуде, или систематски односно опако нарушава радну дисциплину, јавни ред или за њега одређена правила понашања, суд ће га одлуком упутити на издржавање лишења слободе које му је изречено пресудом. При том се време у којем осуђени није радио неће урачунавати, а време у коме је радио суд може делимично или у потпуности урачунати у време издржавања казне зарачунавањем дан за дан.

Ако условно осуђени у току судом изреченог лишења слободе изврши умишљајно кривично дело, за које га суд осуди на лишење слободе, онда ће суд новој казни придодати и раније изречену казну.

III. При изрицању казне малолетном лицу, које се први пут кажњава лишењем слободе у трајању до три године, суд може с обзиром на карактер и степен друштвене опасности кривичног дела, личности кривца и других околности дате ствари, као и могућности његовог поправљања и преваспитања без изолације од друштва, да одложи извршење

пресуде, наиме изречено лишење слободе за време од шест месеци до две године. У овим случајевима суд може одложити извршење и допунских казни.

Приликом одлагања извршења пресуде малолетном лицу суд може да га обавезе да у одређеном року ступи на посао или да пође у школу; да отклони причињену штету; и да му стави у дужност друге обавезе предвиђене законодавством савезних република, чије испуњење може да допринесе поправљању и преваспитању осуђеног. Суд може, такође, да обавезе одређени радни колектив или лице, уз њихову сагласност, да врше надзор над осуђеним и да обављају васпитни рад с њим.

Контролу понашања осуђених којима је извршење казне лишења слободе одложено врше комисије за малолетна лица при рејонским (градским) извршним комитетима совјета делегата трудбеника и органи унутрашњих послова сходно законодавству СССР и савезних република.

Ако осуђени у току утврђеног рока кушње, за који је одложено извршење пресуде, примерним владањем и поштеним односом према раду и обуци докаже да се поправио, онда га суд, по захтеву комисије за питања малолетних лица при рејонским (градским) извршним комитетима и органа унутрашњих послова, може ослободити од казне.

Уколико осуђени коме је одложено извршење казне лишења слободе не испуњава обавезе наложене му од суда или врши повреде јавног реда које повлаче за собом примену административних мера, по пријави комисије за питања малолетних лица при рејонским (градским) извршним комитетима и органа унутрашњих послова суд може према таквом осуђеном лицу донети одлуку о укидању одлагања извршења казне лишења слободе и о његовом упућивању на издржавање казне лишења слободе и о његовом упућивању на издржавање казне лишења слободе, која му је изречена пресудом.

У случају да осуђени коме је изречена условна осуда учини ново кривично дело, суд ће новој казни придодати и раније изречену казну чије је извршење било одложено.

IV. Нови закон прописује и лакши режим издржавања казни за нехатна кривична дела.

Мушкарци осуђени по први пут за нехатно кривично дело на казну лишења слободе до пет година издржаваће казну у колонијама-насељима за извршиоце нехатних кривичних дела, а преко пет година у колонијама општег режима. Према ранијем законодавству сходно наведеном разликовању они су издржавали казну у колонијама општег и појачаног режима. Малолетна лица мушког пола осуђена по први пут на казну лишења слободе за аналогна кривична дела такође ће издржавати казну у колонијама-насељима за извршиоце нехатних кривичних дела. Раније они су зависно од тежине кривичног дела и трајања лишења слободе издржавали казну у васпитно-радним колонијама општег или појачаног режима.

Жене осуђене први пут за нехатно кривично дело на казну лишења слободе до пет година издржаваће казну у колонијама — насељима, а

преко пет година у колонијама општег режима. Према ранијем законодавству све оне су морале издржавати казну у колонији општег режима.

V. Поред већ изложеног пружена је и могућност за широку примену условног отпуста, замене неиздржаног дела казне блажом казном, као и условног ослобођења од лишења слободе.

Услови отпуст се састоји у ослобођењу осуђеног од даљег издржавања казне пре истека рока одређеног пресудом, под условом да не изврши за време рока кушње ново умишљено кривично дело.

Суштина условног ослобођења од лишења слободе огледа се у томе што осуђени, који је почео да се поправља, може бити условно ослобођен и упућен на изградњу народне привреде за неиздржано време казне, где он може да искупи своју кривицу поштеним радом.

Услови отпуст и замена неиздржаног дела казне блажом казном примењује се од суда места у којем осуђени издржава казну на заједнички предлог органа који се стара о извршењу казне и контролне комисије при извршном комитету совјета депутата трудебника, а у погледу лица условно осуђених на лишење слободе са обавезом на рад и условно ослобођених из места лишења слободе са обавезом на рад, — такође и на заједнички предлог администрације и друштвених организација места у којем осуђени ради.

Услови отпуст и замена неиздржаног дела казне блажом казном могу се применити после стварно издржане две трећине изречене казне према следећим лицима:

1) осуђеним за умишљено кривично дело на казну лишења слободе до три године;

2) која су издржавала казну у местима лишења слободе за умишљено кривично дело, па су пре гашења или укидања раније казне поновно извршила умишљено кривично дело за које су осуђена на казну лишења слободе; и

3) која су за време издржавања казне у местима лишења слободе извршила умишљено кривично дело за које су осуђена на лишење слободе.

Услови отпуст и замена неиздржаног дела казне блажом казном могу се применити после стварно издржане три четвртине изречене казне према следећим лицима:

1) осуђеним за бандитизам, дезорганизацију рада поправно-радних установа, силовање, промет фалсификованог новца и вредносних папира уз отежавајуће околности, повреду правила о девизном пословању уз отежавајуће околности, крађу државне или друштвене имовине особито великих размера, разбојништво у циљу присвајања државне и друштвене имовине или личне имовине грађана уз отежавајуће околности, силовање извршено од групе лица или са особито тешким последицама, као

и силовање малолетних лица, примање и давање мита или за посредовање код подмићивања уз отежавајуће околности, напад на живот радника милиције или припадника народне дружине при њиховом службеном или друштвеном раду на чувању јавног реда уз отежавајуће околности, за особито опасно хулиганство, отмицу авиона, крађу ватреног оружја, бојеве муниције или експлозива путем разбојничког напада, за израду, прибављање, чување, превозење или слање наркотика у циљу промета наркотика или промет наркотика уз отежавајуће околности и за крађу наркотика уз отежавајуће околности; и

2) раније осуђеним на лишење слободе за умишљено кривично дело, према којима је био примењен условни отпуст или замена неиздржаног дела казне блажом казном, ако су пре истека неиздржаног дела казне поново учинили умишљено кривично дело за које су осуђени на лишење слободе.

Примењујући условни отпуст или замену неиздржаног дела казне блажом казном, суд може обавезати одређени радни колектив, уз његову сагласност, да врши надзор над условно отпуштеним, односно над лицем коме је ублажена казна, као и да с њим ради на његовом васпитавању.

Међутим, условни отпуст и замена неиздржаног дела казне блажом казном неће се применити и то:

- 1) на особито опасне повратнике;
- 2) на лице осуђено за особито опасна кривична дела против државе;
- 3) на лице осуђено за умишљено убиство уз отежавајуће околности; и
- 4) на лице коме је смртна казна замењена казном лишења слободе путем помиловања или амнестије.

Остаје да изнесемо када се примењује, односно када се не примењује условно ослобођење из места лишења слободе са обавезом на рад. Ова мера може бити примењена и то:

- 1) на лица осуђена у трајању до десет година закључно, пошто су стварно издржала не мање од једне трећине изречене казне;
- 2) на лица осуђена у трајању преко десет година, пошто су стварно издржала не мање од половине изречене казне; и
- 3) на лица осуђена за нека тешка кривична дела, пошто су издржала не мање од две трећине изречене казне, а за нека кривична дела тек пошто су издржала стварно не мање од три четвртине изречене казне.

Условно ослобођење из места лишења слободе са обавезом на рад примењује суд места у којем осуђени издржава казну по заједничком предлогу органа који се стара о извршењу казне и надзорне комисије при извршном комитету месног совјета депутата трудбеника.

Законом је регулисано и питање у којим случајевима не може доћи до условног ослобођења из места лишења слободе са обавезом на рад (чл. 23. Основа).

Уколико условно ослобођени избегава рад или систематски односно опако нарушава радну дисциплину, јавни ред или утврђена правила његовог живота, он ће одлуком суда бити упућен на издржавање казне, која му је изречена пресудом. Притом се време избегавања рада не зарачунава, а време које је условно ослобођени провео на раду може му суд делимично или потпуно урачунати у рок издржавања казне, рачунајући дан за дан.

Ако је условно ослобођени у току обавезног рока рада извршио умишљено кривично дело, за које је осуђен на лишење слободе, суд ће новој пресуди придодати и неиздржани део казне из раније пресуде.

Дмитриј Стјепановић Карев

ТЕОРИЈСКИ КОНЦЕПТ САМОУПРАВНОГ ПОЛИТИЧКОГ СИСТЕМА

1. Приступ и постављање проблема

1. Судбоносне прекретнице и раскршћа разноврсних тенденција, основне су карактеристике промена у свим сферама савременог света. Човечанство је као никада раније захваћено општим превирањем. Као резултат револуционарног врења, на његовим хоризонтима се већ јасно оцртавају обриси новог света са ослободилачким и хуманим лицем. Отварају се широке перспективе хуманизације а нова логика развитка пројима друштвене процесе. Доминантни и горући проблем прогресивних снага које су одлучно преузеле крму и ток историје усмериле ка људским хоризонтима, постао је захтев за обезбеђењем слободе човека у његовом развоју и стварању, а самим тим и у управљању друштвом. Али силе старог, преживелог нису укроћене. Оне у спреси са новим рестаураторским снагама умртвљују човеков усправан ход ка новој слободнијој будућности, те везујући га за отуђену прошлост, експлоатацију и владавину људима — теже да точак историје окрену у супротном смеру.

Ове противречне тежње рељефно су изражене у друштвено-политичкој сфери која се нашла у самој жици савремених светско-историјских токова. У њој је све очигледније превазилажење економског и политичког посредовања заснованог у већини данашњих политичких система на класичном управљању у име народа или радничке класе. Отуда свака актуелизација идеје о непосреднијем и стварном одлучивању произвођача и грађана, као субјеката економског и политичког живота, о свим битнијим друштвеним питањима, данас добија изузетан значај нарочито у социјалистичким политичким системима. Међутим, у досадашњем развоју социјализма овај захтев је био више програм и идеал него стварност, јер се економске и политичке одлуке доносе у име радног народа или радничке класе. Стога су могућности за учествовање произвођачких маса у доношењу друштвено-релевантних одлука, још увек и у социјалистичким друштвима, веома ограничене. Још увек се недовољно схвата да се са обезбеђењем економске стабилности, „виталног минимума“ и бољег материјалног положаја маса ни издалека не превазилази криза у отуђеном положају човека у раду и друштвеном животу у целини. Социјализам је због тога у великој мери изгубио људски лик и никакви објективни разлози то не могу оправдати.

Насупрот оваквим негативним историјским искуствима рабају се, додуше, само у заметку елементи новог политичког система који ће створити услове за прелаз из подјармљујућих и неједнаких односа у систем таквих друштвених односа у којима ће људи удружени у слободним асоцијацијама управљати условима, средствима и производима свог рада.

Један такав принцип политичког система појавио се као основни друштвени процес у југословенском друштву и у последњих двадесетпет година дао значајне резултате који су постали предмет интересовања широм света. Југославија је захваљујући томе с крајње периферије

дошла у сам центар прогресивних светских збивања. Тај политички принцип и процес друштвеног преображаја јесте *друштвено самоуправљање* (1).

Ово је историјски одговор на револуционарне процесе и захтеве прогресивног дела човечанства, јер проналази путеве превазилажења различитих видова доминације и открива неслућене перспективе ослобађања човека и народа. На помолу је један виши степен историјског развитка социјализма са таквим друштвено-економским односима у којима ће радни човек све мање бити неми посматрач „аутоматских друштвених процеса и од пасивног точкића у механизму привредног и државног строја, постати самоодређујући свесни субјект друштвеног стварања” (Кардељ).

Отпочела је теоријско-практична борба за „повезивање материјалног и духовног рада, науке и производње, рада и одлучивања” (2), борба за остварење таквих друштвених односа у којима се збива ослобођење радничке класе, њено постајање историјским субјектом посредством ње саме.

2а. Разуме се да порођајни болови нису били лаки и да се друштвено самоуправљање суочавало и суочава са не малим препрекама које стоје на путу његовог развоја и које често обесхрабрују изазивајући сумњу у погледу могућности његова остварења. Штавише, рабају се оцене да „посте читавог вала одушевљења у погледу брже преображаваљачке моћи самоуправљања који се појавио упоредо са његовим рабањем, и после одређених резултата које је донело, оно се сада под притиском обилних тешкоћа у свом развоју нашло на оној тачки са које се или преваладавају његове битне границе или оно нестаје и као идеја и као

1) У политичкој науци се с правом указује да је термин „самоуправљање” недовољно адекватан јер, будући да се преузет из традиционалног демократског и правног речника (корен је „управљање” и „самоуправљање”) он не одговара у потпуности, ни садржајно ни терминолошки, односима које означава (видети: Ј. Борђевић: „О самоуправном политичком систему”, ИПН Београд, 1973, стр. 14).

Пре свега треба уочити суштину разлику између термина „самоуправа”, „управљање” и „самоуправљање”. Док класична самоуправа обухвата разне облике децентрализоване државе, самоуправљање је квалитативно мењање, тј. одумирање државе. Исто тако класично управљање органски је повезано за државну власт, односно одређеног и подређеног субјекта, те је зато много ближи терминима „владање”, „административно одлучивање” него термину „самоуправљање” које је негација ових јер је оно, као што ћемо видети ограничење или превазилажење свих видова доминације. Овим би се избегле грешке изједначавања самоуправљања са разним облицима партиципације.

Посебно је тешко разграничење термина „друштвено самоуправљање” од њему блиских: „самоуправљање”, „друштвено самоуправљање”, „радничко самоуправљање” итд. То долази отуда што друштвене појаве које оно означава јесу или још неразвијене или их је тешко дефинисати због непрекидног развоја и мењања. (видети Р. Лукић: „Друштвена својина и самоуправљање”).

Овде је важно уочити терминолошки смисао и значење израза „самоуправљање” и „друштвено самоуправљање” који су у овом раду најчешће употребљавани. Чини ми се да се начелно и у теорији и у пракси сматрају синонимима, углавном, због истоветне садржине, смисла и суштине феномена које означавају. Међутим, иако незначатна, разлика постоји. Док је термин „самоуправљање” историјски старији, шири и везан за теоријске анализе тзв. идеје самоуправљања, термин „друштвено самоуправљање” се искристалисао кроз процес практичне афирмације те идеје. Мислим да се испрвено успели управо у нас да бч изразно реализирају поменуте идеје у специфичним условима развоја југословенског друштва. Иако је извесно да ће са развојем друштвеног самоуправљања у Југославији, са његовим изједначавањем са идејом самоуправљања као теоријском концепцијом, ова разлика губити основ и нестати, ипак је до тада треба уочавати како би се избегли неспоразуми који настају услед некритичког изједначавања идеје са различитим облицима њена остварења”.

2) М. Печујлић: „Хоризонти револуције”, ИПН Београд, 1970, стр. 252.

пракса.”³⁾ Затим, чињеница да су се у досадашњим почетним корацима у реализацији друштвеног самоуправљања појавиле бројне противречности (као што су оне везане за однос: друштвеног самоуправљања према држави, за бирократско-технократске девијације, као и рестаурација неких капитал-односа у самоуправној робној привреди и сл.) условила је појаву мишљења која доводе у питање самоуправни карактер друштвених односа у Југославији, или га, пак, у потпуности оспоравају. Најзад, у емпиријском верификовању досадашњег развитка друштвеног самоуправљања све чешће се заузимају подједнако једностранни ставови: или се све што се назива праксом друштвеног самоуправљања изједначава са самоуправљањем (успоставља се лажно јединство између идеје самоуправљања и њене реализације); или се целокупна та пракса одбацује као потпуно несамоуправна. Из два разлога: прво, наша самоуправна стварност се анализира и деструктивистички критикује из апстрактних висина кроз призму будућих циљева идеје самоуправљања. На тај начин се друштвено самоуправљање приказује као идеолошка копрена иза које се крије лице социјалистичког друштва избораног етатизмом и бирократијом. Друго, често се из практично-апологетских разлога, а у циљу одржавања етатистичко-бирократских односа, одбацују и они несумњиво позитивни резултати друштвеног самоуправљања, како би се нашла основа и доказ да је друштвено самоуправљање преурађено и утопија.

26. Ови и слични противречни, у многоме скептични ставови, захтевају конкретну анализу низа отворених питања наше самоуправне праксе. Неопходно је стицање свести о стању, могућностима и ограничениости друштвеног самоуправљања како би ослобођени баласта квази-самоуправљања и сувишног лутања одлучније кренули ка целовитом и реалном процесу. То је историјски императив нашег времена који се свом тежином наметнуо друштвеној пракси, али и науци која постаје значајна и одговорна за судбину света.⁴⁾

Стога су вишеструко значајни сви напори да се испод вела шароликих, некада противречних промена у социјалистичком друштву, открије логичност и историјско-хуманистичка сврсисходност самоуправних тенденција. Значајни су не само као теоријска анализа него и као свакидашња потреба и брига данашњег свесног човека сученог са противречним развојем своје стварности у којој, управо, идеја самоуправљања све чешће бива у опасности да се, услед девијација и изједначавања с разним емпиријским несамоуправним облицима друштвене праксе, остави за далеку будућност или фактички одбаци.

Први корак ка концептирању теорије друштвеног самоуправљања састоји се у сагледавању историјског смисла и суштине самоуправљања. Али, то није нимало лако. То захтева озбиљан напор на свим нивоима

3) З. Видојевић: Магистарски рад, стр. 1.

4) Е. Кардељ: „Више него икада раније нашој самоуправној пракси је потребно и ангажовање науке, поготову оне науке која је спремна да на себе преузме одговорност и за одређена практична решења у развоју самоуправних односа у разним подручјима друштвеног живота”. „Порекло и значај самоуправљања”, часопис „Марксистичка мисао” 1976. бр. 1, стр. 28.

друштвеног живота. Јер, друштвено самоуправљање је као поливалентна појава изузетно сложен проблем, из тог разлога што је његову комплексну суштину једино могуће проучавати синтетичком мултидисциплинарном анализом са политичког, економског, социолошког, филозофског и других аспеката. (5)

Једино тако идеја самоуправљања, потпуније и дубље сазната, може доживети општу афирмацију у теорији и доследније остварење у нашој пракси, и што је нарочито значајно омогућиће лакше опредељење и потпуније ангажовање свесних снага у реализовању историјских императива свога времена.

II. Идеја и општи значај самоуправљања

Да би се разумела суштина и историјски смисао самоуправљања и посебно да би се одредили елементи теоријски чистијег и разрабенијег политичког система самоуправљања неопходна су, целовитости ради, разматрања значајних самоуправних идеја и искустава која се налазе у ризници политичке теорије. Јер парцијални и једностранни увид носи у себи увек ризик нејасности и неусклађености.

Мисао о самоуправљању као идеја и принцип о вршењу државне власти и друштвених послова од стране радног народа, непосредно или преко његових представника није први пут поникла у нашој друштвеној теорији и пракси. Она је стара колико и идеја хуманизма и под различитим терминима имплицитно је садржана у низу политичких теорија, првенствено социјалистичких и оних која на демократски начин теже да разреше „сложену енигму“ односа између државе и друштва, власти и слободе човека.

Отуда је могуће дати скицу развика идеја самоуправљања. При томе је неопходно имати у виду да свака идеја добија своје право значење само у контексту конкретних друштвено-економских односа у којима се јавља (6) У противном излажемо се опасности да елементи самоуправљања тражимо и тамо где они у склопу целине теорије или глобалног друштва имају сасвим другачију садржину (7).

5) Ј. Борбевић: „Самоуправљање је поливалентна појава и предмет мултидисциплинарног проучавања. Више од тога, оно се данас открива и тражи у свим областима стварања и науке о човеку, од друштвених и хуманистичких наука до литературе, уметности и опште до свих области испитивања и сазнања човека и културе који су изван и више од свих познатих „дисциплина“... Нема нових сазнања ако се не модернизују и нереволуционашу наши методи и наши путеви сазнања и стварања. Такав један нови „објект“ као што је самоуправљање не можемо обухватити а још мање сазнати и стално превазилазити ако се не обезбеди сарадња, допуна, самокритика удружена са критиком свих приступа у области сазнања и најразличитија достигнућа истраживача и теоретичара у области науке и културе“.

„Савременост самоуправљања“, Зборник „Савремено руковођење и самоуправљање“, Редакција листа „Савремена пракса“, Београд, 1969. год., стр. 8—9.

6) Упоредити: Ј. Борбевић „О самоуправном политичком систему“, ИПН, Београд, 1973. год., стр. 12.

7) На пример, постоје гледишта да је самоуправљање израз хармоничних друштвених група и органско-патријархалних заједница.

1. *Идеја самоуправљања у грађанској политичкој теорији.* Мада се нису упуштали у прецизнија одређења идеја самоуправљања многи грађански мислиоци су јој били сасвим близу. Жан Жак Русо је у својој теорији државе сагледао ову идеју кроз призму грађанске стварности која је освајала свет. Његов „Друштвени уговор” и полазна мисао у њему „Човек је рођен слободан, а свуда је у оковима”, иако оптерећен противречностима и филозофским конструкцијама, наговестио је основни политички средо грађанског друштва: стварање суверене и слободне (демократске) грађанске државе у којој „општа воља” иако није идентична са вољом свих, мора постати извор и темељ сваког права. Изражен је револуционарни захтев да се та држава конституише као управљање људима од самих људи.

Јасно је да су овакве демократске и хуманистичке идеје биле осуђене да кроз целу историју капиталистичког друштва лебде далеко од стварности не налазећи ни до данас, у својој противречној, друштвено-економској основи повољно тле, а још мање афирмацију и животну реалност. Супротност рада и капитала које разједају и негирају капиталистички начин производње и, нарочито, криза у отуђеном положају човека у раду и укупном друштвеном животу, сви ти проблеми нису могли бити решени а још мање превазиђени у буржоаском друштву, па зато ни у његовој теоријској мисли.

2. *Идеја самоуправљања у политичкој теорији социјализма.* Превладавање тог раскорака и дијалектичко домишљање концепције о самоуправљању било је могуће тек у политичкој теорији социјализма. Из простог разлога што се основни смисао социјализма састоји у превазилажењу поменутих супротности у начину производње и отуђеног положаја човека у раду и друштвеном животу у целини.

(1) *Социјалисти утописти о самоуправљању.* — Не мали допринос стварању идеје о самоуправљању дали су већ социјалисти утописти. Они су у њој видели средство за укидање неједнакости и ослобођење човека, као и принцип организовања социјалистичког друштва.

У свом концепту социјалистичког друштва многи од њих су сматрали да је учешће радника у управљању један од најважнијих облика учвршћивања и развоја социјалистичког друштва. Додуше, њихова оптика посматрања идеје самоуправљања је усредсређена на парцијалне и често крајње периферне моменте. Не видећи у тада још недовољно развијеној радничкој класи субјект друштвеног преображаја, они су нпр. у локалној самоуправи гледали оквир за остварење идеалног друштва.

Елементи самоуправљања, мада у рудименталном облику, присутни су у делима главних социјалиста утописта.

Сен Симон (Saint-Simon) је, схватајући да је циљ сваког друштвеног савеза производња, дошао на идеју да друштвом треба да управљају произвођачи. Под њима он не подразумева само раднике већ и фабриканте, банкарне и трговце. Отуда за њега права историја људског друштва не почиње са доласком буржоазије („царства разума”) него са стварањем

друштва у којем ће произвођачка класа имати одлучујући утицај у друштву. Ту се зачала и мисао о потреби одумирања државе.

Роберт Овен (Robert Owen) је, не само у својој визији комунистичке заједнице већ и у чувеним експериментима, настојао да омогући учешће радника у управљању. Устав „Нове хармоније“, комунистичке општине коју је 1825. године основао у САД, предвиђао је *савет заједнице* који је био дужан сваке недеље да подноси извештај о свом раду Скупштини заједнице која га је изабрала.

У организацији Фаланги Фуријеа видно је наглашена потреба да свим пословима унутар једне фаланге одлучују њени чланови.

Луј Блан (Louis Blanc) је, у тражењу мирног пута који би водио социјалистичкој револуцији, предлагао да држава организује *јавне радионице* у које би и капиталисти улагали свој новац уз камату. Радни колектив би преко својих демократски изабраних представника, после годину дана, преузели управљање у овим радионицама. Држава би остала по страни контролишући само „правила игре“.

Све ове идеје носе печат конкретних друштвено-економских односа у којима су настале. Оне се јављају са рађањем радничке класе и то као последица тежње за ослобођење те класе од експлоатације. Али, у условима просперитета капиталистичког начина производње у којем је радничка класа само „класа по себи“ неспособна за самосталну политику и друштвену акцију — те идеје су наивни покушај да се отклони последица не дирајући у узрок, те су зато остајући на терену појавног, недовољно повезане са објективним развојем капитализма, незреле и утопијске.

(2) *Маркс о самоуправљању*. — Иако се често дотицао проблема самоуправљања и његове суштине, Маркс га није систематски разрадио, још мање потпуно дефинисао. То је судбина многих његових мисли. Јер, он није покушавао своја схватања излагати као систематске целине, оптерећивати их и гурати у круте оквире довршеног теоријског система. На примеру Хегела он је јасно схватио ограниченост довршених мисаоних система као спекулативне конструкције која спутавајући дијалектичко мишљење, онемогућава садржајно стварно развијање сазнања.⁽⁸⁾ Отуда су многи закључци о идеји самоуправљања само основне антиципације. Но, ако се има у виду целокупно Марксово дело онда се недвосмислено намеће закључак да су у њему садржане мисли које имају изузетну, фундаменталну заслугу за развој идеје о самоуправљању.⁽⁹⁾

У томе је и проблем који теоријској мисли тек предстоји: да из целокупне Марксове концепције човека и посебно из његовог учења о политичкој организацији социјалистичког друштва, „извуче“ основне премисе за конституисање теорије самоуправљања. Основни моменти које при томе треба имати у виду као пресудне чињенице јесу следећи:

8) Упоредити В. Коран: „Марксово схватање човека, историје и друштва“, БИГЗ, Београд, 1971, стр. 7.

9) „Проблем друштвеног самоуправљања морамо сагледавати из целокупне Марксове концепције човека, јер у бити својој процес друштвеног самоуправљања значи превађавање разних форми отуђења човека, које су толико карактеристичне за грађанско друштво.“ П. Вранички: „Маркс и савременост“, бр. 1, стр. 375, Београд, 1963.

(1) Пре свега, треба уочити Марксов принципијелни став да су за остварење социјалистичког друштва неопходни одређени друштвено-политички услови, међу којима су основни: укидање капитал-односа и успостављање диктатуре пролетаријата; затим, подруштљавање средстава за производњу, и ослобођење радничке класе у свим сферама друштва. Овај став је дијаметрално супротан социјал-утопијском у основни идеалистичком схватању да се социјализам и самоуправљање у њему могу остварити само на основу њихових добро промишљених предлога.

(2) Маркс је успео да реши основни проблем политичке филозофије: однос између државе и друштва, власти и слободе човека. Овај проблем је као „сложена енигма” решаван од Платона до модерног доба али без општеприхваћеног решења. Маркс га је решио у корист човека квалитативном променом државе у процесу успостављања диктатуре пролетаријата и социјалистичке демократије. Смисао тог процеса јесте да се држава из органа који је надређен друштву претвори у орган који му је потпуно подређен”.⁽¹⁰⁾

(3) Уочивши законитост и нужност прелаза од класног у бескласно друштво, Маркс је кроз критику постојеће државе и државне принудне у друштвеном животу отуђеног и подјармљеног пролетаријата, сагледао стварну могућност за превазилажење лажног грађанског начела о „народном суверенитету”. Као супротност овом начелу он је указао на идеју о „самоодређењу народа” која је, једно од изворишта марксистичке концепције самоуправљања. Јер, за ослобођење пролетаријата и човекове личности уопште неопходно је укидање супротности класног друштва и стварање заједнице у којој ће, асоцијацијом са другим људима човек остварити своју генеричку суштину. „Кад у току развитка буду ишчезле класне разлике и цела производња буде концентрисана у рукама удружених индивидуа, јавна власт ће изгубити политички карактер... Наместо старог буржоаског друштва његовим класама и класним супротностима ступа удруживање у које је слободни развитак сваког појединца услов слободног развитка за све”.⁽¹¹⁾

(4) Историјску нужност оваквог кретања Маркс је „пронашао” и потврдио у објективној нужности економског развитка капиталистичког начина производње: „Капиталов монопол постаје оков за начин производње који је с њим и под њим процвао. Централизација средстава за производњу и подруштљавање рада достижу тачку на којој више не могу подносити капиталистичку љуску. Она бива разбијена. Купца последњи час капиталистичке својине. Експропријатори бивају експроприсани”.⁽¹²⁾

У том чину стварају се основне претпоставке за отпочињање процеса ослобођења човека и то, пре свега у области производње. Непосредни произвођач, овладавајући средствима за производњу и условима

10) Видети: „Критика Готског програма”, Изабрана дела, том II, „Култура”, Београд, 1950. год., стр. 20.

11) Маркс — Енгелс: „Манифест комунистичке партије”, Бгд. 1947, стр. 24.

12) К. Маркс: „Капитал”, „Култура”, Бгд., 1947, стр. том I.

рада, отпочиње са изградњом таквих друштвено-економских односа у којима се *homoduplex* и делимични радник сведен на парцијалну друштвену функцију одбацивање вишка производа, замењује свестрано развијеном индивидуом која, помоћу различитих друштвених функција, успева да афирмише совје генеричко биће.

(5) Париска комуна је била у великој мери остварење и потврда историјске нужности на коју је Маркс указивао. Идеја о вршењу државне власти, управљање и усмеравање друштва од стране радног народа, у животу комуне заузела је једно од централних места. Јер, основна особина комуне је била у томе што су комунари сами управљали својим пословима, што су сами регулисали своје односе и обављали све послове привредног и друштвеног живота (13).

„Пролетери престонице су схватили да је дошао час да они спасавају ситуацију узимајући управљање јавним пословима у своје руке... Пролетеријат је схватио да је његова неодложена дужност и његово апсолутно право да узме своју судбину у своје руке и да осигура тријумф своје ствари заузимањем власти” (Проглас Централног комитета Народног гарде).

На тај начин Комуна није била само освајање државне власти од стране радничке класе, већ радикално мењање њеног облика и смисла тј. прерастање државе и политике од отуђених подјармљујућих сила у „слуге” друштва које су му потпуно подређене. Тиме је распршен вековни мит о подели људи на управљаче и оне којима се управља.

Оваква револуционарна пракса Париске комуне значила је и практичну потврду поставке марксизма, али је истовремено отворила нове хоризонте теоријским анализама самоуправљања. Зато Маркс извлачи епохалан закључак: „Да су принципи Париске комуне вечити и да ће они стално бити актуелни докле год не обићу читав свет” (14).

Иако су овде наведена само нека места, вероватно не најбитнија, она безсумње указују да је Маркс дубоко схватио идеју и суштину самоуправљања. Чињеница да се није упуштао у систематске анализе и решења организационих питања њена, остварења, пре свега, због историјских оквира свога времена, не умањује значај његова доприноса. Очигледно је да су у концепцији научног социјализма као политичкој теорији и програму радничког покрета, садржане идејне основе и смернице самоуправљања.

(3) *Лењин о самоуправљању*. — Лењинова теоријска и практична политичка борба за изградњу социјалистичких односа има такође принципијелан значај за сагледавање проблема самоуправљања. Нарочито су значајни његови ставови у вези с ревизионистичким тенденцијама у радничким синдикатима почетком XX века, затим ставови у „Држави

13) Упоредити: „Маркс о самоуправљању”, Перо Дамјановић, Зборник „Маркс и савременост”, Београд, 1963. св. I, стр. 366.

14) Из речи К. Маркса на седници Генералног савета Међународног радничког удружења од 23. V 1873. год.

и револуцији” и посебно теоријско практична борба за јачање улоге радништва у младој Совјетској републици.

С једне стране, Лењин је оштро критиковао ревизионистичке тезе о „апстрактној демократији” која је, у условима, још у великој мери феудалне Русије, и слабо развијене радничке класе, представљала теоријски и практични идеализам. Исправно је уочио да је таква демократија могућа само у „релативно далекој будућности у којој ће када изумре свака држава, управљање људима уступити место управљању стварима”. С друге стране, то не значи да ту будућност треба чекати скрштених руку. Напротив, социјалистичка револуција мора отворати путеве који воде овом циљу, мора наћи могућности за јачање радничких маса и њихово свестраније учешће у управљању. Лењин ту посебно указује да је све то могуће остварити само у условима диктатуре пролетаријата, јер она „угушје експлоататоре буржоазију — и зато није лицемерна, не обећава им слободу и демократију — а трудбеницима даје *праву демократију*” (15). Зато Лењин појам диктатуре пролетаријата ставља у средиште политичке теорије марксизма. Она је најефикасније средство пролетаријата у развоју социјалистичких односа. У неразвијеним условима младе Совјетске републике учвршћивање диктатуре пролетаријата је, по Лењину, истовремено припремање тла на којем ће бити могуће, већ у скорој будућности, подруштљавање средстава за производњу и остваривање истинске демократије. При свему томе Лењина идеја водиља је била: „Слобода и демократија радничкој класи и радном народу”, односно „Претварање власти у име радног народа у власт радног народа” (16). Нарочито је важно уочити да Лењин ту демократију и власт радног народа битно проширује и везује за *економску сферу* (17) чиме они добијају стварни карактер. Обрађујући проблем диктатуре пролетаријата и пролетерског демократизма у „Држави и револуцији”, Лењин је схватио каква се опасност крије у бирократско-етатистичкој деформацији социјалистичког друштва. Зато је често истицао у први план неопходност борбе против бирократије. Најсигурније средство у тој борби јесте „радничко управљање свом народном привредом”. Наиме, „борити се против бирократизма до краја, до потпуне победе над њим, могуће је само кад цело становништво учествује у управљању.

Ако свему овоме додамо и практично оживотворење елемената самоуправљања у радничкој контроли, онда се без имало претеривања може закључити да је Лењина мисао од првих до последњих радова *самоуправна* (18).

15) Лењин: „Пролетерска револуција и ремегаг Кауцки”, Изабрана дела, том XII, стр. 281, „Култура” Београд, 1960. год.

16) Опширније о томе, Лењин: „Концепт нацрта програма РКП писаног почетком 1919, Изабрана дела, том XIII, стр. 54, Бгд., 1950.

17) „Задаатак управљања државом први пут у историји преноси се на област привреде, док се раније реч „управљање” обично третирао као политички проблем. Тако политички проблеми добијају другостепенни значај у односу на привреду. (Лењин: „Наредни задаци совјетске власти”, Изабрана дела, том II, књ. I, стр. 361.

18) Упоредити Ј. Борђевић, „О самоуправном политичком систему”, ИПН, Београд, 1970.

На тај начин Лењин је остајући доследан класицима марксизма критичан и револуционаран, јасно уочи основне тенденције развика социјализма у савременом свету. Идеја „о радничком управљању свом народном привредом“ имала је у том развтку веома значајно место и улогу.

После Лењинове смрти дошло је до негативног заокрета у реализацији идеје самоуправљања. Напуштена је борба против бирократизма и етатизма и фактички одбачене Марковсе, Енгелсове и Лењинове идеје о одумирању државе и радничком самоуправљању. Штавише отпочело је бирократско-етатистичко изопачавање социјалистичких односа у СССР. Стога ће следеће деценије представљати теоријско и практично удаљавање од ове темељне идеје марксизма.

Упркос оваквој тенденцији развоја социјализма која је значила негирање самоуправљања, могуће је истовремено пратити настојање и развој елемената самоуправљања, спонтано насталим у звездним тренуцима човечанства, од Париске комуне до данас при сваком револуционарном преображају и покрету. Штавише, и први резултати разних побуна против ауторитарног социјализма чим поприме шири размах, чим до изражаја дође неспутана самоделатност пролетаријата, увек се изнова појави на делу идеја самоуправљања. Захваљујући томе могуће је уочити богатство праксе самоуправљања присутног увек када је пролетаријат заиста мењао токове историје. Као црвена нит оно се пробија од Париске комуне преко: Совјета у октобарској револуцији, радничких већа у Немачкој револуцији од 1918. год., Кинеских конгреса у њеној револуцији, Комуна у Шпанији, наших НОО, догађаја у Пољској и Мађарској 1956, у Чехословачкој 1968. и Гдањску 1970, па све до институционализованог и развијеног самоуправљања у Југославији.

На тај начин практичним путем је дошло до постепеног остваривања и теоријског реafirмисања идеје самоуправљања. Јер, та је идеја са класицима марксизма постала драгоценa идеја водиља прогресивних и револуционарних снага човечанства.

Историјска је заслуга Југославије што је схватила значај и прихватила идеју самоуправљања, те на њој засновала свој позитивни програм социјалистичке изградње. Изграђујући *самоуправне* социјалистичке односе она је пронашла свој пут који води ослобођењу радничке класе и њених савезника.

III. Основни елементи теорије самоуправног политичког система

Не улазећи у, иначе веома сложену, садржину појма самоуправљања и огромне препреке на које оно наилази у свом развоју, овде ће бити указано само на *суштину* и *општи значај* самоуправљања, чиме би се поставили основни елементи за конципирање теорије самоуправног политичког система.

Из досадашњег излагања произилази да је самоуправљање као идеја и принцип тековина политичке теорије (и праксе) социјализма а њена научна изворишта су дела класика марксизма. У њима је она изражена као кристализационо средиште марксистичке концепције борбе за социјализам. Друштвено самоуправљање је реализација ове идеје самоуправљања у конкретним условима југословенског друштва.

Самоуправљање је реална основа за превазилажење отуђења човека. То у крајњој линији значи: превазилажење економске и политичке отуђености радничке класе било према капиталисти и капиталистичкој држави, било према фетишизираној држави у социјализму, где је и у једном и у другом случају, радник лишен економске и друштвене моћи. Ово ослобођење радничке класе не сме се схватити сувише уско и везивати за економску област и за отуђеност радничке класе само у капиталистичком друштву које исчезава аутоматски укидањем приватне својине. Оно је то, али и много више, ослобођење радничке класе у свим областима друштвеног живота.

Према томе, две битне компоненте чине суштину самоуправљања: прво, марксистичко схватање човека, његовог отуђења у модерном друштву и могућности превазилажења тог отуђења развијањем социјалистичких односа. И друго, историјско-материјалистичко схватање развоја друштвено-политичког система прелазног периода. Самоуправљање је у томе смислу оквир за остваривање стварне социјалистичке демократије и одумирање државе — облик друштва без политичке демократије.

Какав је општи значај самоуправљања? 1. Тај значај се огледа у великим могућностима које друштвено самоуправљање пружа за ослобођење рада. Проблем ослобођења човека од разних видова отуђености и потчињености одувек је заокупљао људски ум. Током XVIII и XIX века овај проблем је заузео посебно место у грађанској филозофији и политичкој теорији. Многи хуманисти и социјалисти су у разматрању могућности ослобођења човека, дошли до идеје о „ослобођењу рада”. Међутим, у њиховим делима та идеја није нашла научно утемељење, већ је представљала неку врсту идеала, паролу социјалистичког покрета у којој је садржан његов смисао и крајњи циљ. Научну обраду и теоријско уобличење идеја о „ослобођењу рада” добила је у делима класика марксизма. Марксово схватање о ослобођењу рада представља саставни део његовог схватања о ослобођењу човека, а оно се може остварити превазилажењем отуђења, пре свега, у производној сфери. „Економско ослобођење радничке класе је онај велики циљ коме сваки политички покрет треба да буде потчињен као средство”. Својом анализом отуђења Маркс је указао да у капиталистичком друштву у условима најамног ропства, човек свој рад који је његово искључиво својство (есенција) доживљава као принуду, „нужно зло”, те га зато избегава као кугу. Рад му постаје страна делатност у којој се он не потврђује него поништава, делатност која га не ослобађа него поробљава. Зато је Маркс као први чорак у процесу ослобођења човека у социјализму истицао укидање друштвено-економских услова који репродукују отуђење рада. Али, он је схватио да отуђење рада не ишчезава аутоматски. Због тога је кри-

тиковао социјал-демократску тезу у Готском програму: да је циљ борбе радничке класе против капитализма да ослободи рад. Јер, човеков рад је делатност при којој нужно долази до повезаног деловања људи и која се остварује у оквиру друштва. Да би се рад битније променио морају се извршити револуционарне друштвене промене. У конкретном случају ослобођење рада у капиталистичком друштву је могуће тек са политичким ослобођењем радничке класе и њеним преузимањем руководеће улоге у друштву (диктатура пролетаријата). Преузимање политичке власти од стране радничке класе неопходно је да би се укинула приватна својина и омогућило превазилажење најамног односа. Али, са овим револуционарним променама учињен је тек први корак, створени су предуслови за превазилажење различитих облика отуђеног рада. У том смислу Маркс је истицао да је Париска комјуна, у којој су комјунари преузели политичку власт и сами управљали привредом и друштвеним пословима „била најзад пронађени политички облик под којим се могло извршити економско ослобођење рада”. Уколико се смисао социјалистичке револуције сведе само на остваривање ових предуслова, што је до сада, на жалост, био чест случај, социјализам нужно, попримајући боре егатизма и бирократије, губи људски лик јер се у њему обнављају разни облици најамног односа, експлоатације итд. Зато је важно уочити да различити видови отуђења рада и подјармљености човека ишчезавају тек у *условима* високо развијеног социјалистичког друштва које за базу има друштвену својину и самоуправљање. У таквим условима биће могућа релативна дезалијенација, повезивање материјалног и духовног рада, науке и производње, рада и одлучивања, укидање многих негативних последица поделе рада, ублажавање последица хијерархијске организације производње, решење односа између глобалне заједнице и радне организације која производи — чиме би се створиле једнаке друштвене могућности за развој сваког човека.

Све ово указује да је ослобођење рада дуготрајан процес и да се он не завршава рушењем капитализма и укидањем приватне својине. Напротив, ослобођење рада се јавља као основни задатак који стоји на путу развоја социјалистичких односа. Досадашња искуства указују да постојећа социјалистичка друштва нису била на нивоу овог историјског задатка. Отуда се све радикалније намеће захтев за изналажењем и истраживањем метода и тз. модела самоуправљања (сууправљања, суделовања, надзирања и сл.) помоћу којих би радници учествовали у управљању предузећима којима раде. На тај начин поступно би се сужавао круг утицаја и моћи егистичко бирократских снага и отварале широке перспективе ослобађања човека.

2. Са политичког аспекта посматрано друштвено самоуправљање је значајно јер ствара услове у којима ће радничка класа бити субјект мењања и развоја друштвених односа. Ово је од изузетног значаја ако се има у виду практично проверена истина да је радничка класа уз раме са својим реално потенцијалним савезницима, сељаштвом и прогресивном интелигенцијом, једина *друштвено-политичка снага* која је у

у стању да изврши ослобођење човека од разних видова отуђености у класном друштву.

Друштвено самоуправљање је облик промене класичне државе, процес у којем се остварује диктатура пролетаријата и у крајњој линији врши одумирање државе. Другим речима, процес прелажења државних органа у друштвене путем економско-политичке демократизације и децентрализације. Наравно, тај процес није механички и праволинијски нити је друштвено самоуправљање универзални кључ за све противречности социјалистичког развитка. Битно је то да је у њему нађен пут за дијалектичко решење односа између државе и друштва, власти и слободе човека. Самоуправљање кроз квалитативну промену државе „постаје нови облик демократизације друштва у којем државност одумире не само формално већ и битно, не само у процесу децентрализације и децентрализације већ и у току остваривања прелаза из државе у све слободнију асоцијацију слободнијих произвођача и народа“ (19).

Важно је уочити да друштвено самоуправљање уноси битно нове елементе у класично начело о „суверенитету народа“. Прво, народ је не само формални него и *стварни носилац суверенитета*. Он је ангажован истовремено у сфери економских и у сфери политичких односа, управљању друштвеним пословима и вршењу власти. Друго, у условима друштвеног самоуправљања тај суверенитет је *активан и потпун*. То није суверенитет који се своди на бирање представника народа који после у име њега воде политику и усмеравају друштво, не ретко, мимо опште-народног интереса. Напротив, то је такав суверенитет који се остварује путем непосредног одлучивања радног човека у својој основној организацији удруженог рада, радној организацији, општини и у сфери политичке власти и који теже не само ограничењу самовлашћа већ конституисању „нове власти“ као друштвене институције, „власти свих и сваког“, заинтересованог и слободног управљача асоцијације.

Значи, у условима самоуправљања радничка класа је у могућности да оствари своју историјску улогу, да ослобађајући себе саму од експлоатације и подјармљивања, ослободи цело друштво од класних противречности и свих видова експлоатације и угњетавања.

Програм СКЈ указује на значај који друштвено самоуправљање има за процес ослобођења човека у социјализму. „Произвођач, — појединац и колектив непосредно утичу на свој сопствени материјални положај. Рад постаје слободан а радни односи губе карактер најамног радног односа. Такав слободан стваралачки рад у исто време постаје фактор материјалног напретка друштва и сталног унапређења социјалистичких односа међу људима. Почињу се стварати услови за постепено укидање супротности између умног и физичког рада. Друштво као целина све више се конституише у заједницу произвођача“ (20)

19) Јован Борбевић: „Политички систем“, „Привредни преглед“ Београд, 1973, стр. 367

20) Програм СКЈ, И. Ц. „Комунист“ Београд, 1973, стр. 137.

Стога је самоуправљање велика прекретница у развоју људског друштва, јер оно припрема услове у којима ће удружени произвођачи управљати друштвеним кретањем. Тек тада ће, мање или више, подјармљени радни човек од објекта привредног и државног строја, прерасти у њиховог субјекта.

Јовица Тркуља

РАЗГРАНИЧЕЊЕ СВЕСНОГ НЕХАТА ОД ЕВЕНТУАЛНОГ УМИШЉАЈА

I

1. Према члану 7, ст. 2. КЗ, кривично дело је учињено са умишљањем кад је учинилац био свестан свога дела и хтео његово извршење (директан умишљај), или кад је био свестан да услед његовог чињења или нечињења може наступити забрањена последица, па је пристао на њено наступање (евентуални умишљај). Нови савезни КЗ (који ће ступити на снагу 1. јула 1977) у члану 13. задржава ову дефиницију умишљаја (1).

Из ове дефиниције произилази да Закон прихвата тзв. компромисну теорију умишљаја, по којој се овај одређује на основу елемената свести и на основу елементарне воље. Одатле, такође, произилази да се директни и евентуални умишљај разликују и по елементима свести и по елементима воље.

Учинилац може имати свест или о сигурности или о могућности наступања забрањене последице. Уколико уопште нема такву свест постојаће несвесни нехат, неотклоњива стварна заблуда или случај, али на тај проблем овде не занима. На сваки од ова два степена свести могу доћи по два степена воље која су од кривичноправног значаја. Сигурну последицу учинилац може да хоће или да на њу пристаје, а такође, и могућу последицу учинилац може да хоће или да на њу пристаје.

а) Када је учинилац свестан да ће забрањена последица *сигурно* да наступи и на њу хоће или да на њу пристаје, постојаће директни умишљај. „Пристајање” Закон изричито не предвиђа, али се тај случај може замислити зато што хтеће као шири појам обухвата у себи и пристајање, али пошто пристајање на сигурну последицу практично значи исто што и њено хтеће, то и нема потребе да се у Закону то посебно издваја.

б) Кад је учинилац свестан само *могућности* да забрањена последица наступи и на њу пристаје, постојаће евентуални умишљај. Ако могућу последицу хоће, у питању је директни умишљај, зато што Закон за директан умишљај тражи да је учинилац „свестан свога дела”, што обухвата и свест о сигурности и свест о могућности наступања последице, и да га је хтео.

2. По члану 7, ст. 3. КЗ, кривично дело је учињено из нехата кад је учинилац био свестан да забрањена последица може да наступи, али је *олако држао* да она неће наступити или да ће је моћи отклонити. Савезни КЗ у члану 14. задржава исту дефиницију свесног нехата, с тим што уместо речи „отклонити” користи погоднију реч „спречити”, пошто израз „отклонити” непотребно асоцира на учиниочеве активности после

1) Рад је писан у време важења КЗ из 1951. године, те је цитиран овај Законик, уз упућивање на ставове новог савезног КЗ.

наступања последице којима отклања њена штетна дејства, а које немају никаквог значаја за постојање свесног нехата.

Упоредбујући законске дефиниције свесног нехата и евентуалног умишљаја, видимо да је у оба случаја учинилац свестан *могућности* наступања забрањене последице, а да је разлика у томе што код евентуалног умишљаја на ту могућу последицу *пристаје*, а код свесног нехата *олако држи* да последица неће наступити или да ће је моћи отклонити. То значи да се проблем њиховог разграничења практично своди на разграничење пристајања од олаког држања.

На овај начин се врши разграничење свесног нехата и евентуалног умишљаја и у свим другим законодавствима која на сличан начин дефинишу умишљај и нехат, а то су, нпр., кривични законици Чехословачке, Мађарске, Совјетског Савеза, Грчке, Швајцарске и др.⁽²⁾, тако да излагања која следе имају шири значај и не везују се само за наше кривично законодавство.

Како је у случају *пристајања* и *олаког држања* реч о елементима воље и њиховом интезитету, односно о психичком односу учиниоца према последици где је свако доказивање врло тешко, произилази да је проблем врло сложен, утолико више што се доња граница евентуалног уми-

2) а) КЗ Чехословачке из 1961. године (Издање Криминолошког института, Београд 1965)

— у члану 4, ст. б. узима да евентуални умишљај постоји „кад је учинилац био свестан да својим чињењем може проузроковати такву последицу или угрожавање, па је пристао на њихово наступање“.

— а по члану 5, ст. а. узима да свесни нехат постоји кад је учинилац „био свестан да може, на начин прописан у овом закону, повредити или угрозити интерес заштићен овим законом, па је *олако држио* да повреда или угрожавање неће наступити“.

б) По КЗ Мађарске из 1961. (издање Криминолошког института, Београд 1965)

— по члану 16. умишљај постоји кад „онај који чини дело хоће или *пристаје* на последицу свог понашања“.

— а по члану 17. свесни нехат постоји „кад се онај ко предвиђа последице свог понашања *олако наопа* да оне неће наступити“.

в) По КЗ РСФСР из 1960. (издање Криминолошког института, Београд 1963)

— по члану 8. „кривично дело је учињено са умишљајем ако је учинилац био свестан друштвено опасног карактера свог чињења или нечињења, предвидео његово друштвено опасне последице и желео или свесно *дозволио* наступање тих последица“. Јасно је да је „*дозволити*“ исто што и „*пристати*“ на забрањену последицу.

— По члану 9, кривично дело је учињено са свесним нехатом „кад је учинилац предвиђао могућност наступања друштвено опасне последице свог чињења или нечињења, али је *лакомислено држао* да ће их отклонити.“

г) КЗ Грчке из 1950. (издање Института за упоредно право, Београд 1957)

— у члану 27. ст. 1. узима да учинилац поступа са евентуалним умишљајем кад је „свестан да је остварење тих обележја (која по закону чине биће кривичног дела) услед његовог делања могуће, и у случају да се обележја дела остваре, *споразуман* је са тим остварењем.“

— По члану 28, учинилац поступа са свесним нехатом кад „предвиђа могућност наступања последице, али се *поуздаје* да последица неће наступити“. Поздавање и олако држање се такође сводје на исто, поготово што се код олаког држања учинилац не може *тонити* на срећу или случај.

д) По КЗ Швајцарске из 1937. (издање института за упоредно право, Београд 1957)

— по члану 18, ст. 2, „са умишљајем чини злочин или преступ онај који их врши свесно и *вољно*“. Како вољност може бити хтење или пристајање, то практично произилази иста дефиниција евентуалног умишљаја.

— По члану 18, ст. 3, „нехатно чини злочин или преступ онај ко, због кажњиве неопрезности, поступа не увиђајући последице свог дела, или *не водећи рачуна* о њима“. Не вођење рачуна о последици такође је слично са олаким држањем, па произилази и иста дефиниција свесног нехата као у нашем КЗ.

Ђ) Интересантно је да КЗ Шведске из 1962. године (издање Криминолошког института, Београд 1967) не даје у општем делу појам умишљаја и нехата већ оставља да их судска пракса утврди, па се може претпоставити да је ова суочена са истим овим проблемима, при чему је њен задатак, очигледно, неупоредиво тежи.

шљаја (пристајање) поклапа са горњом границом свесног нехата (олаког држања), па те граничне случајеве судови углавном решавају по ставу „in dubio pro geo” (у сумњи блаже по окривљеног) и опредељују се за свесни нехат.

Према томе, иако Закон даје јасну и оштру разлику између свесног нехата и евентуалног умишљаја, зато што они имају различит кривичноправни значај и различите кривичноправне последице, по елементима које поставља за свесни нехат и евентуални умишљај, произилази да се они у одређеној тачки поклапају и да је прелаз од једног ка другом постепен и еластичан, па и критеријум за њихово разграничење мора у основи бити такав.

3. Да ли ће се у поједином случају узети да је кривично дело учињено са умишљајем или из нехата, за учиниоца је од огромног, често и животног значаја.

За умишљај се кажњава увек, а за нехат само кад то Закон изричито предвиди код неког кривичног дела, одн. у неупоредиво мањем броју случајева. Кад је за једно кривично дело предвиђено кажњавање и за умишљај и за нехат, казна за нехат је увек далеко блажа од казне за умишљај.

4. И поред тога што је Закон у погледу разграничења свесног нехата од евентуалног умишљаја јасан, у практичној примени долази до низа тешкоћа.

Појмови *пристајања* и *олаког држања* су неодређени и различито се схватају, а и теоријски предложена решења за њихово разграничење су недовољно одређена. Тако се и дешава да у идентичним ситуацијама један суд нађе да је реч о свесном нехату а други о евентуалном умишљају, или чак да један исти суд прво нађе да је реч о евентуалном умишљају а после извесног времена, у готово истој ситуацији, да је у питању свесни нехат⁽³⁾, што доводи до правне несигурности грађана и неповерења у судске органе.

Ово се нарочито испољава код кривичних дела угрожавања јавног саобраћаја која су веома честа. Тако Д. Симић⁽⁴⁾ налази да врховни судови Србије и Војводине далеко више утврђују евентуални умишљај него свесни нехат код ових кривичних дела, него што то чине врховни судови осталих република. То подацима недвосмислено доказује и С. Матошић⁽⁵⁾. Он је посматрао број осуђених лица за кривична дела из члана 271. и 273. у 1962. години у Србији и Словенији, и утврдио следеће: у Србији је од 1105 осуђених, 48% осуђено за умишљај, а 52% за нехат. У Словенији је од 1273 осуђених, 3,9% осуђено за умишљај, а 96,1% за нехат. До истог резултата је дошао посматрајући и оптужбе јавних

3) Ф. Салихагић-Марш: „Неки проблеми у вези разграничења евентуалног умишљаја од свесног нехата”, Правни живот 3/66, стр. 6.

4) Д. Симић: „Виност код кривичних дела угрожавања јавног саобраћаја”, Правни живот, 3/61, стр. 41.

5) С. Матошић: Виност код кривичних дела угрожавања јавног саобраћаја”, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1/63, стр. 88.

тужиоца. У Србији је од 1501 оптужених, 58,1% оптужено за умишљај, а 41,9% за нехат. У Словенији је од 1536 оптужених, 1,1% оптужено за умишљај, 98,9% за нехат.

Све ово показује да до ових разлика не долази случајно, да није реч о непознавању прописа, нити да је у питању објективна разлика подручја две републике или специфичности њених учиниоца, већ да је реч о неоправдано различитим ставовима правосудних установа о истом питању.

По схватању проф. П. Кобеа (6), судови су у пракси прешли од свесног нехата ка утврђивању евентуалног умишљаја, да би тиме учиниоцу изrekli тежу казну и тако утицали на смањење саобраћајне деликвенције. Овакав став судова, уколико је постојао, погрешан је и недопуштен, јер питање избора између свесног нехата или евентуалног умишљаја није ствар казнене политике, већ виности, која се мора за сваки конкретни случај утврдити на основу пристајања или олаког држања.

Судови у образложењима пресуда често не наводе на основу којих околности су у конкретном случају утврдили олако држање или пристајање, већ само наводе законску дефиницију свесног нехата или евентуалног умишљаја (7).

II

Видели смо да се проблем разграничења свесног нехата од евентуалног умишљаја практично своди на разграничење *пристајања* на забрањену последицу од *олаког држања* да она неће наступити или да ће је учинилац моћи отклонити. У ствари, потребно је само прецизно дефинисати једну од те две категорије али ни тај задатак није нимало лак, и у теорији постоји у вези са тим више решење од којих свако има одређене недостатке. У овом раду размотрићемо најчешће критеријуме разликовања са којима се срећемо у теорији и пракси, и покушаћемо да одредимо један најприхватљивији критеријум.

1. *Разграничење на основу одобрења или изјаве окривљеног.* — Теорија одобрења казује да учинилац пристаје на забрањену последицу увек када је одобрава (8), док теорија изјаве долази до истог закључка јер пристајање одређује увек када се из испитивања окривљеног утврди да је он пристао на забрањену последицу.

Оба схватања полазе од тога да је „пристајање” психички став учиниоца према делу који је стога једино њему сасвим познат. Посре-

6) П. Кобе: „Кривична дела угрожавања јавног саобраћаја у судској пракси и кривично правној теорији”, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1/54, стр. 126.

7) Ф. Салихагић-Марш, *op. cit.*, стр. 4, наводи као пример за то 10 пресуда окружног суда у Београду из 1963. и 1964. године.

8) М. Сингер: „Прилог проблему разграничења свесног нехата од евентуалног умишљаја”, *Наша законитост*, 1—2/60.

дно закључивање о томе на основу понашања учиниоца и других објективних околности случаја, иако је могуће, никада не може бити довољно тачно, и у томе су ове теорије у праву, али је њихов неотклоњиви недостатак што доводе до крајњег субјективизма и тиме практичне непримењивости. Наиме, учинилац ће скоро увек изјавити да није одобрио наступање последице или да на њу није пристао, пошто ће му се тада приписати свесни нехат, што је за њега неупоредиво повољније, поготово што давање лажног исказа окривљеног у кривичном поступку није инкриминисано. Такође, ако је учинилац свестан да је могућност да последица наступи врло велика, тешко је и нелогично прихватити његову изјаву да је није одобрио или да на њу није пристао.

2. *Разграничење на основу изјаве окривљеног уз цену околности случаја.* — Да би отклонили недостатке теорије изјаве, поједини теоретичари (9) траже да се испитивање окривљеног о његовом психичком односу према делу, које је по њима и даље неопходно, врши са наслоним на објективне околности догађаја које процењује суд. Међутим, они не наводе по ком критеријуму одн. како треба процењивати те објективне околности, па остаје да се ту као критеријум примене Франкова формула, безбедност или начин извршења, дакле, критеријуми о којима ће ниже бити речи и који такође имају одређене недостатке. Ово схватање не искључује могућност да окривљени говори неистину, што ће најчешће и бити случај, и не решава случајеве кад се изјава окривљеног о пристајању на последицу не поклапа са закључком који о томе донесе суд на основу околности случаја, па се не зна за шта и на основу чега би се суд требало да определи. Начелно би се требало определити за уверљивије решење али је проблем што се то различито схвата.

3. *Разграничење на основу начина извршења.* — Судови често, да би објективизирали критеријум разграничења, из самог начина извршења кривичног дела закључују о пристајању на забрањену последицу. Уколико је према начину извршења вероватније да ће забрањена последица да наступи и учинилац је тога свестан, постојаће пристајање и евентуални умишљај, а ако није, олако држање и свесни нехат.

Тако се нпр. у пресуди Окружног суда у Београду К-174/63 од 27. V 1963. каже: „...оптуђени је био свестан да задавањем ударца држањем од будака општењем у пределу главе може наступити тешка телесна повреда, па је пристао на њено наступање...” (10)

У ствари, оцењујући начин извршења, судови практично оцењују објективну могућност да забрањена последица наступи, па ако је та могућност велика и учинилац је тога свестан, узима се да он пристаје на последицу одн. евентуални умишљај, а ако је та могућност мала узима се олако држање одн. свесни нехат. Тиме судови делимично примењују теорију наведену ниже под бројем 8, која нам се чини најисправнијом, и тако у пракси често долазе до доброг и логичног решења.

9) Нпр. Д. Симић, *op. cit.*, стр. 43.

10) Наведено према Ф. Салихагић-Марш, *op. cit.*, стр. 4.

Међутим, недостатак ове теорије јесте што не испитује да ли је учинилац могао и био дужан да буде светан да из његовог начина извршења произилази већа вероватноћа за наступање последице него за њено ненаступање.

Такође се једино по начину извршења, често не може утврдити колика је вероватноћа за наступање последица, одн. да ли је учинилац пристао на последицу или није, па се онда мора користити неки други критеријум, при чему се враћамо на почетни проблем, који је то критеријум?

4. *Разграничење на основу Франкове формуле.* — За сада се разграничење свесног нехата од евентуалног умишљаја најчешће врши помоћу тзв. Франкове формуле, назване тако по њеном творцу Франку⁽¹¹⁾. По овој формули треба узети у обзир све околности извршења дела и одговорити на питање: „шта би учинилац радио да је предвидео последицу као сигурну? Ако би и онда предузео радњу извршења, постојао би евентуални умишљај, а ако не би, свесни нехат.

Иако јасно изражена, ова формула садржи низ недостатака на које су теоретичари често скретали пажњу, али се и поред тога она у пракси најчешће користи. Основни недостаци ове формуле би по нама били неодређености и несагласност са законском дефиницијом свесног нехата.

а) Главни недостатак Франкове формуле је у томе што је она неодређена и стога за праксу недовољно сигуран и користан критеријум разграничења свесног нехата од евентуалног умишљаја.

Проблем није у томе што се она заснива на једној хипотези (замишљеном случају), већ у томе како одредити шта би учинилац радио да је предвидео забрањену последицу као сигурну, (пошто је реч о психичком ставу учиниоца где је свако доказивање отежано). То је могуће на неколико начина од којих сваки има одређене недостатке:

— најпре, неприхватљиво је да се окривљени о томе испитује, јер би он скоро увек говорио неистину да би побољшао свој положај.

— друга могућност је да то суд објективно утврђује на основу околности случаја (начин извршења, раније понашање и друге околности). Такво решење стриктно и произилази из Франкове формуле. Франк је заслужник нормативне теорије виности, по којој је виност чисто правна а не и психолошка категорија, одн. негативна друштвена оцена о учиниоцима понашању коју у име друштва доноси суд на основу околности случаја. Међутим, остаје нерешен проблем како проценити објективне околности случаја, јер различити судови могу то различито учинити, као и проблем што се учинилац у конкретном случају можда и не би понашао онако како се то по околностима случаја обично очекује.

— Процењивање изјаве окривљеног са наслоном на објективне околности случаја, задржава наведене недостатке. Такође се не решава

11) R. Frank: Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, 10 Aufl. 1931, § 59 Anm. V.

случај кад се изјава окривљеног не поклапа са закључком који суд донесе по околностима случаја, па се не зна за шта се и на основу чега треба одредити.

На основу свега произилази да би судови око утврђивања чињенице „шта би учинилац радио да је предвидео забрањену последицу као сигурну“ имали доста проблема и да би тешко могли доћи до сигурног закључка, па би због става „in dubio pro geo“ у сумњи блаже по окривљеног углавном узимали да је у питању свесни нехат. Тако једна теоријска неодређеност практично води повлашћивању криваца.

б) Из законске дефиниције свесног нехата произилази да учинилац који је свестан могућности наступања забрањене последице *олако држи* да она неће наступити или да ће је моћи отклонити. У том олаком држању, по опште усвојеном схватању⁽¹²⁾ учинилац се не може поуздати у срећу или случај, односно у неку алеаторну околност, већ само у конкретну околност или властиту активност. Уколико се ипак поузда у срећу или случај, требало би узети да у ствари пристаје на оследицу одн. евентуални умишљај.

Процењивање околности које је учинилац узео у обзир у свом олаком држању да могућа последица неће наступити врши објективни посматрач — суд по критеријуму несвесног нехата. Суд прво посматра околности којих је учинилац био свестан и процењује да ли их је учинилац правилно оценио. Уколико је неке околности погрешно оценио, суд процењује да ли је учинилац могао и био дужан (по личним својствима и околностима случаја) да те околности правилно процени. Суд затим посматра и узима у обзир околности којих учинилац није био свестан, а којих је могао и био дужан да буде свестан (наравно уколико оне постоје). Свесни нехат који се утврди применом Франкове формуле не обухвата испитивање могућности и дужности правилне процене околности случаја, и у том смислу Франкова формула не одговара законској дефиницији свесног нехата из које произилази и потреба испитивања могућности и дужности оцене околности случаја.

Поједини аутори из саме Франкове формуле закључују да она не подразумева алеаторни моменат⁽¹³⁾, али не спомињу дужност и могућност процене околности случаја.

5. *Разграничење на основу уверења да последица неће наступити.* — По овом схватању, да би постојао свесни нехат, олако држање учиниоца не може бити засновано на срећи или случају, као што смо то већ видели у излагању о Франковој формули, већ учинилац мора бити *уверен* да последица неће наступити на основу конкретних околности или на

12) Ј. Таховић: „Кривично право — општи део“, Београд 1961, стр. 181.

Срзентић — Стајић: „Кривично право“, Београд 1966, стр. 147.

М. Раловановић: „Кривично право“, Београд 1972, стр. 190.

С. Франк: „Теорија казненог права“, Загреб 1955, стр. 154.

М. Сингер, *op. cit.*, стр. 130.

П. Кобе: *op. cit.*, стр. 130.

13) Нпр. Ј. Таховић: „Кривично право“, Београд 1961, стр. 181.

основу властите активности којом би спречио наступање забрањене последице (14).

Мислимо да је овакво схватање погрешно, јер ако је учинилац уверен да последица неће наступити, он није свестан могућности њеног наступања, што се по Закону изричито тражи за свесни нехат, па не може ни постојати свесни нехат, већ само несвесни нехат, неотклоњива стварна заблуда или случај.

Може бити једино реч о томе да је учинилац уверен да је могућност да последица *не* наступи већа од могућности да она наступи, али смо тиме на терену теорије наведене под бројем 7 о којој ће ниже бити речи.

До сличног закључка се долази и на основу теорије о финалној радњи која издаваја умишљај из појма виности и везује га за саму радњу. По тој теорији, кривично дело је учињено са свесним нехатом кад је учинилац за остварење своје сврхе изабрао такав каузални ток који би по његовом уверењу морао да спречи забрањену последицу, при чему се ослоњно на неке конкретне околности (15).

Овде, такође, не може постојати свесни нехат, јер учинилац тиме што је уверен да по изабраном каузалном току последица неће наступити, у ствари није свестан могућности њеног наступања, па може да постоји само несвесни нехат, неотклоњива стварна заблуда или случај.

Може бити речи једино о томе да је учинилац изабрао такав каузални ток по којем се може очекивати да је већа вероватноћа да последица не наступи него да наступи, али смо тиме поново на терену теорије наведене под бројем 7.

6. *Разграничење на основу безобзирности.* — По овом схватању, кад год је учинилац у извршењу кривичног дела поступао безобзирно, требало би узети да пристаје на забрањену последицу, одн. евентуални умишљај.

Ово схватање настало је на следећи начин. Услед повећања броја кривичних дела угрожавања јавног саобраћаја, и у тежњи да се поопштри изрицање казне на том пољу и тако утиче на смањење броја кривичних дела, судови у пракси прелазе на ширу употребу евентуалног умишљаја на основу става заузетог на саветовању у Савезном врховном суду 1961. који гласи: „Ако је суд утврдио да је учинилац поступао *безобзирно*, обесно, грубо вређајући саобраћајне прописе и привила, очигледно угрожавајући туђе животе и имовину и сл., мораће са логично закључити да је пристао на наступање конкретне опасне ситуације, дакле, да је поступао са евентуалним умишљајем. Ако се понашање учиниоца, након савесне оцене свих околности случаја, не може квалификовати као безобзирно, већ само као неопрезно и недовољно обазриво, биће оправдан

14) П. Кобе, *op. cit.*, стр. 130.

15) П. Кобе, *op. cit.*, стр. 130.

Welzel: *Deutsches Strafrecht*. 4 изд., Берлин 1954, стр. 29.
Наведено према М. Сингеру: „Идеолошки основи науке о финалној радњи“, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1/64, стр. 12.

закључак о постојању нехата као облика кривице", (16). Пракса судова је као конкретизацију безобзирности увела и вођњу у алкохолисаном стању (17), наравно уз утврђивање узрочне везе између алкохолисаности и наступања забрањене последице. Овај критеријум, испрва ограничен само на кривична дела угрожавања јавног саобраћаја, неки аутори предлажу општи критеријум за разграничење свесног нехата од евентуалног умишљаја (18). Поједини аутори безобзирност чак предлажу као трећи облик виности који би се налазио између директног умишљаја и несвесног нехата и обухватао (спајао) категорије евентуалног умишљаја и свесног нехата (19). Тиме би се по њима добио јасан и свима разумљив облик виности који би отклонио недостатке свесног нехата и евентуалног умишљаја и тиме олакшао рад пракси.

Безобзирност би се, углавном, одређивала према начину извршења и утолико је слична са критеријумом наведеним под бројем 3, али и на основу других околности дела. Међутим, и овом критеријуму се могу ставити извесне замерке.

Безобзирност је појам који је неодређен и непрецизан јер допушта различита схватања и тиме неуједначену праксу. За сада није јасно објашњено како на основу безобзирности треба разграничити свесни нехат од евентуалног умишљаја и примери који се за то наводе су непотпуни. Тако се наводи да би груба непажња требало да спада у свесни нехат, али се поставља питање како њу објективно разграничити од безобзирности, а на то није одговорено (20).

Такође се поставља питање, да ли утврђивање безобзирности у сваком конкретном случају мора увек да значи и пристајање на забрањену последицу.

Међутим, не може се прихватити замерка коју неки аутори истичу (21), да се појмом безобзирности уноси ванзаконски елемент у појам виности. То зато што се путем безобзирности не разграничава свесни нехат од евентуалног умишљаја, већ се тиме само одређује пристајање или олако држање учиниоца према наступелој последици, па према томе не може бити речи о уношењу ванзаконског елемента.

7. *Разграничење на основу субјективне оцене вероватноће наступања забрањене последице.* — Са овим и оваквим схватањем суочава нас Д. Атанацковић (22) који истиче да свесни нехат постоји све док је учинилац свестан одн. док мисли да је вероватноћа да забрањена последица не наступи већа од вероватноће да последица наступи, и обрнуто, све док је учинилац свестан да је вероватноћа да последица

16) Наведено према П. Кобеу, *op. cit.*, стр. 126.

17) П. Кобе, *op. cit.*, стр. 127.

18) Нпр. Ф. Салјагић-Марш, *op. cit.*, стр. 9.

19) М. Дамашка: Дискусија на Трећем саветовању Југословенског удружења за кривично право и криминологију, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, 1/64, стр. 92.

20) Д. Симић, *op. cit.*, стр. 42.

21) Нпр. Д. Симић, *op. cit.*, стр. 42.

22) Д. Атанацковић: „Критеријуми одмеравања казне“, Београд 1975, стр. 116.

наступи већа од вероватноће да она не наступи, постојаће евентуални умишљај. При томе Д. Атанацковић изричито не истиче, али се мора узети да се та вероватноћа цени по редовном току ствари и узимајући у обзир учиниоачеве активности и конкретне околности које су му биле доступне код процене вероватноће наступања забрањене последице. Поуздавање у срећу или случај, наравно и овде се искључује. Аутор, међутим, не објашњава које су то околности које су учиниоцу биле доступне, да ли оне које су објективно стајале пред њим или оне које је он имао у виду.

Из овога произилазе следеће дилеме: шта ће бити кад је могућност да последица наступи врло велика, а учинилац погрешно процењује да је она врло мала, иако је могао и био дужан, према околностима и личним својствима, да буде свестан тог већег степена могућности наступања забрањене последице? Стриктно примењујући ово схватање изгледа да би требало у овом случају узети да постоји свесни нехат, што је тешко прихватљиво.

Такође, уколико је учинилац био уверен да је било вероватније да ће последица наступити, а објективно се утврди да је погрешно и да је било вероватније да последица *неће* наступити, учиниоцу би се по овом схватању требао да припише евентуални умишљај, што је такође тешко прихватљиво. Овакав случај ће бити веома редак, како због тога што се може практично веома ретко десити, тако и због тога што ће учинилац скоро увек говорити неистину да би побољшао свој положај, тако да то остаје више као теоријска могућност.

Ако је по процени учиниоца, могућност да последица наступи приближно једнака могућности да она не наступи, у свим тим граничним случајевима због става „*in dubio pro reo*” треба узети да постоји свесни нехат.

Код овог схватања остаје такође проблем што се оцена степена вероватноће наступања последице који је учинилац имао у виду, одређује или по изјави окривљеног, при чему ће он најчешће говорити неистину да би поправио свој положај, или и на основу неких објективних околности случаја, при чему није одређено којих и на који начин.

Главни недостатак овог схватања, као и свих претходних, јесте у томе што занемарује испитивање да ли је учинилац могао и био дужан (по личним својствима и околностима случаја) да буде свестан већег или мањег степена могућности настанка забрањене последице, и то у погледу околности случаја којих није био свестан (а могао је и био дужан да их буде свестан), и у погледу околности које је погрешно оценио (а могао је и био дужан да их правилно оцени). Тако и ово и сва претходна схватања критеријума за разграничење свесног нехата од евентуалног умишљаја својом стриктном применом у пракси могу да доведу до нелогичних и тешко прихватљивих решења.

8. *Разграничење на основу објективне оцене вероватноће наступања забрањене последице.* — Објективизирањем претходног схватања Д. Атанацковића, тако што би степен вероватноће наступања забрањене после-

дице објективно процењивао суд, уз додавање критеријума несвесног нехата, одн. испитивања да ли је учинилац могао и био дужан да буде свестан већег или мањег степена могућности да забрањена последица наступи, чини нам се да добијамо најприхватљивији критеријум разграничења свесног нехата од евентуалног умишљаја.

Важно је напоменути да се критеријум несвесног нехата овде узима само у погледу начина а не и предмета утврђивања. Наиме, код несвесног нехата учинилац није свестан могућности настанка забрањене последице, па суд процењује да ли је могао и био дужан да буде свестан те могућности. У случају разграничења свесног нехата од евентуалног умишљаја, учинилац је увек свестан могућности наступања забрањене последице, па суд код примене овог критеријума испитује да ли је он могао и био дужан да буде свестан већег или мањег степена те могућности. Тако се јасно види да је реч о квалитативном новом моменту који сва досадашња схватања (теорије) нису узимале у обзир.

Суд треба чисто објективно да цени степен могућности (вероватноће) да забрањена последица наступи према редовном току ствари и узимајући у обзир конкретне околности и учиниочеве активности које је он имао у виду. Наравно, искључено је његово ослањање на срећу или случај. Тај степен могућности може бити већи или мањи, и у оквиру сваког може се извршити подкласификација с обзиром на свест учиниоца о томе.

1. У случају да суд објективно оцени да је било вероватније очекивати да ће последица наступити него да неће, с обзиром на свест учиниоца о томе, могу постојати следећа три случаја:

а) Уколико је учинилац тога свестан, постојаће пристајање на забрањену последицу и евентуални умишљај.

б) Уколико је учинилац погрешно свестан само мањег степена вероватноће, или неистинито тврди да је свестан само тог мањег степена, а могао је и био дужан према околностима и личним својствима да буде свестан већег степена вероватноће (могућности) наступања забрањене последице, радиће се такође о евентуалном умишљају.

Уколико није могао ни био дужан да тога буде свестан, постојаће олако држање и свесни нехат.

Од овог случаја треба разликовати неотклоњиву и отклоњиву стварну заблуду код којих учинилац није свестан неких стварних околности кривичног дела, а могао је и био дужан да их буде свестан (отклоњива заблуда) која искључује умишљај), одн. није могао ни био дужан да их буде свестан (неотклоњива стварна заблуда која искључује и умишљај и нехат). У нашем разматрању, учинилац је свестан могућности да забрањена последица наступи, па је тиме свестан и свих стварних околности кривичног дела, па не може ни постојати отклоњива или неотклоњива стварна заблуда. Он само различито оцењује степен те могућности, и према томе да ли је био свестан да је тај степен већи или мањи и да ли је могао и био дужан да тога буде свестан, одређује се и разграничава свесни нехат од евентуалног умишљаја.

в) Уколико учинилац уопште није био свестан могућности наступања забрањене последице, постојаће несвесни нехат, неотклоњива стварна заблуда или случај, али нас ове ситуације овде не занимају.

2. У случају да суд објективно оцени да је било вероватније очекивати да последица неће наступити него да хоће, с обзиром на свест учиниоца о томе могу такође постојати три случаја:

а) Уколико је учинилац тога свестан, постојаће олако држање и свесни нехат.

б) Уколико је учинилац погрешно свестан да постоји већа могућност да последица наступи него да не наступи. (тј. обрнуто од објективног закључка суда), имајући у виду неку *непостојећу околност* која је повећавала могућност настанка забрањене последице, па је и поред тога предузео радњу извршења, и у том случају треба узети да постоји свесни нехат. То се објашњава следећим; примаран је објективан степен могућности настанка последице који утврђује суд. У тој процени суд не узима у обзир учиниочево ослањање на срећу или случај (што је, као што смо видели, опште прихваћено), па према томе не би требало да узме у обзир ни неку непостојећу околност коју је учинилац имао у виду. Тако и у овом случају, непостојеће околности које је учинилац имао у виду једноставно не треба узети у обзир. Овде није реч о неотклоњивој или отклоњивој стварној заблуди јер код њих учинилац није свестан могућности наступања забрањене последице тиме што није свестан неког стварног обележја кривичног дела, а у овом случају испитује се свест о степену могућности наступања забрањене последице.

Треба напоменути да је анализа овог случаја од малог практичног значаја због тога што се он тешко и ретко може десити, и због тога што ће учинилац увек говорити неистину да би поправио свој положај, одн. да је био свестан само мањег степена вероватноће наступања последице. Стога овај случај остаје више као теоријска могућност.

в) Уколико учинилац уопште није био свестан могућности наступања забрањене последице, постојаће несвесни нехат, неотклоњива стварна заблуда или случај, али нас то такође овде не занима.

3. На основу претходног излагања можемо извести закључак и прецизније и краће одредити наше схватање разграничавања свесног нехата од евентуалног умишљаја:

а) Кад год је степен могућности да забрањена последица наступи, који објективно утврђује суд, *већи* од могућности да последица *не* наступи, постојаће евентуални умишљај. Изузетак је једино случај кад је учинилац свестан само мањег степена могућности настанка забрањене последице, а није могао ни био дужан по околностима и личним својствима да буде свестан већег степена могућности, када ће постојати свесни нехат.

б) Кад год је степен могућности да забрањена последица наступи, који такође објективно утврђује суд, *мањи* од могућности да последица *не* наступи, одн. кад је вероватније да последица неће наступити, постојаће свесни нехат.

в) У свим граничним случајевима, када је тешко одредити да ли је вероватније да ће последица наступити или да неће, тј. када је вероватноћа и за наступање и за ненаступање последице приближно једнака, према ставу „in dubio pro reo” треба узети да постоји свесни нехат.

4. Мислимо да примена овог схватања отклања неодребеност и да пракса добија јаснији и поузданији критеријум за разграничење свесног нехата од евентуалног умишљаја. Објективизацијом критеријума разграничења спречава се могућност да учинилац својим неистинитим изјавама у циљу поправљања свог положаја утиче на одређивање постојања свесног нехата или евентуалног умишљаја.

Наравно, могуће је да степен вероватноће настанка једне последице различити судови различито одреде, али не сувише да би то довело до правне несигурности и великих разлика у пракси. Треба напоменути да тоталну прецизност, ни у ове ни у других правних установа није могуће постићи нити је то потребно и целисходно. Потребно је једино да решење буде довољно еластично да би могло да покрије сву разноликост живота, и довољно јасно и прецизно одређено да не доводи до правне несигурности. Мислимо да предложено решење те захтеве и испуњава.

Разграничење *великог степена могућности* (вероватноће) да ће забрањена последица наступити, од *сигурности* да ће она наступити, као и разграничење „*хтења*” последице од „*прихватања*” последице која се предвиђа као могућа, у којим би случајевима била реч о директном или евентуалном умишљају, није од значаја за проблематику овог рада али има одређеног практичног значаја. И поред тога што у Закону нису посебно предвиђена кривична дела која се могу извршити само са директним или само са евентуалним умишљајем, нека кривична дела се према својим законским обележјима могу извршити само са директним или само са евентуалним умишљајем. Тако на пример, кривична дела код којих се намера уноси у обележје њиховог бића (крађа, утаја, превара, изнуда, принуда и др.) могу бити учињена само са директним умишљајем. У тим случајевима неће постојати кривично дело ако је учињено са евентуалним умишљајем, а такође ту не може постојати ни нехат. Нека кривична дела се могу извршити само са евентуалним умишљајем нпр. несавесно лечење болесника (чл. 203. КЗ). Уколико би ту постојао директни умишљај не би било речи о том кривичном делу или његовом тежем облику већ о неком другом кривичном делу нпр. лакој или тешкој телесној повреди или убиству. Закон такође не прави разлику ни у погледу кажњавања с обзиром на то да ли је кривично дело учињено са директним или евентуалним умишљајем, (као ни да ли је учињено са свесним или несвесним нехатом), али у члану 38. КЗ (одн. члану 41. Савезног КЗ) предвиђа да суд степен кривичне одговорности треба да узме као околност при одмеравању казне. Пошто сам Закон одређује која се кривична дела могу извршити са умишљајем а која из нехата, суд може да процењује степен кривичне одговорности одређујући да ли постоји директни или евентуални умишљај, свесни или несвесни нехат, као и одређујући степен могућности наступања забрањене последице у оквиру сва-

ког од ових облика виности. Треба напоменути да је директни умишљај увек тежи облик виности за судско одмеравање казне⁽²³⁾, као и свесни нехат од несвесног нехата. То што у конкретном случају последице евентуалног умишљаја могу да буду теже од последица директног умишљаја, обухвата се другим околностима које служе за одмеравање казне а које су предвиђене у члану 38. КЗ, одн. члану 41. савезног КЗ као што су јачина повреде или угрожавање заштићеног добра, околности под којима је дело учињено и сл.

Борђе Лазин

23) За разлику од оваквог схватања, Радовановић, *op. cit.*, стр. 184, сматра да евентуални умишљај не значи да је обавезно блажа врста виности од директног умишљаја (као и несвесни нехат од свесног нехата).

Таховић, *op. cit.*, стр. 182, такође сматра да је начелно свесни нехат тежи од несвесног нехата, али да у неким случајевима може бити и обрнуто.

ИМПЕРАТОРСКИ САЛГУСИ И LEX HADRIANA

Период принципата, нарочито време владавине императора из династије Антонина и Севера, са становишта већине појава које чине римску цивилизацију, представља класичан период. Ово у највећој мери вреди за првану науку. Захваљујући активности многих еминентних правника, правне установе, засноване на развијеним робовласничким односима и робноовчаном привреди, добиле су своју класичну формулацију. Али иза ове сјајне фасаде одвијао се један процес који није оставио већи утисак на савременике, посебно правнике, па су о њему оставили релативно мало података. Реч је, наиме, о дубокој кризи робовласничког начина производње, засноване на бројној и јефтиној радној снази робова, и о разноврсним покушајима да се пронађе излаз из ње (1). Најчешће су се ови покушаји сводили на примену већ раније познатих односа, који су у новим условима добијали и одговарајућу нову друштвену садржину (2). Међутим, било је покушаја да се створе нови производни и њима одговарајући правни односи, који би потпуно одговорили новонасталим околностима.

У овом другом смислу од посебног интереса су велепоседи који су се формирали у провинцијама, чији је технички назив био *saltus* (3). Важну карактеристику *saltusa*, који су иначе могли припадати било императору, било појединим сенаторским породицама, представљала је њихова екстериторијалност у односу на *civitates* (4). Из ове околности произишле су многе специфичности у вези са правним режимом *saltusa*, а основна последица била је тенденција власника да се понаша као једини господар лица и ствари на *saltusu*, узимајући прерогативе јавне власти (5). Оваква ситуација била је нарочито карактеристична за императорске *saltuse*.

Класична земља *saltusa* била је северна Африка (*A. Proconsularis*). За време Нерона, захваљујући конфискацијама о којима нас обавештава Плиније (6), већина ових велепоседа прешла је у руке императора. О организацији производње и управе на њима није се знало готово ништа све до откривања епиграфског материјала на територији на којој су се некада налазили, у данашњем Тунису. Ови налази, с краја прошлог и почетка овог века, пружили су низ драгоцених података. Међу најзначајнијим били су подаци који нас обавештавају да су права и обавезе лица која живе на *saltusima* били регулисани општим правним нормама као што су *lex Manciana* и *lex Hadriana*.

1) О узроцима кризе и методама њеног превазилажења в. Д. Стојчевић: Од римског роба до колона, *Анали Правног факултета у Београду*, 2—3 (1961) стр. 129—136; А. Роман: *Стварање феудалних односа и римско посткласично право*, докторска дисертација, Београд 1963. (дактилографисано), стр. 16. и сл.

2) Стојчевић, *op. cit.*; Ромац, *op. cit.*, стр. 95—135.

3) О еволуцији у значењу термина *saltus* в. Fustel de Coulanges: *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, Paris 1885, стр. 25. и сл.; Sculten: *Römischen Grundherrschaften*, Weimar 1896, 17 и сл.

4) Schulten, *op. cit.*, стр. 2—12; E. Beaudouin: *Les grands domaines dans L'Empire romain*, *Nouvelle revue historique de droit français et étrangers (N.R.H.)*, 21 (1897), стр. 549 и сл.

5) Beaudouin, *op. cit.*, стр. 552., наводећи као пример натпис из Сук-ел-Кмиса (*Saltus Burunitanus*).

6) Плинијус; Н. X. 18, 35.

Тешко је утврдити шта су представљали *leges*, јер њих натписи не преносе непосредно: у оба случаја реч је о актима управника императорских имања — *procuratores*, који се позивају на један или други закон (7). Ова околност била је повод за бројне контроверзе међу истраживачима, и условила је настанак неколико теорија о карактеру, датирању, просторном важењу и првобитном садржају ових закона нарочито *lex Manciana* (8). У новије време, изгледа, одабачено је раније (Шултеново) мишљење (9) да је реч о правом *lex rogata*, једном од неколико *leges agrariae* донетих крајем II века пре н.е. Вероватније је да је реч о акту за који је примењен назив *lex* у ширем смислу; с обзиром на то да је (*lex*) *data... ad exemplum legis Manciane* дело прокуратора у једној сенаторској провинцији, а да се у њему не види никакво учешће проконзула, вероватно је да се односи само на императорске салтусе, а не и на *ager privatus vectigalisque* (10). Значајна је околност да је *fundus Villae magnae Variani*, за који је (*lex*) *data* донет, раније вероватно био приватни посед; на ово указује честа употреба термина *dominus* у тексту натписа. Ово је послужило као повод за закључак да *lex Manciana* није био уопште акт јавне власти, већ *lex contractus* редигован од стране власника поседа, а потврђен путем (*lex*) *data* у моменту преласка поседа у руке императора (11).

7) Реч је о три натписа, откривена на релативно малом простору у долини реке Мешерде у Тунису. Први натпис, назвап по локалитету на коме је откривен — *Henchir-Mettich*, састављен је 116—117. године и посвећен Трајану. Његова садржина је (*lex*) *data a... procuratoribus ad exemplum legis Mancianae*, и њиме је регулисана окупација земљишта означених термином *subseciva*, тако да онај који их окупира стиче *usus proprius*; затим следи низ правила о односима на поседу за који је (*lex*) *data* донет (пуни назив поседа је *fundus Villae magnae Variani id est Mappalla Siga*). Натпис је доста оштећен и местимично врло нејасно редигован. Следећи натпис, из времена Хадријана, нађен на месту Аин-ел-Бемала, садржи три документа: 1. молбу једне групе лица упућену прокураторима да им се доделе *agri qui sunt in silvestribus et pelustribus lege manciiana condicione*; 2. *sermo procuratorum imp. Caes. Hadriani Aug.*, којим се окупација одобрава у смислу *lex Hadriana de rudibus agris et iis qui continuo inculti sunt*; 3. пропратно писмо у коме се помиње један већи број прокуратора. Натпис је оштећен у још већој мери него претходни. његове празнине, међутим, у доброј мери попуњава трећи натпис, *ara legis Hadrianae*, нађен код извора Аин Ouassel. Олтар је поставио у време Септимија Севера прокуратор *Patroclus*. Натпис на олтару садржи *sermo procuratorum*, по свему судећи једнак, ако не дословно а оно свакако по садржају, ономе из претходног натписа. Текстови ових натписа објављени су у Girard: *Textes de droit romain*, 5e ed., Paris 1923, стр. 874—883; овде ће текстови бити навођени према овом издању. Доста обимна литература о североамеричким натписима, настала, углавном у време када су они откривени (1880—1910) наведена је у Жирард. Поједини од ових радова биће наведени у даљем излагању. Од новије литературе треба поменути: Т. Frank: *The inscriptions of the imperial domains of Africa*, Amer. Journal of Philology, XLVII (1926), стр. 56—73; 153—170. J. Brissaud: *Le régime de la terre dans la société étatique du Bas-Empire*, thèse, Paris 1927, стр. 70—85; интересовање за ове натписе, сасвим ослабљено после наведених радова, обновљено је педестих година, после публиковања таблица Албертини (купопродајних уговора из вандалског периода, у којима се као предмет појављује *cultura manciiana*); в. *Tablettes Albertini* (komentar Ch. Saulagne), Paris 1952, стр. 97—143; J. Carcopino: *Les tablettes Albertini*, Journal des savants, 1952, стр. 145—169; R. Monier: „*Cultura manciiana*” et *emphytéose*, Studi Paoli, 1956, 521—525; И. Ф. Головачев: О нејекоторих особеностајх колонијалних односијниј у римској Африке II век, Вестник древнјих историји, 1, 1961, 120—128; А. Pezzana: *Intorno alla lex Manciana*, Studi Betti, vol. 3, 1962, стр. 629—674.

8) Преглед ових теорија доноси Brissaud, op. cit., стр. 73—74; в. такође Головачев, op. cit., стр. 122.

9) Schulten, *Die Lex Manciana, eine afrikanische Domänenordnung*, Берлин 1897, стр. 18—19; његовом мишљењу је у основи близак и Cuq, *Le colonat partiaire dans l'Afrique romaine d'après l'inscription*, d'Henchir-Mettich, Paris 1897, стр. 4.

10) V. Pezzana, op. cit., стр. 636—637.

11) Тако Girard, op. cit., стр. 876 и Carcopino, op. cit., стр. 161—162.

Овакав историјат *lex Manciana*, по свему судећи, даје најбоље објашњење разлога који су мотивисали доношење *lex Hadriana* и његову садржину. *Sermo procuratorum* из Аин-ел-Бемале, на основу којег нам је познат *lex Hadriana*, представља одговор на молбу групе лица (која се не могу идентификовати) да им се дају земљишта означена као *agri qui sunt in silvestribus et palustribus*, под условима које предвиђа *lex Manciana* (12). Прокуратори се у свом одговору, међутим, позивају не на *lex Manciana*, него на *lex Hadriana*, и у извесном смислу доносе решење *ultra petita*: с једне стране, одобравају окупацију земљишта које *lex Manciana* није узимао у обзир, а, с друге стране, прецизно дефинишу право које се стиче актом окупације (*ius possidendi ac fruendi hereditique suo relinquendi*), уместо ранијег, доста неодређеног, *usus proptius*. Уколико би у случају *lex Manciana* била реч о приватном акту (*lex contractus*), било би сасвим разумљиво зашто се за означавање односа успостављених на основу њега користио термин *usus proptius*, који нема прецизно правно значење. Нови „закон“, у сваком случају акт јавне власти, могао је да да овом односу сасвим јасну формулацију, какву и налазимо у *sermo procuratorum* (13).

Тако је *lex Hadriana*, односно *sermo procuratorum* донет на основу њега, дао коначну редакцију једном специфичном правном односу, који има своју предисторију на императорским, а можда и приватним велепоседима у северној Африци (14).

Каква је природа тог односа? Текст *sermo procuratorum*, сачуван скоро у целини на натписима из Аин-ел-Бемале и Аин Васела, својим лапидарним формулацијама оставио је много простора за различита тумачења. Ипак, после више од пола века истраживања дошло се до низа закључака, нарочито коришћењем података из таблица Албертини и утврђивањем везе између ових натписа и других, од раније познатих извора.

У свом акту (15) Хадријанови прокуратори, после навођења импе-

12) Аин-ел-Бемала I, 5—8.

13) У том смислу Carcopino, loc. cit.; Monier, op. cit., стр. 523; Pezzana, op. cit., стр. 523; Pezzana, op. cit., стр. 643.

14) Carcopino сматра да је *lex contractus*, назван *lex Manciana*, због позитивних ефеката које је изазвао, постао нека врта типског уговора на једном ширем подручју (в. op. cit., стр. 161).

15) Мада је *sermo procuratorum* до сада више пута анализиран, сматрамо корисним да га овде наведемо у целини, што ће учинити даље излагање разумљивијим. Он гласи: „Quia Caes(ar) n(oster) pro infatigabili cura sua, per quam adsidue pro humanis utilitatibus excubat omnes partes agrorum, quae tam oleis aut vineis quam frumentis aptae sunt excoli iubet, itireo permissum providentiae eius potestas fit omnibus etiam eas partes occupandi quae in centuriis elocatis saltus Blandiani et Udensii et in illis partibus sunt quae ex saltu Lamiano et Dolitiano iunctae Turzitano sunt nec a conductoribus exercentur isque qui occupaverint possidendi ac fruendi hereditique suo relinquendi id ius datur quod est lege Hadriana comprehensum de rudibus agris et iis qui per X annos continuos inculti sunt. Nec ex Blandiano et Udensi saltu maiores partes fructuum... ua... ob... mm qui ea loca neglecta a conductoribus occupaverit, quae dari solent tertias partes fructuum dabit. De eis quoque ex Lamiano et Udensi saltu iunctae Turzitano sunt tantumdem dabit. De oleis quas quisque in scrobibus posuerit aut oleastris inseruerit, captorum fructuum nulla pars decem proximis annis exigere; sed nec de pomis septem annis proximis. Nec alia poma in divisione unquam cadent quam quae veribunt a possessoribus. Quas partes arides fructuum quisque debet dare eas proximo quinquennio ei dabit in cuius conductione agrum occupaverit, post it tempus rationi.”

Као што је напоменуто, текст ни на једном од натписа није сачуван у целини. Овде је цитиран према Жираровом издању натписа из Аин-ел-Бамале.

раторове жеље да сва земљишта која су подесна за наведене културе, буду обрађена, дају овлашћење „свима“ да окупирају земљишта означена као *centuriae* (16) *elocatae* и *partes iunetae*... *pec a conductoribus exercentur*. Својевремено је утврђивање правог режима ових земљишта било повод за бурне полемике; наиме, била је вођена дискусија око читавог комплекса питања везаних за овај проблем, као: да ли су ове категорије биле под закупом *conductores* — генералних закупца велепоседа, или само прва или ниједна, односно како је уопште био регулисан однос између земљорадника и *conductores* (17). Оскудност података не допушта да се читав овај комплекс проблема реши дефинитивно на задовољавајући начин. Међутим, овај део текста је од суштинског значаја за разумевање целокупног склопа односа на салтусима, што је несумњиво допринело извесном опадању интереса за тумачење ових натписа (18). Новија литература третира ове проблеме, чини се, на нешто поједностављен начин, заобилазећи поједина питања, што свакако не остаје без утицаја на резултате. Тако је Сомањ (Saumagne) у своме коментару таблица Албертини извршио *ab ovo* анализу свих докумената који се односе на *lex Manciana* и *lex Hadriana* (19). Он је утврдио да су *agri qui sunt in silvestribus et palustribus* — које су „молиоци из Аин-ел-Бамале“ тражили од прокуратора *lege Manciana condicione* — идентични са *subseciva* из (*lex*) *data ad exemplum legis Mancianae*. С обзиром на то да *subseciva* представљају земљиште непогодно за обраду, она нису асигнирана па стога нису ни спадала, строго гледано, у оквир фундуса, тј. нису издавана у закуп. У том смислу њима су супротстављене *centuriae elocatae*, као земљишта погодна за обраду без већих улагања и стога издата под закуп. *Lex Hadriana*, према томе, обухвата правом окупације и земљишта која нису била предвиђена са *lex Manciana*, земљишта која су путем *locatio-conductio* била препуштена на искључиво коришћење кондукторима. Сомањ (Saumagne) придаје велики значај речи *etiam*, наведеној пре набрајања земљишта намењених окупацији. Он преводи цео став у том смислу да је „одобрење дато за окупацију (не само земљишта која су, будући под шумом или мочваром, погодна за маслињаче или винограде, него и) осим тога, *etiam* (оних делова који су погодни за житарице, а налазе се у саставу) центурија издатих у закуп, али које

16) О ценгурацији в. Beaudouin: *La limitation des fonds de terre dans ses rapports avec le droit de la propriété*, у Н.Р.Х. 1893—1894. Посебно за салтусе Schulten, *Röm. Grundherrschaft*, стр. 106—107.

17) Hirschfeld (*Die Kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*, Берлин 1905, стр. 130) и Sarcosino (*Encore l'inscription d'Ain-el-Djemala*, *Klio* 8 (1908), стр. 176—178, полазећи од схватања да *conductor* није закупца салтуса, већ ренте коју плаћају колони, сматрају да „*pec a conductoribus exercentur*“ значи „изван закупа“; у основи је слично и становиште које је изнео Mispoulet (*L'inscription d'Ain-el-Djemala*, *N.R.H.* 31 (1907) стр. 17). Напротив, Schulten (*Die „lex Hadriana de rudibus agris“ nach einer neuen Inschrift*, *Klio* 7 (1907) стр. 202—203, 208—210) и Rostowzew (*Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig—Berlin 1910, стр. 348—349) сматрају да су *conductores* закупци целог велепоседа и да, према томе, *pec... exercentur* из натписа значи „земљишта која кондуктори не обрађују, односно неадекватно обрађују“; наравно, осим овога постоје и друга спорна места у вези са правним режимом ове две групе земљишта, где није могуће спровести неко груписање ставова.

18) Головачев, *op. cit.*, стр. 120.

19) *Tablettes Albertini*, стр. 99—113, 116—134.

(ће се сматрати незаузетим, јер) нису стварно обрађиване од стране *conductores*" (20).

Аутори који су с касније бавили овим питањима, углавном, су привратили наведено тумачење, мада не у свим детаљима (21). Оваква анализа захтевала је и ново тумачење дела текста који се односи на обавезе окупаната, па је Сوماњ предложио нову реконструкцију дела који није сачуван у изворима, између „*pec maiores partes fructuum...*” и „*qui ea loca neglecta a conductoribus*”, итд. Тако би се одредба која почиње са „*pec maiores...*” односила на обавезе окупаната „*lege Manciana*”, док би се другом одредбом регулисале обавезе лица која су користила концепсију новог закона (22). Даље следе одређе којима се окупанти по *lex Manciana* ослобађају обавезе да дају *partes fructuum*, уколико је реч о новим маслињацама током првих десет година, а седам година за остале културе (*set pec de romis* итд). Такође су изузети сви плодови намењени личној потрошњи окупаната. (Овде је за њих једини пут употребљен термин *possessores*).

Последњи став је једини који изричито говори о делу приноса житарица (*partes aridae*). Доста нејасна формулација указује на повериоца ове обавезе: то је *proximo quiquemnio conductor in cuius conductone* итд., а затим *ratio*. По тумачењу које даје Сوماњ, то значи да до истека закупа *partes aridae* припадају кондуктору у чијем закупу је било земљиште у моменту окупације, а после тога администрацији *salutsa (ratio caesaris)* (23).

Ово је, изгледа, најслабија тачка у целој интерпретацији: тешко је, наиме, разумети зашто би *partes fructuum* са *subseciva* — земљишта која су формално била изузета од закупа, па према томе под директном управом прокуратора — припадали кондуктору (24), док би се приход са земљишта која су у принципу давана у закуп убудуће делио непосредно између произвођача и администрације. Решење овог проблема покушао је да да Пезана (*Pezzana*) (25). Он је искористио једну Константинову конституцију објављену у Картагени 319. године, за коју је Сوماњ утврдио да се односи на лица која су користила концепције

20) *Ibidem*, стр. 110. Слично тумачење дао је својевремено и Шултен, Клио 7, стр. 202—203.

21) *Carcopino*, *Journal des Savants*, стр. 157, сматра да се концепција *lex Hadriana* односи на све културе, а не само на житарице; *Pezzana* (у истом смислу као *Saumagne*) *op. cit.*, стр. 639—640.

22) *Nec... maiores partes fructuum exigantur quam exigi ob Legem Mancianam licet, is qui ea loca neglecta* итд. (Т. Алб. стр. 105). Раније су биле предложене реконструкције... *fructuum quam coloni ob summam Caes(aris) clementiam, is qui loca* итд. (*Schulten*, Клио 7, стр. 190);... *fructuum ex hac lege prestabuntur quam aliunde ob legem Farclanum, set si quis loca* итд. (*Carcopino*, Клио 8, стр. 160); *Mispoulet* је, не водећи рачуна о дужини оштећеног дела текста и о преосталим траговима слова, предложио следећи смисао: ... *fructuum quam ex aliis centuriis dabuntur itaque is qui loca* итд. (*op. cit.*, стр. 28).

23) Т. Алб. стр. 112.

24) То јасно произилази из текста (*lex*) *data... ad exemplum legis Manciane* (*Henrich-Mettich*, 1,10—11).

25) *Op. cit.*, стр. 649—655.

lex Manciana⁽²⁶⁾. Он је закључио да су се cultores lege Manciana налазили у економској зависности од суседног fundus-a, са кога су добијали воду и, вероватно, користили још неке службености⁽²⁷⁾. То није, међутим, био случај са лицима која су на основу lex Hadriana окупирани култивисано земљиште: они после истека закупа ступају на место кондуктора, са истим правима која су ови имали, па се зато и налазе као кондуктори, у директној односу с администрацијом⁽²⁸⁾.

Објашњења је усклађено са иначе малобројним подацима, али ипак не задовољава. Из њега произилазе потпуно различите судбине две категорије земљорадника које су настале у истим историјским околностима и чије је стварање мотивисано истим друштвено-економским разлозима, а наиме, да се обезбеди обрада земљишта која нису адекватно коришћена. Пезана, изгледа (као и многи пре њега)⁽²⁹⁾ третира окупацију примењену на северноафричким салтусима као изузетну ситуацију створену у посебним условима за изузетна земљишта. Насупрот окупацији, редован начин обраде био би, и после њеног увођења, исти као и онај у Италији, помоћу робова и нарочито помоћу колона—ситних закупца. Међутим, ниједан од докумената којима располажемо не помиње на овим салтусима такву врсту закупа,⁽³⁰⁾ већ само велезакуп conductores. Положај колона са saltus Burunitanus-a, који су се налазили у очигледној подређености према conductores, није био регулисан уговором са њима, већ општим нормама, између осталог једним lex Hadriana, који не мора, али може бити, идентичан са овим из sermo procuratorum⁽³¹⁾. Напротив, окупација је очигледно фаворизована. То показује и начин на који се прокуратори односе према молби из Аин-ел-Бемале. И детаљно регулисање свих питања у вези с окупацијом у натпису из Хенхир-Метиха указује на њен велики економски значај⁽³²⁾.

С друге стране, сви императорски велепоседи су редовно издавани у закуп кондукторима. Ова пракса је довела у периоду домината до тога да су петогодишњи закуп заменили ius perpetuum и емфитевза⁽³³⁾. Разлог за то су, свакако, биле тешкоће око организације производње, надзора над робовима и колонима и, у случају ових последњих, контрола

26) C. Iust. 11, 63, 1: Emphyteuticarios gravant coloni agros praeter consuetudinem usurpantes, quos nullis culturis erudierunt, cum solemnitas id eas attractare permitat, quod eorum labore vel olivetis est obsidium vel vinetis. Sed et iriguas solum aquas usurpare conantur, quarum fructus solis emphyteuticariis debentur. У даљем тексту конституције колони се обавезују да за воду коју узму преко потребе својих culturae плаћају emfitevzama pensiones accessionesque.

27) Op. cit., стр. 654—655.

28) Ibidem, стр. 655.

29) Ово је готово опште уверење које провејава кроз анализу афричких натписа у радовима Schultena (Клио 7) и Carcopina (Клио 8).

30) Rostowzew, loc. cit., Суq (op. cit., стр. 32 и сл.) је уложио напор да докаже да су земљорадници о којима говори део натписа из Henshir-Mettich-a (qui in fundo Villae magnae sive Mappalla Siga villas habent habebunt, I, 20—21) закупци; међутим, овај натпис је подложен врло различитим тумачењима (в. Toutain: Nouvelles observations sur l'inscription d' Henchir-Mettich, Н. Р. X. 23 (1899), стр. 168—169.

31) Ut Capite legis Hadriane, quod supra scriptum est, ademptum est, ademptum sit ius etiam procuratoribus, nedom conductori, adversus colonos ampliandi partes agrariae aut operar(um) praebitionem iugorumve (Girard, стр. 200).

32) По тумачењу које је дао Saumagne (op. cit., стр. 119 и сл.).

33) Brissaud, op. cit., стр. 20. и след.; Pezzana, op. cit., стр. 651.

приноса која је била неопходна, пошто се натурална рента састојала из дела плодова. Да би се ови проблеми решили, било је најједноставније препустити кондукторима за одређену фиксну суму новца све приходе од салтуса, без обзира на који начин су се ти приходи формирали. Такав случај је био и на *salvus Burunitanus* и на *fundus Villae magnae Variadi* из Хенхир-Метиха.

Различит правни режим земљишта уступљених на окупацију по *lex Manciana* и *lex Hadriana* није могао условити и различит положај окупаната према администрацији салтуса, јер тај положај и није био диктиран правним него техничким разлозима. Управа императорских салтуса о којима је реч у *sermo procuratorum* једноставно није била у могућности да одговори захтевима организације производње⁽³⁴⁾. Ступање окупаната у исти однос према администрацији, који су пре тога имали кондуктори, имало би смисла — технички гледано — само под условима да је реч о релативно великим површинама у рукама једног окупанта. Међутим, конституција из 319. године наводи да окупанти имају право само на онолико земљишта колико могу да култивирају сопственим радом (*Cum haec solemitas id eos attrahere permittat, quod eorum labore vel olivetis est opsidum vel vinetis*). Таблице Албертини такође показују да су *culturae mancianae* биле релативно мале парцеле земљишта⁽³⁵⁾. Наведени документи, мада су различитих епоха, у овом погледу показују потпуну сагласност. Они говоре, истина, само о маслинацима и виноградима, али нема разлога за претпоставку да су површине под цералијама биле веће.

Имајући у виду наведене разлоге, сматрамо да је много прихватљивији онај смисао који последњем ставу даје Каркопино⁽³⁶⁾ касније подржан од Ростовцева⁽³⁷⁾. По овом тумачењу кондуктор, у току чијег закупа је дошао до окупације, има право на *partes agrariae* (део приноса житарица) током наредних пет година, без обзира на то што је у међувремену можда већ престао да буде закупца, пошто је до окупације могло доћи не у првој, већ у другој, трећој, четвртој, или чак последњој години трајања закупа. То би била нека врста обештећења за земљишта која је кондуктор по уговору могао користити, а којих је фактички био лишен актом окупације. *Ratio*, коме припадају плодови после истека овог *quinquennium* јесте администрација салтуса, или тачније укупна маса прихода са салтуса, који ће у случају закључења новог уговора о закупу припасти новом кондуктору. Једно овакво обештећење има свој пуни смисао кад се тачно схвати значење израза којима су означена земљишта намењена окупацији: наиме, *loci neglecta a conductoribus* сва-

34) Вероватно је, како је то показао J. Kolendo (*La hierarchie des procurateurs dans L'inscription d'Aln-el-Djemala, Rev. des etudes latines, XLVI (1968), стр. 319—330*), да на салтусима о којима је реч у *sermo procuratorum* уопште није постојао *procurator saltus*; управљање салтусом било је потпуно препуштено кондукторима, док је *procurator regionis* вршио општи надзор над салтусима у свом региону. Ово уједно објашњава, чини нам се, и стилизацију цитираног текста из бурунитанског натписа (в. напомену 31).

35) B. Monier, *op. cit.*, стр. 521.

36) Клио 8, стр. 174—176.

37) *Op. cit.*, стр. 350.

како нису потпуно остављена без икакве економске функције. Кондуктори су, разумљиво, тежили да за време кратког периода закупа извуку из салтуса сваку могућу економску корист. А једно, до скоро обрађивано земљиште, није могло одједном постати непогодно за било какву привредну активност (у овом случају би и *lex Hadriana*, уосталом, био бесмислен, јер не би наишао на одзив). Шта су, дакле, *losa neglecta*? Тачан одговор пружају опште прилике у пољопривреди овога времена; наиме, недостатак робова у великој мери је, као што је већ напоменуто, онемогућио производњу на старим основама. То је морало нарочито да се одрази на велепоседе под закупом, јер кондуктори с обзиром на трајање закупа, нису могли да предузму радикалније мере које су у то време примењивали власници приватних латифундија (38). Једино решење је било прелазак на екстензивне форме привређивања, које захтевају мање ангажовање радне снаге, а то је било на првом месту сточарство (39). Претварање обрадивог земљишта у пашњаке смањивало је, међутим, вредност салтуса, и, у крајњој линији, водило смањењу закупнине која се могла добити приликом закључења уговора са новим кондукторима.

Одатле произилази да су императори, односно њихови прокуратори, морали нешто да предузму како би спречили процес који је имао директан утицај на смањење њихових прихода. Решење је било у томе да се створи један слој земљорадника чији би интерес био везан за интензивне културе, и да им се понуде такви услови који би их подстицали на што већу производњу. С обзиром на знатна улагања, која је захтевала амелиоризација земљишта (најбољи делови салтуса су свакако и даље обрађивани на традиционалан начин, помоћу робова), требало је њиховом положају дати одговарајућу гаранцију трајности и непроменљивости, посебно према кондукторима чија је самовоља била највећа претња сигурности ситних земљорадника на салтусима. Из тих разлога колонат на основу закупа, какав је постојао у Италији, није долазио у обзир. Ову гаранцију је представљало право створено са *lex Hadriana* — *us possidendi ac fruendi hereditique suo relinquendi*.

О карактеру овога права створена је крајем прошлог века теорија, која би се могла назвати „класичном“. По томе схватању *ius possidendi* је једна рана фаза у развоју будућег *ius emphyteuticum* (40). Основне сличности између емфитевзе и права која додељује *lex Hadriana* (односно још *lex Manciana*, мада не, као што је већ речено, у тако јасној правној формулацији) јесу: прво, њихов стварноправни карактер, трајност и наследивост; друго, ослобођење, плаћања канона, односно *partes*, за одређени почетни период времена (41). Додуше, постоје и очигледне разлике: *ius possidendi* не настаје уговором већ самом окупацијом; обавеза се не састоји у плаћању одређене суме новца, већ у давању дела

38) Д. Стојчевић, *loc. cit.*

39) В. Ромац, *op. cit.*, стр. 73.

40) Schulten: *Die lex Manciana*, стр. 39. и сл.; Cug, *op. cit.*, стр. 18, 22 и сл.; Beaudouin, *Les grands domaines*, Н.Р.Х. 22 (1898), стр. 556 и сл.; Mispoulet, *op. cit.*, стр. 45.

41) Beaudouin, *op. cit.*, стр. 567.

плодова; код *ius possidendi* не постоји изричита обавеза на обраду као у емфитевзе итд. Али, све ове разлике се сматрају секундарним и без утицаја на основну идентификацију.

Ово мишљење није озбиљније оспорено током више од пола века. Тек је Сомањ уочио у наведеној конституцији из 319. године супротстављање између ова два права, односно између њихових титулара⁽⁴²⁾. Његово мишљење су касније аутори прихватили и допунили у погледу аргументације, али се критика старог схватања, изгледа, завршила на формалним елементима⁽⁴³⁾. Зато је и касније било могуће тврђење да је „дух *lex Manciana* и *lex Hadriana* — дух емфитевзе“⁽⁴⁴⁾ да су окупанти *lege Hadriana* могли постати емфитевзе, за разлику од оних *lege Manciana*⁽⁴⁵⁾.

Раније су наведене друштвено-економске околности које су условиле доношење *lex Manciana* и, нарочито, *lex Hadriana*; емфитевза је настала из свих других разлога, сличних онима који су довели до велезакупа: то је, наиме, била немогућност да власник организује производњу у сопственој режији. Емфитевза се појављује на земљиштима која припадају градовима, храмовима и затим императору, а тек врло касно на приватним поседима⁽⁴⁶⁾. И чињеница да се у доминату на *fundi patrimoniales* уместо велезакупа примењује емфитевза указује на паралелизам ових форми⁽⁴⁷⁾. Емфитевза, као и раније кондуктор, преузима једну битну функцију велепоседника — организацију производње. Пошто је на салтусима које наводи *sempro procuratorum* организатор производње у лицу *conductores* већ постојао, емфитевза је поред њега био сувишан. Оно што је недостајало било је радна снага; смисао окупације био је управо у томе да се ова радна снага обезбеди. Услови изванредно великих поседа, какви су били северноафрички салтуси, довели су до специфичног положаја ових произвођача. Главна карактеристика тог положаја је право које стичу окупацијом, једно стварно право *sui generis*. Овим се они јасно разликују од „обичних“ колона, познатих у Италији, који су били само закупци или чак прекаристи. Међутим, обавезе окупаната су обавезе колона — они дају *partes fructuum* (*tertiae partes* — редовни износ натуралне ренте у северној Африци, независно од положаја произвођача). Овај „канон“ је изузетно висок, неупоредив са оним који дугује емфитевза⁽⁴⁸⁾. Чак иако се износ

42) Op. cit., стр. 115—116.

43) Monier указује (op. cit., стр. 522) на малу површину парцела окупираних *lege Manciana* и на одсуство уговора; Pezzana (op. cit., стр. 659) с правом указује да су емфитевзе из конституције од 319. године наследници кондуктора као поверилаца *partes fructuum*; он такође износи да *dominus fundi* из таблице Албертини није власник већ емфитевза, што између ова два стварна права повлачи дубоку разлику. Занста, поједине конституције из периода домината користе термин *dominus* за емфитевзу (тако у С. Theod. 2, 25, 1: „In Sardinia fundis patrimonialibus vel emphyteuticariis per diversos nunc dominos distributis“; такође 5, 12, 18; С. Iust. 11, 62, 2, 1; 11, 66, 2 пр).

44) Monier, op. cit.

45) Pezzana, loc. cit.

46) Tocilescu: *Etude historique et juridique de l'emphytéose*, Paris 1883, стр. 77.

47) Beaudoain, op. cit., стр. 571—572.

48) Канон изражен у одређеној суми новца тешко је упоређивати са *partes agrariae*. Познато је да је канон редовно био знатно нижи него *vestigial* (овај је обично износио 1/10 — в. Tocilescu, op. cit., стр. 34—35). Једно прерачунавање показује да је уговорени канон код једног уговора износио 4%, тј. 1/25 (*ibidem*, стр. 75).

обавеза остави по страни, начин на који је она одређена — део плодова — има одлучујући утицај на положај окупанта: он се у овом погледу односи према емфитевзи као *colonus partiarius* према кондуктору⁽⁴⁹⁾. Наиме, апсолутна величина *partes fructuum* зависи како од напора који колон улаже у обраду земље, тако и од његове свесности приликом пријављивања укупног приноса. У оба случаја, уколико не жели да буде препуштен доброј вољи колона, *conductor* мора да врши стални надзор над њиховим радом⁽⁵⁰⁾. У случају екстериторијалности велепоседа и слабости императорског локалног административног апарата, *conductores* су свакако ово право надзора користили у највећем могућем обиму. Тешко је у таквој ситуацији претпоставити било какво осамостаљивање окупаната, а понајмање њихово прерастање у тако моћне личности као што су били емфитевзе у доминату.

Извесну слику о каснијем развоју односа, који су настали применом одредаба о окупацији *subseciva* и *agri rudes vel inculti* из *lex Manciana* и *lex Hadriana*, пружају таблице Албертини, документи с краја петог века. Међутим, како су ови документи настали у специфичним околностима вандалске владавине, није могуће без студиозних истраживања рећи какав је био карактер *culturae mancianaе* и како се она односи према истовременим колонатским односима⁽⁵¹⁾.

У време када су откривени северноафрички натписи, научна јавност је примила са великим интересовањем ове документе, који су изнели на светлост односе непознате класичном римском праву. Посебно је *lex Hadriana* својим, по једном мишљењу⁽⁵²⁾ револуционарним захватима у учвршћене аграрне односе, доживео некритичко дивљење и приписиван му је ванвременски смисао⁽⁵³⁾. Данас је, међутим, могуће правилно оцењивање овог свакако значајног и занимљивог документа. *Lex Hadriana* није био, нити је могао бити, универзални рецепт за решење свих проблема римске пољопривреде у периоду принципата, а још мање то може бити изван свог историјског контекста. Али он свакако, у специфичним условима великих северноафричких салтуса, значи велики корак у нове друштвене односе, који су своју виталност показали и тиме што их срећемо још у петом веку, после пропасти римске владавине у Африци. И независно од тога да ли су се односи створени окупацијом *lege Hadriana* утопили после Константина у колонатске односе или нису, можемо рећи, парафразирајући Монијеа (*Moniera*): „Дух *lex Manciana* и *lex Hadriana* је — дух колоната”.

Мирослав Милошевић

49) Brissaud, op. cit., стр. 77—78.

50) О неопходности оваквог надзора писао је Плинијус, Либ. IX, 37: „Non nummo sed partibus locem, ac deinde ex meis aliquos operis exactores custodes fructibus ponam”.

51) В. неке напомене о томе код Pezzane, op. cit., стр. 671 и сл.

52) Carcopino, Клио 8, стр. 182.

53) Dr Carton, први коментатор *lex Hadriana*, упоредио је његове ефекте са аграрном политиком француске колонијалне управе у Тунису (*La „lex Hadriana”, Revue archéologique XXI (1893) стр. 39*) а Schulten (Клио 7, стр. 204) га је препоручио италијанском парламенту као узор за решавање аграрних проблема!

HANDWÖRTERBUCH DER KRIMINOLOGIE. *Begründet von Alexander Elster und Heinrich Lingemann, in völlig neu bearbeiteter zweiter Auflage, herausgegeben von Rudolf Sieverts und Hans Joachim Schneider. Zweiter Band, siebente Lieferung (Raub, Rauschmittelmisbrauch, Ergänzung zu „Kriminologie-Grundlagen“), С. 457—564. — Ergänzungsband, erste Lieferung (Vergleichende Kriminologie: Japan, Internationale Verbrechensbekämpfung, Gewaltkriminalität, Reform des Strafverfahrensrechts, Strafzumessung), С. 1 — 142. Walter de Gruyter & Co. Berlin, 1977.*

Са седмом свеском, која садржи прилоге о разбојништву, злоупотреби опојних средстава и допунско излагање о основима криминологије, завршена је друга књига, а с њом и овај значајан и користан лексикон криминологије, чија је трећа књига изашла већ раније*). Међутим, како је издавање лексикона трајало читаву деценију, у којој је криминологија забележила веома снажан развој, издавач и уредници су одлучили да лексикон прошире са још једном књигом, која ће представљати допуну и осавремењивање лексикона. Тако је пред нама и прва свеска четврте књиге у којој су прилози о криминологији Јапана, о међународној борби против криминалитета, насилничком криминалитету, реформи кривичног процесног права и одмеравању казне.

Имајући у виду да се ради о осавремењивању стања криминолошке мисли, у овом приказу задржаћемо се на излагањима основа криминологије пре десет година од стране К. О. Христианзена (Karl O. Christiansen) и данас од Х. Ј. Шнајдера (Hans Joachim Schneider).

К. О. Христианзен је миран и одмерен у свом казивању, окренут према тзв. „традиционалној“ криминологији, он бележи и појаве нових струјања средином шесдесетих година. На првим страницама аутор износи схватања о појму криминологије као енциклопедијске и аутономне науке, да би се сам приклонио првом схватању. Тако би криминологија представљала скуп емпиријских наука које имају за циљ описивање криминалитета и истраживање фактора криминалитета. У ред ових дисциплина спадају криминографија, криминална социологија, кри-

*) Види наше приказе у овом часопису и то: бр. 5—6/1969, с. 692—694; бр. 3—4/1970, с. 400—402; бр. 6/1973, с. 115—117; и бр. 3/1975, с. 341—343.

минална биологија, криминална психологија, криминолошко проучавање наследности, криминолошка прогноза, проучавање затвореника и затвора, као и проучавање система реакција. У историјском осврту изнесена је историја разних криминолошких истраживања до наших дана. Исто тако аутор нас пажљиво упознаје са односом криминологије према другим емпиријским наукама, као и према кривичним наукама. На последњим страницама срећемо доста кратко и једноставно излагање извора и метода криминологије. (Карл О. Христианзен је умро 22. маја 1976. године).

Х. Ј. Шнајдер је веома немирна и ангажована природа, његова излагања савременог стања криминологије често су полемична и критичка, веома је привржен североамеричкој криминолошкој мисли, његово излагање у целини мање је приказ, а више студија коју морамо читати са много пажње и критике.

Одмах на почетку он истиче да су теоријске дискусије у Савезној Републици Немачкој учиниле криминологију „несигурном“, што није случај у међународној и североамеричкој криминологији. Х. Ј. Шнајдер помиње А. Мергена, али пропушта да нешто више каже о његовој студији „Несигурна криминологија“, што нам се чини да је неопходно, када се већ хоће да говори о овој тематици. Место тога он усмерава своју критику против радикалних криминолога, приписујући им кривичу за изазивање несигурности. Међутим, А. Мерген је знатно шири у својим критичким захватима, с тим што има на уму и идеолошку и политичку оријентацију. Од овог последњег, судећи по његовим излагањима, нарочито касније када излаже своју критику „нове, критичке, радикалне“ криминологије, није имун ни Х. Ј. Шнајдер. На овом месту бисмо у вези са начетом тематиком само подвукли да је неопходно истински и научно је обрадити и тако омогућити продубљено сагледавање стања савремене криминологије.

После кратког, рекли бисмо исувише кратког, историјског осврта на криминологију 19. и почетка 20. века, као и из времена после првог и другог светског рата, Х. Ј. Шнајдер говори о великим темама криминологије, остајући на нивоу савремених кретања. Посматрајући присутне дефиниције, посебно легалистичке кривичног дела, аутор истиче њихову неприхватљиву апстрактност. Након тога износи извештај број легалистичких и легалистичко-социолошких дефиниција, да би се сам определио за социопсихолошко дефинисање кривичног дела. Кривично дело се одређује у друштвеном процесу криминализирања и декриминализирања. У овом процесу не долази само до прописивања и укидања кривичноправних норми, већ и до њиховог укључивања у правну свест друштва и до њиховог спровођења у живот посредством институција друштвене контроле. Кривично дело се остварује у индивидуалном поступку криминализирања и декриминализирања. Људско понашање као такво није вредносно неутрално и не поседује само по себи без даљег квалитет „криминално“. Оно се конституише у понашању делинквента и у формалној и неформалној друштвеној реакцији, као и у повратном дејству реакције на ово понашање. Ако узмемо ову етикету као „криминално“

одређену, онда је делинквент криминалан. Но, ако он успе да се одбрани од овог етикетирања, он није криминалан. Ово дефинисање кривичног дела је оријентисано према стварности и одликује се динамичношћу. Но, остаје примедба и то треба рећи, у којој је мери овако дефинисано кривично дело операционо сигуран објекат криминолошког истраживања и закључивања. У сваком случају је тачно, да је криминалитет „комплексан детерминистички систем“.

У опредељивању између криминологије као аутономне или енциклопедијске науке Х. Ј. Шнајдер истиче да је криминологија аутономна интердисциплинарна наука, јер поседује како властити предмет тако и сопствене методе. Ово схватање он преузима од Хермана Манхајма и посебно говори о предмету, задатку, методологији и димензијама криминологије. После овога изложени су савремени правци криминологије. Код ових излагања ми смо суочени са мултикаузалним прилазом криминологији, са клиничком криминологијом, теоријама средњег домета, интеракционизмом и посебно са једним прегледом марксистичке криминологије. Кад је реч о марксистичкој криминологији аутор се осврће на криминологију Немачке Демократске Републике, СССР, Пољске и Југославије, да би се после тога веома ангажовао и критички задржао на „новој, критичкој, радикалној“ криминологији, којој се он у сваком случају супротставља. Сам Х. Ј. Шнајдер је присталица тзв. умереног интеракционизма. На овом месту не можемо подробно говорити о приказу Х. Ј. Шнајдера главних праваца савремене криминологије, али његова излагања је неопходно читати веома пажљиво и одлучивати се строго критички за или против ових или оних схватања и тврдњи. Свој рад је Х. Ј. Шнајдер завршио освртом на питање апологетике постојећег кривичног поретка, на алтернативе у вези са лишењем слободе и коначно још једном говори о сарадњи између немачке и североамеричке криминологије, при чему очитује уопште узев своју приврженост упоредној криминологији.

Д. В. Димитријевић

Günter Bauer: MODERNE VERBRECHENSBEKÄMPFUNG, Band 3. Verlag Georg Schmidt-Römhild, Lübeck, 1977.

Појава трећег тома обележила је завршетак обимног дела Г. Бауера о савременом сузбијању криминалитета, чији је први том објављен 1970, а други 1972. године*). Садржина и трећег тома у пуној мери оправдава наше интересовање за ово тематски актуелно дело, написано од ученог и искусног криминалисте и намењено у првом реду тактици свакодневне борбе против криминалитета. Но, пре него што бисмо се осврнули на велике теме трећег тома, ваља напоменути да у свему остају на снази запажања и напомене које смо изнели о овом делу у нашем ранијем приказу.

Савремена сцена злочина и проширено поље деловања полиције, која се сигурно не може више ограничити само на обраду пријава и откривање учинилаца кривичних дела, одредили су тематику трећег тома. Тако су пред нама излагања о превенцији путем репресије, о потражној одн. потерној делатности и рацијама, о сузбијању организованог злочина и узимања талаца, о борби против нагонских кривичних дела и о заштити од катастрофа.

Други том свога дела Г. Бауер је завршио разматрањем проблематике превентивне делатности полиције у борби против криминалитета, да би трећи том започео излагањем превенције путем репресије. И овде на почетку он уноси јасност и ред, наиме разликује примарну превенцију тј. предупредивање пре кривичног дела и секундарну превенцију, која обухвата предупредивање даљих деликата после кривичног дела као последицу репресивних мера. На плану ове друге он истиче да је задатак криминалисте откривање учинилаца кривичних дела и њихово привођење ради пресуђења одн. ради примене санкција како би се спречило вршење даљих кривичних дела. Након овога срећемо један каталог полицијских извиђајних радњи које служе остварењу истакнутог задатка. Ово је практично и увод Г. Бауера у аналитичко излагање тематике трећег тома његовог дела.

О потражној одн. потерној делатности је релативно мало писано, зато је целовито излагање Г. Бауера за нас од несумњивог интереса, у толико пре што „планско трагање за лицима и стварима“ у савременом „мобилном“ друштву свакако представља један од најважнијих и веома тешких задатака кривичне полиције. Аутор на почетку настоји да ближе одреди појам ове делатности. Најпре нас упознаје са дефиницијом Хартунга, који разликује потерну делатност у ширем и ужем смислу речи; у првом случају реч је о скупу свих мера које су усмерене на утврђивање учиниоца одређеног кривичног дела и на његово привођење кривичном гоњењу или коме другом поступку, док се у другом случају ради о скупу мера управљених на откривање и хватање већ познатог лица у циљу спровођења кривичног поступка. Г. Бауер приговара овом

*) Види наш приказ у часопису Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 1/1974, стр. 157—161.

и оваквом схватању потерне делатности, истичући да није потпуно. Потерна делатност нужно обухвата и трагање за несталим лицима, идентификовање непознатих умрлих и немоћних лица, а затим и марљиво испитивање свих сумњивих лица и чињеничних стања. Тако он долази до појма који суштину потерне делатности види (а) у планском трагању за лицима и украденим или на други начин несталим стварима и (б) у проверавању сумњивих лица и предмета да би се одговорило на питање да ли су у вези са каквим кривичним чињеничним стањем, одн. да ли се према њима морају применити какве превентивне мере. Међутим, и овако одређен појам потерне делатности има извесних слабости, јер је аутор принуђен да га објашњава, наиме он истиче да се у првом случају ради о пријављеном или већ на други начин познатом кривичном делу, код кога је чињенично стање утврђено, те су потражне радње усмерене на хватање познатог учиниоца, одн. на откривање непознатог учиниоца, док је у другом случају неизвесно са којим кривичним чињеничним стањем треба повезати осумњичена лица. Овде су сумњиве околности и понашања повод полицијске активности и управо од степена и јачине сумње зависи које ће се мере предузети. Ово би била тзв. „откривајућа потерна делатност”. На овом месту не бисмо се упуштали у даље могућности одређивања појма потерне делатности, али бисмо подвукли да је напор Г. Бауера веома користан и да му је његов појам ове делатности створио потребан операциони простор за свестрано криминалистичко разматрање проблематике „планског трагања за лицима и стварима”. У овом простору аутор је изложио најпре један каталог од дванаест врста могућих потрага одн. потера, а потом је обрадио сва важна организациона, персонална, тактичка и техничка питања чије је правилно постављање и решење неопходно за успешну реализацију потражених задатака. Ослонац за ову разраду представљају правне одредбе које регулишу материју потерних делатности у Савезној Републици Немачкој. Аутору би се могао учинити приговор да је у његовом раду много више позитивно-правне интерпретације него криминалистичко-теоријског тражења и продубљивања. Овај приговор се односи и на остала поглавља његове књиге. Но, оно што би ублажавало истакнути приговор јесте јасно истакнута намера аутора да својим делом пружи у првом реду приручник криминалистичким радницима за практичан рад.

После овог, остављајући по страни редослед великих тема у књизи, задржали бисмо се на излагањима о сузбијању организованог криминалитета и борби у случајевима узимања талаца. Ова врста криминалитета има особену тежину друштвене опасности и изискује примену посебне организације и посебних мера за сузбијање ових кривичних дела.

Организовани криминалитет у савременим условима представља пословно вршење злочина и сама ова чињеница намеће посебан прилаз његовом сузбијању. Г. Бауер је у праву кад проучавања почиње основним питањима злочинца одн. криминалне организације, каква је корист од злочина и колику опасност тј. ризик он носи собом. Ова разматрања аутор врши на појединим кривичним делима, као напр. на провалама,

пљачкама, илегалној трговини и др. Ова излагања су кратка, али инструктивна. После овог аутор излаже настанак криминалних организација, њихове елементе и одлике, као и пословну специјализацију, истичући сасвим оправдано да се без познавања свега овога не може организovati и остварити сузбијање овог криминалитета.

На плану борбе против овог криминалитета неопходна је у оквиру кривичне полиције према Г. Бауеру значајна реорганизација, наике ради се о томе да полиција, која је организационо постављена за борбу против појединих кривичних дела, мора да изврши извесно престојавање. Последица овог било би формирање јединица за борбу против организованог криминалитета, при чему би тежиште било на темељитом студирању криминалних организација и праћењу њихове делатности. Тако би и код потрага и код гоњења дошло до изградње адекватног планирања и одговарајућих мера борбе, што би свакако повећало и ефикасност ове борбе. Аутор са своје стране презентира изванредан број неопходних мера.

Што се тиче узимања талаца, слика овог криминалитета се у нашим данима веома осложила и Г. Бауер нам то приказује. Поред неких историјских података, он нам износи случајеве са којима се срећемо, почев од одвођења деце, узимања талаца код отмица ваздухоплова и код терористичких акција, па све до уцена и других видова овог криминалитета. Аутор истиче сву тежину интервенције полиције с обзиром на честе сукобе између интереса оштећених и јавног поретка и безбедности. Услед овога он у својим излагањима разликује делатност полиције пре и после ослобођења талаца, те нам тако и износи основне тезе тактике и мера борбе против овог криминалитета.

Још бисмо се посебно задржали на излагањима о заштити код катастрофа, иако је Г. Бауер ову проблематику изнео са теоријског становишта доста штуро, наике он се у великој мери везао за разне прописе о овој заштити, неупуштајући се у њихову обраду. Но, ипак бисмо истакли да су ове странице у књизи аутора веома инструктивне почев од разматрања појма катастрофе и органа за заштиту од катастрофа па све до самог ангажовања полиције у овом раду.

На крају треба рећи да дело Г. Бауера представља веома користан приручник не само за криминалистичке раднике већ и за све оне који учествују у борби против криминалитета.

Д. В. Димитријевић

René Dassault, TRAITÉ DE DROIT ADMINISTRATIF CANADIEN ET QUEBECOIS, QUEBEC, Les Presses de l'Université Laval, T. I, 1974, стр. 979; T. II, 1975, стр. 980—2016.

Управно право Канаде и Квебека од посебног је интереса за нас с обзиром да даје могућности да се ближе упознајемо са специфичним управним правом у сложеној односно федеративној држави. Интерес је у толико већи што је канадско право, а посебно управно, под утицајем британског права. У нашој правној литератури није довољно посвећена пажња упознавању канадског права. Ваља с тога истаћи да је Институт за упоредно право у Београду с разлогом и оправдано у својим истраживањима посветио пажњу и канадском праву.

Дело проф. Дисоа подељено је у три дела: 1. организација управе у коме су изложене структуре управе, кадрови и јавна добра; 2. овлашћења управе: природа овлашћења; режим овлашћења; нормативна овлашћења управе; овлашћења за склапање управних уговора.

У другој књизи изложена је контрола рада управе и то: 1. унутрашња административна контрола; 2. парламентарна контрола; 3. судска контрола. Посебно је на крају изложен систем одговорности за штету коју проузрокују јавни службеници.

У уводном делу писац истиче да је XX век у свим областима постигао невероватни напредак. Посебно указује да најновија открића, изванредни развој науке и технике непрестано смањују границе непознатог али је тим више тај наглашени динамизам истакао уједно проблем саображавања класичних гледишта у погледу кадрова у друштву, управи и политици који су до пре неколико година били довољни да одговоре потребама друштва (стр. 3). Писац истиче да се овај динамизам изражава у Канади у том смислу да све више јача улога државе у многим секторима који су некад били приватног карактера. С тога је држава следећи тај развој, преко нових органа, структура и кадрова преображавала своју улогу све многобројнијим управним делатностима. Писац истиче да Канада односно Савезна Држава и федеративне државе Канаде живо учествују у тој стварности. Међутим, с обзиром да управна делатност мора бити ефикасна, брза и рентабилна, писац подвлачи да захтев ефикасности, брзине и рентабилности не смеју бити постигнути на штету права и слобода која свака демократска држава мора обезбедити својим грађанима (стр. 4).

Писац даље истиче: „Равнотежа правичног и реалног мора постојати између ефикасности управе и поштовања права и личних слобода грађана. Једно не иде без другог, јер је за постизање ефикасности управе исто толико важно сагледати људски односно хумани однос колико и техничке потребе” (стр. 4). Ту писац наводи гледиште Емануел Мунјеа (Emmanuel Mounier) који с разлогом истиче: „проблеми организације и људски проблеми су не одвојиви: велико искушење XX века биће свакако да се избегне диктатура технократа било левице или деснице, који заборављају човека у организацији” (стр. 5). С тога проф. Дисо закључује „ако је истина да управа врши своју делатност ради остваривања

многобројних задатака државе... онда се не сме никад заборавити да држава постоји ради човека а не човек ради државе" (стр. 5). Писац ту указује да „ова специфична равнотежа између права грађана и управних неопходности, чије одржавање захтева непрестани напор владе, управе, грађана и суда — садржи данас суштину управног права" (стр. 5). Полазећи од начела законитости писац утврђује место управе у Канади и Квебеку и указује да је начело подела власти у парламентарном режиму британског типа пре свега подела функција (стр. 7). Међутим, указује да за британску концепцију овог начела, нису карактеристична искључива овлашћења сваког органа државе ових три функција, већ је битно у парламентарном режиму Канаде сарадња ових три функција јер свака од њих својим саставом и делатношћу сведочи о свом учешћу у другој функцији. С тога закључује да доктрина поделе власти није довољна да представи државну стварност. Подвлачи оправданост гледишта да је тешко схватити да стварно може постојати држава у чијем би оквиру сваки орган имао монопол једне функције или власти и да никаква непосредна веза не би могла постојати (стр. 8). Посебно истиче да начело поделе власти, преображено у поделу функција, укључује и контролу вршења тих функција. Ако је та контрола државе претходно била одраз државе — жандарма, савремена држава која усмерава и контролише економску и државну делатност непосредним и посредним интервенцијама, врши још већу контролу. С тога писац истиче да тако посматрана држава упућује да се функционисање државе суштински одржава у контроли једних органа над другим и контроли друштва од стране свих тих органа заједно (стр. 9). С тога закључује да добро функционисање државе не зависи од потпуне издвојености сваког органа од другог већ од њихових хармоничних међуодноса у вршењу државних функција (стр. 8).

У овом свом делу писац посебну пажњу поклања техничким решењима организације и функционисању управе у перспективи непрестаног прилагођавања управе променљивим потребама друштва ради реализације најбоље равнотеже између колективног интереса и интереса појединаца (стр. 12). Управно право, проф. Дисо, дефинише уопштено као скуп правила о организацији и функционисању управе. Таква дефиниција обухвата сва правила која се односе на управу без обзира да ли су у оквиру општег или посебног права које се односи само на управу (стр. 12). Посебно истиче да су правна правила јавног и приватног права толико блиска и међусобно залазе у домен другог, да није више могуће тврдити да се управно право у целини разликује од општег права. И поред тога, писац не искључује да управно право може главну пажњу посветити посебним правилима јавног права (стр. 12—13).

Писац посебно подвлачи да у Канади, као и свим државама са британском традицијом управа није уређена посебним правним режимом који се разликује од општег права нити посебним судством (стр. 13). Ни у Квебеку ни у осталим федеративним јединицама Канаде, нема као у француском праву поделе надлежности између судова опште надлежности и управног судства (стр. 13, примедба 30). Истина је, истиче

писац, да право судске контроле рада управе за грађане садржи најконкретнији и свакако најважнији део управног права и стога је могуће да добар део предмета Управног права буде посвећен контроли рада управе односно како је организована та контрола, који све видови контроле постоје и која су правна средства за заштиту права странака и колико су она ефикасна (стр. 13). Међутим, с разлогом истиче проф. Дисо, и организација управе као и њена овлашћења свакако улазе у предмет управног права и представљају такође посебан интерес за грађане (стр. 14). Посебно подвлачи да историјски развој управног права Канаде, како савезног тако и Квебека, је везано за англо-америчко право (стр. 14, примедба 34). У ствари, управно право Канаде као и кривично и уставно право, било је уведено у Канади 1763, године као интегрални део енглеског и британског јавног права (стр. 14). Правна средства која су странке могле користити против управе била су кодификована у Законику о грађанском поступку. Тако је једновремено и управа подвргнута контроли судова опште надлежности. Иако је управно право Квебека имало и специфична правила и нека правна средства која су се разликовала од правних средстава у осталим деловима Канаде и Уједињеног краљевства, писац истиче да многобројни случајеви и правила у вези са правним средствима против делатности управе, који су кодификовани у Законику о грађанском поступку, су у ствари идентични са правилима која утврђује *Common law*. С тога закључује да није исправно гледиште које истичу неки писци, да се правна правила енглеског и британског управног права не примењују у Квебеку (стр. 17) јер Законик о грађанском поступку није једини извор основних начела управног права ни поступка који мора поштовати управа, већ је и ту извор *Common law* (стр. 18—19). Посебно писац истиче да је суд у Квебеку везан још за одлуке британских и канадских судова у материји управног права. Суд у Квебеку може друкчије тумачити и примењивати закон само уколико су, Парламент или судска пракса Квебека извршила неке измене општих правила и начела британског општег права (стр. 21). Међутим, стварно суд у Квебеку и осталим деловима Канаде држи се још увек одлука британских судова. Писац истиче да је то разумљиво јер се управно право у Квебеку и у Канади спорије развијало него у Уједињеном краљевству (стр. 21). Посебно истиче да је термин управно право први пут употребљено 1943. године а у Збирци одлука Врховног суда Канаде тек 1971. године. Међутим, у збиркама одлука Савезног суда као и у Збиркама судских одлука Квебека израз управно право се још увек не употребљава (стр. 20—21, примедба 63).

Обимно дело проф. Дисоа у два тома, теоријски основано и обогато праксом и познавањем упоредног управног права не одликује се само сажетим критичким и суптилним анализама у излагању појединих института управног права Канаде и Квебека, већ даје и синтетички теоријски поглед на многе институте управног права који могу бити од интереса за ближе упознавање проблема управног права у једној сложеној федеративној држави. Нема одељка овог изванредног дела који не представља солидан целовит теоријски приказ појединих института

како у вези организације управе тако и о кадровима у управи Канаде и Квебека. Од посебног интереса је део посвећен нормативној делатности управе која има своје специфичности као и део посвећен управном поступку и судској контроли јер се разликује од континенталног и нашег правног система.

Проф. Дисо је професор Правног факултета Универзитета Лавал у Квебеку, директор последипломских студија на Правном факултету, руководио је радном групом за припрему елабората о управним судовима, писац је многих радова из области управног права а посебно је запажена његова раније објављена монографија (1969) о судској контроли управе у Квебеку које је допуњено ушло и у ово дело.

Проф. Дисо истиче у предговору, да је тешко да дело буде корисно и пракси и студентима, и да је с тога настојао да одржи равнотежу између научног истраживања и педагошких захтева. Међутим, кад је ваљало пресећи, проф. Дисо истиче да се увек одлучивао у корист педагошких захтева.

Иако се управно право у нашој земљи у многоме разликује од управног права Канаде, упознавање управног права Канаде и Квебека може бити од користи за наше правнике јер нам у целини приказује управно право Канаде и уједно указује и на сложене проблеме савременог управног права који су често истоветни у многим земљама без обзира на друштвено-политички систем.

Д. Б. Денковић

Michel Stassinopoulos, LE DROIT DE LA DÉFENSE DEVANT LES AUTORITÉS ADMINISTRATIVES, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris, 1976, 236. стр.

Проф. М. Стасинопулос се већ својим запаженим делом о управним актима (*Traité des actes administratifs*) чије је прво издање објављено на француском језику у Атини 1954. а друго у Паризу 1973. године истакао као један од врхунских теоретичара управног права не само у Грчкој већ и изван граница своје земље. С тога је сасвим разумљиво да је проф. Стасинопулос као председник Државног савета Грчке, за време диктаторског режима пуковника, 1969. године имао смелости да учествује у доношењу одлуке Државног савета којом је поништен акт владе о удаљењу из службе већег броја судија. Ову одлуку Владе Државни савет је, под његовим председништвом, поништио са образложењем да није поштовано начело саслушања странке односно право странке да јој се омогући учешће у поступку и право странке на одбрану у заштити својих права у поступку који се води против ње (стр. 11). Ова је одлука посебно истакла: „право сваке странке на претходно саслушање пре него што би управни орган одлучио о њеном праву”. Ова одлука такође садржи „опште и основно начело права, којим се обезбеђују права човека да се брани пре него што би се решило о његовом праву.” Ово начело, како истиче проф. Стасинопулос, „мора бити поштовано у свакој држави заснованој на поштовању начела законитости” (стр. 11). Поводом ове одлуке Држ. савета проф. Стасинопулос је удаљен са положаја. После пет година, а по паду диктаторског режима пуковника, проф. Стасинопулос је први привремени Председник Републике Грчке изабран од Народне скупштине 18. децембра 1974. године. Сада је почасни председник Државног савета Грчке и члан Академије наука Грчке. Као привремени Председник Републичке Грчке потписао је нови Устав Грчке јуна 1975. године у коме чл. 20. Устава прокламује право странке на учешће у поступку и право странке на саслушање као и на одбрану својих права. Члан 20. Устава Грчке изричито прописује: „I — Свако има право да му се под законом одређеним условима омогући заштита пред судом и право да може изложити своје гледиште о свом праву и интересу. II — Странка има такође право на претходно саслушање кад год управа у својој делатности предузима какве акције или мере које би биле на штету права и интереса странке” (стр. 56—57).

Из ово мало сажетих података може се уочити да је ово ново дело проф. Стасинопулоса дошло као одраз његовог демократског опредељења и отпора диктаторском режиму Грчке. Проф. Стасинопулос

образложењем свог става о овом проблему настоји да право странке на саслушање и њено право на одбрану и заштиту својих права, теоријски систематизује како би се ова права што више уврежила у правној науци и животу, као тековина демократског развоја друштва и права, која не сме бити нарушена и која би увек морала бити поштована. Проф. Стасинопулос својим раније запаженим делима из Управног права као и овим најновијим делом доприноси јачању свести о подвргавању управе праву, поштовању начела законитости као и обезбеђењу права странака на заштиту својих права у управном и управносудском поступку. Ово своје најновије дело проф. Стасинопулос посветио је „свима онима широм света који су осуђени, без могућности да се бране“ (стр. 7).

Књига је подељена у три дела. Први део посвећен је општим начелима права и права на одбрану (стр. 33—44); месту општих правних начела у хијерархији правних норми (44—48); праву на одбрану (порекао овог права); праву на одбрану пред судом; правни основ права на одбрану; право на одбрану у законодавству других држава; месту начела права на одбрану у хијерархији правних норми; правној природи права на саслушање (стр. 49—94). Други део посвећен је праву на одбрану у судској пракси. Ту је изложено право на одбрану у судској пракси Француске и Грчке (стр. 95—152).

У трећој глави изложио је поступак: опште одредбе поступка; странка и заинтересовано лице; покретање поступка; учешће странке у поступку; право странке да буде саслушана; позив на саслушање; форма саслушања; право странке на увид у списе; право странке на обавештавање у току поступка; право странке да узима преписе докумената и списе предмета; повреда права на саслушање странке; последице повреде права странке на саслушање; ништавост управног акта издатог повредом права странке на саслушање; материјална одговорност као последица повреде странке да буде саслушана (стр. 155—220).

Из овог сажетог прегледа садржаја може се уочити да је проф. Стасинопулос дао обимну монографију о овој недовољно обрађеној материји у Управном праву. Проф. Стасинопулос у предговору истиче да је у грчкој правној литератури управног права праву на одбрану странке у управном и управно судском поступку врло мало пажње посвећено. Неки уџбеници управног права посветили су овом проблему једну или две стране а има и оних уџбеника управног права који не посвећују ни једну реч. С друге стране, судска пракса Државног савета Грчке у вези са правом странке на одбрану и заштиту права странака је доста променљива и захтева напор за класифицирањем и тумачењем

одређених ставова. С тога је проф. Стасинопулос исцрпно користио не само правну литературу Француске и Немачке већ посебно судску праксу Државног савета Француске која је, како истиче проф. Стасинопулос, јаснија и постојанија, тако да омогућује да се без тешкоћа класификује и проучава како хронолошки тако и по етапама њене еволуције. Проф. Стасинопулос истиче да су ова два елемента, судска пракса Државног савета Грчке и француске теорије управног права као и судска пракса Државног савета Француске били основ његовог научног истраживачког рада за ову монографију.

Закључци до којих је проф. Стасинопулос дошао у овој монографији су, како он сам то подвлачи, „систем међусобно повезаних решења у оноликој мери колико то допушта еволуција права“. Ово најновије дело проф. Стасинопулоса представља свакако изузетан прилог развоју теорије управног права Грчке али уједно доприноси и развоју управног права у упоредном праву јер указује на многе актуелне проблеме у вези регулисања односа странака и управе посебно на проблем заштите права странака у управном и управносудском поступку.

Д. Б. Денковић

Др Барбара Јелчић — Др Божидар Јелчић: ПОРЕЗ НА ПРОМЕТ ПРОИЗВОДА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ, Загреб, „Привредни вијесник”, 1977. стр. 383.

Иако порез на промет производа у нашем пореском и уопште привредном систему спада у ред изузетно значајних инструмената, иако је ефикасност тог инструмента небројено пута показана и доказана, у нашој стручној и научној литератури релативно се ретко могу наћи одговарајући доприноси сагледавању места, значаја и улоге тог, по много чему специфичног пореског облика. У предатној литератури само је др Љубомир Дуканац, тадашњи наставник Правног факултета у Београду, написао и објавио ширу студију о порезу на промет и указао на прве примере коришћења тог пореза у многим државама за остваривање не само фискалних већ и бројних екстрафискалних циљева текуће политике. Други, још значајнији и свакако савременији допринос сагледавању места и улоге пореза на промет у модерним финансијским и привредним системима дао је др Божидар Јелчић, професор Правног факултета у Загребу. Сем Дуканчеве студије, објављене још 1938. год. и Јелчићеве књиге, објављене 1963. год. публиковано је и неколико запаженијих чланака, међу којима треба посебно указати на чланке др Божидара Јелчића и на чланак проф. др Јована Ловчевића о алтернативним облицима пореза на промет („Финансије” бр. 8 из 1959. год.). Све то, међутим, недовољно је да би се стручњацима и широј јавности омогућило да упозна пуни и реални значај пореза на промет као изузетно интересантног и ефикасног инструмента пореских система и савремене пореске политике. Отуда појава књиге брачног пара Јелчић представља догађај који мора да обрадује свакога чији је стручни или научни интерес макар и индиректно у вези са порезима и пореском политиком.

Оба аутора су у нашој економској и посебно финансијској струци и науци веома добро познати, те их не треба посебно представљати. Својим бројним радовима, својим значајним доприносима развоју наше финансијске теорије и нашег финансијског законодавства, као и својом богатом и врло успешном педагошком активношћу (др Барбара Јелчић је ванредни професор на Факултету за вањску трговину у Загребу, а др Божидар Јелчић је редовни професор Правног факултета у Загребу), они су већ више пута потврдили да спадају у најужи круг врних стручњака, научних радника и педагога. Књига којом се први пут широј јавности представљају заједно, као коаутори, сигурно ће дуго и дуго представљати капитално дело у нашој стручној и научној литератури. Овако висока оцена није резултат жеље да се колегама и пријатељима упуте галантни комплименти, већ произилази из дубоког уверења да је та литература обогаћена доприносом који несумњиво заслужује да буде свесрдно поздрављен.

Определивши се да за предмет своје књиге узму порез на промет производа у савременој теорији и пракси аутори су имали у виду вишеструко значајне карактеристике овог пореског облика. Са фискалног становишта то је веома „издашан” инструмент којим се у највећем броју

савремених држава обезбеђује између 30% и 60% укупних финансијских средстава намењених финансирању тзв. општих, јавних, односно државних потреба. Његове одлике да је „анониман“, односно да посредно оптерећује пореског обвезника и његов доходак, чине га интересантним са становишта метода и технике наплате, као и са становишта смањивања уобичајених режијских и других трошкова, карактеристичних за готово све друге пореске инструменте. Најзад, ниједан други порески облик није се показао тако лако и успешно употребљив за остваривање бројних екстрафискалних циљева државне политике у домену привреде, социјалног старања и социјалне политике, културе, образовања и многим другим. У највећем броју савремених држава порез на промет као инструмент за вођење еластичне и ефикасне политике цена, за остваривање одговарајуће алокације ресурса, за усмеравање инвестиционих улагања, за уједначавање услова привређивања и уопште за вођење успешне економске политике, представља често и ефикасно коришћен инструмент. Све то чини порез на промет интересантним, како у теорији, тако и у пракси и отуда књига која се представља читаоцима готово магнетски привлачи пажњу у свим својим деловима. Богатство идеја и обиље примера из праксе многих савремених држава, уз примере трансформације овог пореског облика у порез на додату вредност, у складу са потребама савремене политике опорезивања, чини да књига брачног пара Јелчић заиста добије сва обележја изузетног дела у нашој финансијској литератури.

Мало неуобичајено, књига „Порез на промет производа у теорији и пракси“ подељена је на три засебна дела: општи, компаративни и посебни део. Тешко би било одредити се и истицати значај или вредност било кога од та три дела који заједно чине интегралну целину и једино тако могу бити приказани и анализирани. Зато се чини да је најбоље да се макар и у најкраћим цртама укаже на предмет излагања у сваком поменутом делу ове заиста вредне и значајне књиге.

Први, у теоријском погледу свакако веома значајан део ове књиге посвећен је разматрању свих фундаменталних питања пореза на промет, његових карактеристика и његове трансформације у последњих десетак и нешто више година. После релативно кратког али зато врло концизног увода, аутори су приказали развој пореза на промет, задржавајући се највише на опорезивању промета у XX веку и на процесу замењивања пореза на промет порезом на додату вредност. У тим излагањима треба посебно указати на врло успешно објашњене карактеристике развоја пореза на промет који се може посматрати и шире, као развој опорезивања промета, почевши од класичних трошарина и акциза па све до опорезивања додате вредности. У даљим настојањима да читаоце упознају са свим битним питањима пореза на промет аутори су врло детаљно анализирали све облике пореза на промет, почевши од свефазних, па преко вишефазних до једнофазних. У оквиру те анализе нарочито привлаче пажњу разматрања о нето свефазном порезу на промет који се најчешће назива порезом на додату вредност и који је током

протекле деценије постао један од изузетно значајних пореских облика у земљама Западне Европе и неким другим државама.

„Циљеви и учинци пореза на промет” представљају следеће поглавље општег, првог дела књиге брачног пара Јелчић. У оквиру њега детаљно су и врло систематично изложени сви основни разлози увођења и коришћења пореза на промет као инструмента за остваривање финансијско-фискалних циљева, економских циљева, социјалних и других циљева. Познато је да су у пракси веома значајни резултати постигнути у коришћењу овог пореза у вођењу текуће економске политике, те отуда излагања о порезу на промет и ценама, о утицају опорезивања промета на понуду и потражњу, инвестиције и привредну стабилност, као и о вези између пореза на промет и спољнотрговинске размене чине тај део књиге несумњиво интересантним и врло информативним. Ништа мање нису привлачна за читаоце ни излагања о територијалној припадности пореза на промет, којима су аутори завршили тај први, општи део своје књиге. Када се има у виду финансијски ефекат опорезивања промета производа јасно је одмах да је једно од најзначајнијих питања расподела тих средстава између државе и свих ужих друштвено-политичких заједница.

У другом делу књиге, који носи назив „Компаративни део” аутори су изложили основне карактеристике система и политике опорезивања промета у једном броју савремених држава. После општих разматрања о опорезивању промета у неким капиталистичким земљама (Француска, СР Немачка, Италија, Велика Британија и Шведска), следе иста таква разматрања о опорезивању промета у неким социјалистичким земљама (СССР, ДР Немачка, Чехословачка и Пољска). Иако су информације о модалитетима система и политике опорезивања промета производа у свакој од наведених земаља свакако врло значајне и корисне, поготово ако се има у виду да се о томе у нас врло мало пише, треба истаћи да су уводна излагања о општим карактеристикама опорезивања промета у првој, односно другој групи земаља, значајан допринос сагледавању суштине процеса који су у току. То се посебно односи на приказ настојања да се у оквиру Заједничког европског тржишта обезбеди хармонизација опорезивања и уједначавање услова привређивања како применом општег пореза на промет, тако исто и применом појединачних пореза на промет.

„Развој опорезивања промета производа у Југославији” наслов је последњег, трећег дела књиге брачног пара Јелчић. У том делу посебно је приказано опорезивање промета у старој Југославији и изложен развој опорезивања промета у новој држави. Пошто су изнели познате три основне етапе у послератном развоју тог система, аутори су одговарајући простор одредили за краћи приказ опорезивања промета услуга, као и за приказ садашњег система опорезивања промета производа у нашој земљи. Као логичан наставак, тим излагањима следе излагања о карактеру нашег пореза на промет и о циљевима и учинцима пореза на промет у југословенском пореском систему. Стављајући акценат на питања коришћења тог опорезивања за остваривање широког круга циљева

текуће привредне политике, аутори су врло пластично и верно приказали како се опорезивањем промета производа у нашем друштву обезбеђује утицај на привредни живот и привредне токове, али, исто тако и како се тим путем остварују и други, пре свега, социјално-политички циљеви.

Посебну драж ове књиге проф. др Барбаре и проф. др Божидара Јелчића представљају њена савременост и њена документованост. Врло мало простора остављајући за приказ историјата развоја система и политике опорезивања промета и стављајући у жижу својих анализа и разматрања савремене процесе и тенденције, аутори су своју књигу учинили не само вредном са становишта теоријских разматрања већ и са становишта актуелности. Са друге стране, тешко је у нашој финансијској литератури наћи прилог, поготово књигу, са толико презентираних података, чињеница. Не остављајући никада читаоце у недоумици или дилеми, аутори су у свим деловима своје књиге настојали да буду максимално добро документовани и да статистичким и другим подацима актуелизирају своја излагања у највећој могућој мери. У томе су заиста врло много успели и заслужују одговарајућа признања.

Не желећи да на крају понављам већ изречене судове и похвале, сматрамо за потребно да о књизи „Порез на промет производа у теорији и пракси” кажемо да је то рад који заслужује најбоље оцене и који ауторима може да служи на част. Њиме је наша економска и финансијска литература добила једно заиста исцрпно и теоријски значајно дело.

· др Мирослав Петровић ·

Др Новица Благојевић: „ЕКОНОМСКА УЛОГА ДРЖАВЕ У НЕРАЗВИЈЕНИМ АФРИЧКИМ ЗЕМАЉАМА”, издање Института за међународну политику и привреду из 1975. год.

Књига др Новице Благојевића „Економска улога државе у неразвијеним афричким земаљама”, коју је Институт за међународну политику и привреду издао 1975. године, представља допринос анализи данас врло актуелног питања привредног и друштвеног развоја већине земаља афричког континента.

Разматрању питања економске улоге државе у неразвијеним земаљама др Благојевић прилази тако што претходно износи теоријска схватања о држави као привредном субјекту, најпре меркантилистичке, па до савремених школа економске мисли. У анализи начелних ставова које данас заступају припадници грађанске економске школе по питању метода развоја неразвијених афричких земаља аутор истиче оне који су доминантни: први заступа теорија великог удара (Theory of Big Push) П. Н. Розенштајна-Родана (P. N. Rosenstein-Rodan) која истиче свеобухватне државне инвестиционе програме као основу за успостављање динамичке привредне равнотеже; други је у оквиру теорије минималног напора (Theory of Minimum Effort) Х. Лаибштајна (H. Leibstein) која истиче да мале инвестиције уз већу продуктивност омогућавају проширену репродукцију у којој доминира пољопривредна производња; трећи заступа теорија балансираног развоја (Theory of Balanced Growth) Р. Мурксеа, која пледира за уравнотежени развој примарног, секундарног и терцијарног сектора; последњи став је онај теорије небалансираног развоја (Theory of Deliberate Unbalancing Growth), чији заступник А. Хиршмен (A. Hirschmen) сматра да треба форсирати инвестициона улагања у неколико привредних области која ће преко позитивног утицаја на тржиште стимулирати целокупан привредни развој. Од наведених теоријских решења метода привредног развоја, неразвијене афричке земље практично примењују оно које одговара њиховом претходном опредељењу за примарни развој пољопривреде, односно индустрије или за упоредни развој оба производна сектора.

Основни став од којег др Благојевић полази јесте да се у привредном развоју афричких земаља који треба да измени њихову друштвено-економску структуру, неминовно поставља активно учешће државе као економског субјекта. Аутор, најпре, наводи препреке убрзаном развоју неразвијених афричких земаља које проистичу из објективне економске, политичке и социјалне ситуације. То су остаци преткапиталистичких друштвених односа, затим примитивна средства за рад, ниска продуктивност рада, неповољна старосна структура становништва и нестабилне политичке прилике. У анализи елемената друштвено-економске структуре афричких земаља који су од значаја за наведено питање, др Благојевић се задржава на разматрању проблема пољопривреде. У аграрном сектору доминира колективна, односно заједничка својина на земљи, док су се капиталистички односи једино развили на експроприсаној домородачкој земљи која је погодна за плантажерску

производњу. Поред наведених препрека које стоје на путу привредног развоја већине афричких земаља, аутор излаже и битне карактеристике њихове социјалне структуре у оквиру које је процес поделе друштва на класе спор и још увек у току. Осим тога, истиче др Благојевић, односи унутар класа су слабији од постојећих етничких структура, што имплицира недовољну националну повезаност и свест становништва у државним границама. Као последица оваквог стања јављају се тешкоће када политичку власт имају припадници једне етничке групације, чији уски интереси противрече ширим, националним интересима.

После навођења објективних препрека убрзаном привредном развоју неразвијених афричких земаља, др Благојевић изводи закључак да је држава једини субјекат способан да их у постојећим економским и друштвеним условима превлада и тако приступи решавању проблема привредног преображаја. Разматрајући услове и могућности активирања државе као водећег економског субјекта, др Благојевић анализу уоквирује у пет основних питања, односно глава књиге, о којима ћемо редом рећи најбитније.

1) Прво је питање државног регулisaња и усмеравања привредног развоја, при чему се јавља проблем различитог односа друштвених класа и слојева према државној интервенцији у привреди. Домаћа буржоазија има интереса за капиталистички развој, малобројна радничка класа се залаже за ширење и јачање јавног сектора, док је сељаштво још увек неопредељено услед јаким родовскоплеменских и феудалних односа у пољопривреди. Мимо отпора који се јавља према држави као економском субјекту, она у неразвијеним афричким земљама поприма активну улогу, пре свега, у планирању привредног развоја. Планске институције су или аутономни орган владе или су укључене у систем државне управе као посебан сектор. Планови који имају, зависно од земље, законодавни или оријентациони карактер, примат дају развоју приватног или јавног сектора, а све у циљу промене привредне и социјалне структуре. У већини афричких земаља планска инвестициона улагања су већа у пољопривреду, која без обзира на такву смерницу економске политике, последњих година бележи опадање производње у корист пораста индустријске. Посебан проблем је финансирање планских јавних инвестиционих пројеката, чији су главни извори вишкови текућег буџета, затим девизне резерве и унутрашњи зајмови.

2) Друго питање је утицај државе на облик, структуру и динамику акумулације. У условима преовлађујуће аграрно-сировинске производње, монокултурне експортне специјализације и зависности од кретања на међународном тржишту, потреба за великим средствима акумулације захтева избор адекватног метода за њихово прикупљање. Држава утиче на активирање извора акумулације буџетском политиком и јачањем улоге банкарско-кредитног система. Немогућност одвајања већег дела новостворене вредности за акумулацију потиче отуда што њен знатни део присвајају међународне капиталистичке компаније, домаћа буржоазија, досељеничке мањине, феудалци и племенске погла-

вице, трошећи га у непродуктивне сврхе. Др Благојевић при том истиче податак да у циљу удвостручења дохотка *per capita* у следећих 20—30 година национални доходак треба годишње да расте за 5% уз стопу акумулације до 17%. Из тих разлога афричке државе често приступају дефицитарном финансирању које имплицира негативне инфлационистичке тенденције.

3) Треће питање обухвата улогу јавног сектора и јавних финансирања у националној привреди. У свим неразвијеним афричким земљама у периоду од ослобођења од колонијалне власти присутно је стварање и ширење јавног сектора привреде и јачање улоге јавних финансија. Од метода путем којих се формира јавни сектор најзаступљенији су стварање државних и мешовитих предузећа и компанија. С обзиром на доминацију иностраног капитала, за јавни сектор је карактеристично да се он развија у гранама за које је приватни капитал незаинтересован, пре свега, због убирања мањег профита. У исто време јавне инвестиције, чија се средства формирају преко посредних пореза из спољне трговине и унутрашње потрошње а мањим делом из непосредних пореза услед ниских доходака, највећим делом су усмерене у производну област.

4) Четврто питање је монетарно-кредитна ситуација и привредни развој. У анализи овог проблема аутор наводи податак да у привреди већине афричких земаља развитак и јачање монетарно-кредитног система представља битан елемент привредног развоја. Стварање централних националних банака и комерцијалних банака је претпоставка дејства финансијског тржишта које обезбеђује флексибилне краткорочне кредитне структуре и стимулсање приватне штедње.

5) Последње питање, односно глава књиге јесте међународно јавно кредитирање развоја и интервентна улога државе. У циљу обезбеђења знатних средстава за инвестирање, афричке државе су принуђене да узимају кредите и зајмове од других земаља. Они се добијају по два основа, мултилатералном и билатералном, при чему је први погоднији јер је мање политички условљен и претпоставља повољније рокове отплате и висну каматне стопе. Неразвијене афричке земље поред тога стимулишу и прилив иностраног капитала у јавни или приватни сектор, усмеравајући га, колико је то могуће услед политичког притиска, у одређене гране привреде. Последњих година присутан је стални пораст иностраног задуживања који сужава технички и отплатни капацитет при узимању нових кредита и зајмова. Решење је, по мишљењу аутора, у увођењу дужег мораторијума за краткорочне и средњорочне зајмове и кредите и у њиховом преображавању у дугорочне обавезе. За нераз-

вијене афричке земље најповољнији је према томе облик дугорочног међународног кредитирања са ниском каматном стопом.

Књигом „Економска улога државе у неразвијеним афричким земљама“ др Н. Благојевић је пружио исцрпну анализу привредног, друштвеног и политичког преображаја већине држава афричког континента. У обради аспеката привредног развитка ових земаља коришћена је богата документација и извори, што целу проблематику чини доступном читаоцу, указујући и оном ко није верзиран, да проблему просперитета неразвијених индустријске земље треба да приђу као заједничком, од чијег решења делом зависи и њихова судбина.

др Емилија Вукадин

Невенка Петрић: ПРАВО ЧОВЕКА ДА СЛОБОДНО ОДЛУЧУЈЕ О РАБАЊУ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ФЕДЕРАТИВНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ, Издање Савета СК ССРНЈ за планирање породице у сарадњи са „Практичном женом“, Београд, 1976.

Монографија Невенке Петрић „Право човека да слободно одлучује о рабању у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији“ издата је поводом међународне године жена — ОУН, 1975. и представља студију посвећену једном осетљивом питању, из најинтимније сфере човековог живота — праву човека да слободно одлучује о рабању. Разматрајући ово питање у склопу целокупног друштвено-економског развоја аутор даје историјску, теоријско-филозофску, социолошку и правну димензију, као и предлоге за конкретну друштвену акцију у остварењу права човека да слободно одлучује о рабању, при чему се негира било каква могућност да се субјекти овог права појаве као објекти популационе политике.

Рад се састоји из уводног дела и шест поглавља. У уводном делу разматрају се општа демографска питања: број становника у Југославији, стопа наталитета, морталитета, природног прираштаја као и нека питања општег положаја жене у нашем друштвено-политичком систему, а посебно масовно укључивање жена у економски и политички живот.

Прво поглавље посвећено је теоријском приступу праву човека да слободно одлучује о рабању деце у СФРЈ. Ту се износе ставови класика марксизма о ослобађању човека и рада и наглашава њихова критика дехуманизованих људских односа у капитализму, експлоатација секса и поверење у моногамију као природну форму људских односа која је „способна за даље усавршавање док не буде постигнута једнакост полова.“ (Енгелс, Порекло породице... стр. 73). Посебно је значајна критика Малтусове популационе политике са становишта права човека да слободно одлучује о рабању деце, где аутор наглашава: „Друштвена акција у нашој земљи не полази од идеалног броја величине породице. Као непосредан циљ и вредносни идеал прихваћени су односи у друштву, породици, посебно односи мушкарца и жене, однос према деци, како у ужој тако и у широј друштвеној заједници, а то све засновано на самоуправној позицији радног човека у удруженом раду. У самом концепту слободног, одговорног, и друштвено активног родитељства разрешава се конфликт који је у ствари привидан, између остваривања људског права на слободно одлучивање о рабању и могућности друштвеног утицаја на стопу наталитета као једне од компонената демографског кретања.“

У истом поглављу аутор разматра и ставове религија о регулисању рабања, став УН о праву човека да слободно одлучује о рабању и право на рабање у нашој земљи, где је оно уставна категорија а „произашло је из основног права човека на самоуправљање, из његовог овладавања условима, средствима и резултатима рада.“

Друго поглавље посвећено је развоју покрета за слободно, жељено и друштвено активно родитељство и његово израстање и ширу друштвену акцију. Аутор се посебно осврће на историјат побачаја и организоване форме (Савет за планирање породице) преко којих се усмерава друштвена акција и то на неколико подручја: васпитно-образовна делатност, унапређење здравствене и социјалне превентиве трудноће, боље правно регулисање планирања породице... Потцртан је значај Резолуције о планирању породице од 1969. и Устава СФРЈ од 1974.

У трећем делу осветљава се слободно, одговорно, жељено и друштвено-активно родитељство на бази самоуправне позиције човека. Планирање породице је право и дужност човека које има одређене друштвене претпоставке: бржи развој производних снага, производни односи у којима људи располажу резултатима свога рада, промене у породичном и брачном животу с обзиром на равноправне односе у браку, масовно учешће оба пола у друштвено-политичком животу, стварање друштвених могућности да се оствари право на слободно одлучивање о рабању.

Разматрају се субјекти овог права и указује на могућност конституисања права још нерођеног детета да буде жељено рођено и подрштљавања бриге о деци због стварања приближно једнаких животних услова на самом почетку.

Следеће поглавље посвећено је активности у најзначајнијим подручјима деловања на остварењу права човека да слободно одлучује о рабању деце. На прво место се ставља васпитно-образовна делатност која је део општедруштвеног васпитања. Овај аспект посебно наглашава Резолуција о планирању породице, стручни скупови у чијим припремама је био ангажован Савет за планирање породице, Одлука X Конгреса о хуманизацији односа полова. Истиче се и обавеза свих чинилаца који могу допринети васпитању за хуманије односе мушкарца и жене -- школе, радија, телевизије, издавачке делатности...

Здравствена делатност „подразумева првенствено ширење знања о процесу биолошке репродукције и важност правовременог спречавања нежељеног зачећа као и знања о свим видовима регулисања фертилитета, укључујући побачај, стерилизацију и лечење субфертилитета. Контрацепција је у нашој земљи од 1968. обавезан вид здравствене заштите. Указује се и на изузетан значај превенције зачећа. Основни носиоци ове делатности су здравствене установе за заштиту мајке и детета.

Социјална делатност, такође, као први задатак има превентивну акцију а институционализује се преко уснова за унапређење социјалног рада, професионалних удружења социјалних радника итд. Посебно је издвојена активност у планирању породице грађана СФРЈ на привременом раду у иностранству.

Делимичан преглед правног регулисања слободног родитељства приказан је хронолошки: Уредба о прекиду трудноће, Општи закон о прекиду трудноће, резолуција о планирању породице, Устав СФРЈ.

Завршни делови овог поглавља посвећени су улози средстава масовног информисања у овом домену, међународној сарадњи и проблемима који су се показали у конкретном спровођењу задатака (недовољна припремљеност кадра, недостатак конкретних програма рада прилагођених локалним приликама, недовољна доступност средстава за превенцију зачећа).

Посебна глава посвећена је месту планирања породице у друштвено-економском развоју. Мотивација за контролу рабања везана је за друштвено-економске промене. „Само ширење знања о превенцији нежељеног зачећа, објективно гледано, данас мало утиче на демографска кретања али зато веома значајно „на хуманизовање односа полова, еманципацију и жена и мушкараца а посебно на рабање деце”.

На крају анализирају се друштвене претпоставке за еманципацију жене и место слободног одлучивања о рабању у склопу општег ослобађања човека.

Монографија Невенке Петрић је један од првих целовитих покушаја да се свеобухватно изложи једно ново, значајно подручје које захтева организован тимски приступ и разрађену методологију прилагођену конкретним животним условима мањих региона, уз пуно поштовање достојанства и слободе личности и уз свесрану, широку и хитну друштвену акцију са пуном моралном и правном одговорношћу.

мр Марина Јањић-Комар

ОДЛИКОВАЊЕ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

За дугогодишњи рад и изузетне заслуге за образовање правника и значајан допринос развитку правне теорије и праксе правосуђе СР Србије, а поводом прославе тридесете годишњице правосуђа Социјалистичке Србије Председник СФР Југословије одликовао је Правни факултет у Београду орденом Заслуга за народ са црвеном звездом.

Вукова награда, коју је Правни факултет у Београду примио на почетку ове школске године, и ова одликовања, прва су јавна признања овакве врсте која је он примио у току свог више од 100 година дугог постојања и рада.

Ово високо признање уручио је Правном факултету председник Председништва СР Србије Дража Марковић. Свечаности и пријему који су тим поводом организовани 4. априла 1977. на Правном факултету присуствовали су највиши политички и управни руководиоци Републике Србије, града Београда, ректор и проректори Београдског универзитета, наставници и студенти Правног факултета, декани или представници других југословенских правних факултета, и других факултета Београдског универзитета и многи научни и културни радници Београда.

Примајући одликовања, Декан Правног факултета у Београду, професор др Драгомир Стојчевић, рекао је:

Друже Председниче,

Другарице и другови,

Дозволите ми да у име студената, наставника и стручних и техничких сарадника Правног факултета у Београду захвалим другу Титу за високо признање које нам је учинио додељивањем ордена који сте нам данас уручили.

Друже Председниче, дозволите ми да се посебно захвалим Вама што сте наши времена да дођете у нашу средину, уручите нам овај орден и поделите са нама, и тиме учините још већим, понос и радост којим нас испуњава одликовање које смо добили.

Нас посебно чини радосним и поносним чињеница што ово одликовање добијамо у години у којој народи и народности Југославије славе

један од најдражих јубилеја — 40 година доласка Друга Тита на чело Партије и његов 85. рођендан.

У овој години пуни се 136 година како је почела настава права у Београду, 121 година откако је отворено одељење права на Великој школи, 72 године како је то одељење добило назив Правни факултет Универзитета у Београду и 32 година како је поново почела настава на њему у слободној Југославији.

Током овог времена његови студенти и професори су били у првим редовима борбе за остварење прогресивних идеја времена у коме су живели и радили, вођени увек жељом да се оствари мир, разумевање и општа људска солидарност и једнакост међу народима, и братство и јединство међу народима и народностима Југославије. Зато је природно што су међу члановима Комунистичке партије, после радника, највидније место увек имали београдски студенти, а међу њима нарочито студенти права. У борби за остварење задатака које им је поставила Партија, хиљаде студената и свршених студената Правног факултета у Београду херојски су издржали мучења и малтретирања у шестојануарским главњачама, казаматима и концентрационим логорима. Хиљаде студената и свршених студената Правног факултета у Београду били су истакнути борци и руководиоци наше социјалистичке револуције. На плочи испред ове учионице, уклестана су имена неколико десетина народних хероја студената и свршених студената нашег факултета. Са поносом, али и са пуним осећањем обавеза које нам то намеће, читамо ту имена Ивана Милутиновића, Лоле Рибара, Буре Стругара, Кузмана Јосифовског, Милкина Кушића, Ратка Павловића, Бранка Крсмановића и др. Многи садашњи професори нашег Факултета у својим младим данима са пушком у руци су градили социјалистичку Југославију. Многи од професора нашег Факултета тамновали су у фашистичким затворима и логорима а неки су тамо оставили своје животе.

Настављајући своје славне традиције, Правни факултет, његови студенти и наставници, налазе се и у социјалистичкој Југославији и у првим редовима борбе за прогрес, социјализам и самоуправљање. Многи наши свршени студенти и многи наши наставници су били, и сада су, на најодговорнијим политичким партијским и државним функцијама или су чланови значајних комисија и савета. Деведесет од сто наставника и половина редовних студената сада су чланови Савеза комуниста. Увек политички и класно ангажован, следећући курс Савеза Комуниста, Правни факултет у Београду је настојао и настоји да увек буде руковођен научним марксизмом и умео је увек да се обрачуна са онима који су покушавали да га са тога пута скрену. Својим укупним деловањем он је увек представљао и сада представља организацију удруженог рада која пожртвовано остварује своје задатке у социјалистичкој изградњи.

У протекле 32 године, у којима су се односи у нашем друштву мењали и усавршавали брзином која није до сада забележена у историји, Правни факултет у Београду је увек настојао и успевао, некада са више, некада са мање успеха, да прати развитак и прилагођава се потребама друштва. Ако упоредимо податке, видећемо да су у том

периоду наставни планови, програми и уџбеници из основе измењени; — настава је у знатној мери интензивизирана — нарочито увећењем обавезних вежби. Број студената, наставника, дипломираних студената и доктора повећао се вишеструко. Ми имамо данас 5 пута више студената, и 3 пута више наставника него 1946 године. Само на 12 смерова последипломских студија имамо данас преко 800 студената прве године и преко 500 студената друге године и још неколико стотина студената и докторанада старијих генерација који сада раде своје семинарске радове, полажу усмене испите и раде своје магистарске и докторске тезе.

Иако ради у скоро неиздржљивим смештајним условима, јер је смештен у згради предвиђеној за 10 пута мањи број студената и 5 пута мањи број наставника него што има у протекле 32 године Правни факултет у Београду је дао друштву око 17.000 дипломираних правника, око 4.000 правника првог степена, више од 300 магистара и више од 400 доктора наука. Још увек је скоро 90 одсто правника који се налазе у пракси у СР Србији завршило правни факултет у Београду, скоро 30 проценага наших студената, нарочито на последипломским студијама, долазе из покрајина и других република и већина се враћа у своје републике да се запосли. Магистри и доктори нашег Факултета су наставници на свим правним и многим другим факултетима (политичких, економских, организационих наука итд.) у Југославији и многим факултетима у иностранству.

Наставници нашег Факултета одрже више од 600 часова наставе недељно, обаве више од 50.000 испита и неколико хиљада колоквијума годишње, више од 3000 консултација са студентима последипломских студија и прочитају и дају примедбе на више стотина семинарских, магистарских и докторских радова. Поред тога они, често преко граница своје моћи, увек су радили и сада раде на оснивању нових правних и других факултета широм Југославије и њиховом оспособљавању за самосталан рад. Реч је о Новом Саду, Нишу, Приштини, Сплиту, Титограду и Бања Луци. Велики број асистената са свих ових и других факултета налазе се на последипломским студијама у Београду, а један број наших наставника предаје на последипломским студијама које организују други факултети.

У последњим годинама чине се напори да се Факултет, још више него раније, отвори према друштву. У том циљу закључено је неколико самоуправних споразума о дугорочној сарадњи, који су делимично и реализовани; проширен је круг средњих школа чији свршени ученици имају право да се упишу на студије и број факултета чији свршени студенти имају право да се упишу на последипломске студије код нас; ангажовано је више од 40 стручњака из праксе за разне видове помоћи у настави; један број студената одлази на једномесечну праксу у судаове и друге организације итд.

И поред велике оптерећености школским и друштвеним функцијама и обавезама, многи наставници су успели да стекну углед истакнутих научних радника у земљи и иностранству, да постану чланови дома-

ћих и иностраних академија наука, почасни доктори наука, председници, чланови управе или чланови многих домаћих и међународних научних друштава. То је све учинило да се Факултет афирмише и као један од значајних научних центара у области правних и друштвених наука. Многи наши професори су из почасти позвани да држе предавања у многим и најпознатијим универзитетским центрима у свету. Многи су држали запажене реферате или кореферате по бројним домаћим и међународним научним скуповима.

Правни факултет у Београду издаје двомесечни часопис у коме се, углавном, објављују радови његових наставника и студената. Али они су, истовремено, често главни сарадници или уредници многих других часописа. Више наших наставника су директори научних установа, руководиоци пројеката или тимски сарадници у њима. За протекле 32 године наставници и сарадници Правног факултета у Београду објавили су скоро 10 пута више уџбеника и монографија него што је објављено свих ранијих 100 година правне наставе у Београду.

Друже председниче,

Другарице и другови,

Свесни смо да, поред успеха, имамо и много недостатака, али ми дозволите да се у овом свечаном тренутку, у коме бележимо наше успехе, не задржавамо на њима дуго. Пред нама је даље усавршавање наше самоуправне организованости и даље уходавање информисаности и самоуправног одлучивања, а нарочито даље укључивање студентске и опште јавности у њега. Пред нама је даље прилагођавање наставних планова програма, режима студија, уџбеника система испита, потребама друштва. Пред нама је даље политизирање живота и рада студената на Факултету. Пред нама је и даље усклађивање међусобних односа и даље изграђивање заједништва између свих радних људи — наставника, студената, стручних служби итд. итд.

Уверавам Вас да смо ми тих недостатака и задатака свесни, да чинимо напоре да их у датим условима отклонимо и извршимо, до смо извесне успехе у том погледу постигли, да су нам циљеви и задаци које пред нас поставља Савез комуниста и стално усавршавање и прилагођавање потребама бржег самоуправног социјалистичког развитка стална брига.

Зато одликовање које сте нам данас уручили и част коју сте нам указали Вашим доласком у нашу средину, примамо не само као признање за досадашње наше напоре и успехе него и као обавезу и подстрек да на том послу са још више ентузијазма истрајемо.

НЕКЕ БЕЛЕШКЕ У ВЕЗИ СА VI ЈУГОСЛОВЕНСКИМ САВЕТОВАЊЕМ О ИНФОРМАЦИОНИМ СИСТЕМИМА

Нагли пораст броја и обима информација, као једна од основних карактеристика савременог света, захватио је, готово без изузетака, све области и подручја друштвеног живота и активности. „Инфлација“ информација није поштедела ни област права. Напротив. Споменимо, само, примера ради, да је током рада на пројектовању и изградњи информационог система града Београда, утврђено да се на подручју града води око 4200 различитих картотека и евиденција најразличитијих врста. Ако поред овог податка имамо у виду да је само рад управе у Југославији регулисан општим правним актима чији број премашује цифру од 40.000 јединица, јасно је да се морају пронаћи адекватни начини руковања — располагањем и коришћењем — оволиким бројем података и информација. Проналажење и коришћење ових података мора се поједноставити и упростити како би се омогућила и остварила ефикасна и ефективна примена и остваривање права. У оваквим друштвеним условима, стварање савремених информационих система и банака података постаје неопходност и представља једино решење ефикасног супротстављања „поплави“ информација и података на подручју права. Савремени информациони системи су, по својој снази и могућностима, такви да у својим електронским меморијама и оперативним јединицама имају капацитете за чување и обраду стотине милиона података и да их доведу у међусобну систематизовану везу, тренутно „сервирајући“ кориснику оне информације које су му у датом тренутку потребне и релевантне.

Како је правна норма у својој бити једно правило понашања, то се и она може посматрати као (својеврсна) информација о томе како се један субјект правног односа мора понашати у датој ситуацији да би постигао одређени — индивидуални, заједнички или друштвени — циљ, било да је реч о остваривању неког корисног правног и/или економског ефекта или избегавању примене одређене правне санкције. У оваквом контексту и само право, као скуп норми, односно, правила о понашању правних субјеката, може се посматрати и као систем информација о понашању тих субјеката. Са друге стране, како право представља један логичан и међусобно усклађени систем норми, односно, информација, правне норме су, као правне информације, у начелу подобне за система-тизовање, чување, обраду, селекционисање и коришћење применом савремених средстава електронске технике и одговарајуће технологије обраде података. У најширем смислу, један савремени правни информациони систем сачињавале би систематизоване и међусобно усклађене правне информације са три „основна“ подручја права, мада је могуће за свако подручје инаугурисати и посебне, релативно самосталне, информационе системе, као и релативно самосталних информационих подсистема у оквиру њих. Прво, то је подручје легислативе, где се као релевантне правне информације појављују нормативни акти — закони и

други општи правни акти и прописи. Друго, подручје јудикатуре где се као релевантне правне информације појављују судске одлуке односно изводи из оваквих одлука. И коначно, правне информације у виду ставова и мишљења доктрине и теорије из појединих правних области. У целини посматрано, цело „право“, односно скуп правних информација из свих ових области, могуће је „учитати“ у меморију електронског рачунара, где се чува, и што је најбитније, стоји на непосредном и тренутном располагању могућим корисницима оваквих информација: законодавцу, судији, органу управе, научним радницима, грађанима и другим евентуалним корисницима. Новина при увођењу и коришћењу правних информационих система није у врсти (ни обиму) правних информација које треба користити при доношењу прописа, суђењу, раду управе итд., већ у *квалитативно новом* начину располагању и коришћењу правних информација — квалитативна новина која се огледа у потпуности, сигурности, тачности и брзини при располагању, проналажењу и коришћењу потребних и релевантних правних информација у датом случају. Основна сврха савремене правне информатике, као дисциплине која проучава правила прикупљања, систематизовања, обраде, чувања и проналажења одговарајућих правних информација, јесте управо та, да кориснику потпуно, тачно и благовремено пружи оне правне информације које су му потребне за доношење мериторне одлуке, у тренутку када су му потребне и у облику и обиму у којем му требају. Правна информатика, а страна и нека домаћа искуства то већ и потврђују, пружа, у савременим условима, непроцењиву помоћ не само правној пракси већ и емпиријским и теоријским истраживањима у области права. Ван сваке је сумње да аутоматизовано коришћење систематизованих правних информација, не само што је од изузетног друштвеног и политичког значаја у погледу повећања ефикасности примене и остваривање права већ је од значаја и за научно обогаћивање теоријске и доктринарне правне мисли уопште, а посебно на подручју остваривања квалитетнијег и садржајнијег образовања правних кадрова на одговарајућим високошколским установама.

Мора се, међутим, имати у виду да је пројектовање и имплементација једног тако сложеног система као што је савремени правни информациони систем, подухват који симултано захтева знатно ангажовање кадровских, техничких, финансијских и других извора. Стога се његово остварење не може замислити без тимског рада групе стручњака различитих, али и неопходних, профила: инжењера, електротехничара, математичара, систем аналитичара и програмера, економиста и, наравно, прваника, као и ангажовање одговарајућих друштвено-политичких и других друштвених субјекта и фактора. Из свих ових разлога, од посебног је значаја да се, поготово када је у питању пројектовање и стварање правног информационог система, и стручњаци из области права у много већој мери него до сада окрену разматрању ових питања и перспектива. Уз то, неопходно је посветити и одговарајућу пажњу образовању правних кадрова који би имали основна знања из правне информатике на ширим основама. У том смислу поједине правне високошколске уста-

нове у нас већ то и предвиђају својим планом и програмом наставе, као што је случај са Правним факултетом у Београду где се, почевши од школске 1977/78. године уводи Правна информатика као посебни предмет. Растућа „бујица“ правних информација, већ данас, а поготово сутра не сме нас затећи неспремне да јој се супротставимо.

Друштво за информатику Србије, Савез машинских и електротехничких инжењера и техничара Југославије и Југословенско удружење корисника средстава за аутоматску обраду података, у сарадњи са Институтом „Борис Кидрич“ — Винча, Институтом „Михаило Пупин“ — Београд и Београдским сајмом организовало је *VI југословенско саветовање о информационим системима*. Саветовање је одржано 19. и 20. маја 1977. године у Београду.

У складу са досадашњом вишегодишњом праксом да се сваке године одржава — и да се у том смислу поступа и наредних година — овогодишње, VI Југословенско саветовање о информационим системима окупило је око 230 учесника из готово свих наших република и покрајина (СР Босна и Херцеговина, СР Македонија, СР Хрватска, СР Словенија, СР Србија и САП Војводина), као и једног броја еминентних института и научних установа. У току дводневног трајања Саветовања, поднето је укупно 48 реферата којима је обухваћена, са различитих аспеката, проблематика практичног и теоријског карактера везана за пројектовање, имплементацију и функционисање информационих система.

VI Југословенско саветовање о информационим системима радило је у пленуму и три секције: I секција — Информациони системи у привреди и јавној управи; II секција — Искуства из обраде и преноса података, и III секција — Образовање и кадрови. Како би искуства и разматрања из области информационих система изнета на овогодишњем Саветовању, била у што већој мери доступна онима који су за ову проблематику заинтересовани, Друштво за информатику Србије издало је „Зборник радова VI југословенског саветовања о информационим системима“ у којем су садржана 38 реферата. Остали реферати који су били изнети на Саветовању, а нису обухваћени Зборником, биће објављени у наредним бројевима часописа „Пракса“, југословенска ревија за АОП, чији је издавач Управни одбор Југословенског удружења корисника средстава за аутоматску обраду података.

Након отварања и уводне речи организатора Саветовања, на Пленарној седници своје су радове изложили и образложили следећи референти: мр. Љ. Дуловић („Системска питања информатике у Југославији“), проф. С. Хан („Технологија комуницирања са електронским рачунарима сутра“), I. Wesley — Танасковић („Информациони системи у науци и техници“), др Д. Јустин („Концепт и искуства републичког рачунског центра Љубљана — заједничког рачунског центра за више корисника“), проф. др Т. Алексић, Б. Лазич („Проблеми школовања високошколског кадра за рачунску технику и информатику“), др М. Петровић („Информациони системи за потребе очувања и заштите човекове околине“), др П. Могин, И. Симин („Методологија за избор software-а за руковање

базама података") и проф. др Д. Кавран („Правни проблем интегралне обраде података о грађанима”).

Рад по секцијама одвијао се према предвиђеном програму и плану рада, где су након краћег излагања референата вођене дискусије и измене мишљења и искуства о појединим питањима из респективне области. У оквиру рада I секције — Информациони системи у привреди и јавној управи, изнета су искуства и разматрања у вези са проблемтиком увођења и функционисања информационог система у појединим областима као што су привредне организације, удружени рад, хемијска, метална и друге индустрије, ПТТ саобраћај, радио везе и телекомуникације, очување и заштита човекове околине, медицина, пројекција и изградња градских комплекса, материјално пословање привредних и других организација, комасација земљишта, унапређење делатности и рада неких друштвено-политичких заједница и тако даље. Рад II секције — Искуства из обраде и преноса података, одвијао се у правцу упознавања учесника и размене искустава око појединих питања обраде и преноса података, и у вези с тим разматрана су питања ефикасности рада система за аутоматску обраду података, проблематика комуницирања са рачунарима, одређивања структуре датотека, климатизација просторија рачунских центара и других (углавном техничких) услова у вези са радом ових центара, искуства у погледу апликације појединих пакета програма, набавке и одржавања техничке опреме (hardwarea) и програма (softwarea). У оквиру рада III секције — Образовање и кадрови, дискутовало се о месту и улози кадрова — „информатичара”. Вођена је полемика о томе како треба да изгледа физиономија таквог једног стручног профила, на који начин треба приступити образовању оваквих кадрова, каква је њихова улога у пракси и о неким другим питањима. Колико се из дискусије и разговора могло закључити, информатичар би, према једној „концепцији”, био стручњак одређеног профила усмерен на рад са савременим информационим системима, без потребе да има неко посебно знање из области „основне делатности” којом се дата организација бави. Насупрот томе, изражена су и схватања по којима би информатичар у знатној мери морао да има знања из области „основне делатности” којом се организација бави, као и да у одговарајућој мери буде оспособљен за обављање послова који су везани за послове информатичара. Мада по овом питању није донет неки посебни став секције, констатовано је, између осталог, да, са једне стране, постоји очигледна потреба за кадровима оваквог профила, али да, са друге стране, сваким даном се постиже напредак и поједностављење у начину и техници комуницирања човека и рачунара, те би у сваком случају било корисно и даље бавити се овим питањима и разматрати их на будућем састанку или неком другом скупу који третира ову или сличну проблематику.

На овогодишњем Саветовању истакнуто је и питање везано за правни аспект интегралне обраде података о грађанима, а у склопу тога, посебно питање овлашћења лица или субјеката који ове податке могу користити и њима располагати, те како пружити одговарајућу заштиту

од злоупотреба, с обзиром да развој и функционисање савремених информационах система може довести (и доводи) до настанака центара и банака података у којима се сакупљају најразличитији подаци о грађанима. Пошто Устав и закон пружају гаранцију неповредивости основних права и слобода грађанима, овакви подаци морају бити на одговарајући начин заштићени од злоупотреба и неовлашћеног коришћења и располагања. У гаранцији и заштити одговарајућих права и слобода човека и грађанина огледа се и стварна мера и степен остварене демократије у једном друштву. Узимајући ове околности у обзир, као и неке друге, чула су се и мишљења учесника да на будућим саветовањима треба, у већој мери него што је то било до сада, посветити пажњу и „друштвеном“ — социолошком, правном, политичком, итд. — аспекту информационах система, а не само оном „техничком“, што је до сада, сем извесних изузетака, углавном био случај. Поред тога, истакнуто је да се информациона систем може стварати само тимским радом групе стручњака различитих профила: инжењера, математичара, програмера, медицинара, биолога, економиста, правника, хемичара, што већ зависи од области примене датог информационог система.

Након дискусија и размене мишљења на овогодишњем Саветовању, као и на још неким скуповима који су недавно третирали ову проблематику, укаzano је и на потребе и могућности озбиљнијег и обимнијег ангажовања домаће електронске индустрије у изради и реализацији програма производње и развоја електронских рачунара и пратеће опреме за аутоматску обраду података. Чула су се мишљења стручњака да је неопходно приступити, из више разлога, изради плана и програма потреба и могућности учешћа наше електронске индустрије у оваквом једном подухвату. Израда и остварење оваквог програма не би могла, нити би смела, да буде препуштена само иницијативама и договорима привреде односно произвођача на овом подручју, већ би израда и реализација оваквог програма морала да укључи и друге, пре свега, друштвене факторе. У овом погледу дилема нема. Влада мишљење да је крајње време да се приступи изради и реализацији плана и програма производње и развоја електронских рачунара и пратеће опреме у нашим националним оквирима. Искуства других земаља нам показују (и указују) да владе у појединим земљама на разне начине подстичу и помажу (дотацијама, итд) развој и реализацију оваквих програма. Тако је, на пример, у Великој Британији држава учествовала са око 10% у односу на средства која су одвојили произвођачи електронске индустрије у формирању компаније „ИЦЛ“. Са друге стране, земље као што су Румунија и Бугарска, већ у одређеној мери и самостално производе овакву опрему, што се могло видети и на овогодишњем Београдском сајму технике. Све ово, уз остале разлоге, указује на потребу једне шире заједничке акције која би поред наше електронске индустрије, укључила одговарајуће самоупрване, друштвене и политичке факторе (радне организације, интересне заједнице, коморе, СИБ, итд) у изради и реализацији програма и плана производње и развоја домаће електронске индустрије у овом правцу. Користи би биле вишеструке. Између осталог,

допринело би се смањењу притисака од увоза ове опреме, а која се, углавном, набавља из земаља девизног подручја. Тренутна ситуација на овом подручју у нас је таква да, после периода потпуне рестрикције увоза опреме за аутоматску обраду података, девизна средства која се траже за набавку и увоз ове опреме, у знатној мери превазилазе могућности и лимите оних девизних средстава која стоје на располагању за овакав увоз. Поред тога, вредело би испитати и могућности и услове набавке ове опреме и из других земаља (СССР-а, Чехословачке, Немачке ДР, Пољске и друге), где постоје могућности повољнијег кредитирања и динарског плаћања, мада овде постоје извесне тешкоће друге природе.

У сваком случају, као општа констатација овогодишњег Саветовања подвучена је потреба да се убудуће информациони системи разматрају у ширим контекстима него што је то било до сада, узимајући у обзир посебно њихов „друштвени“ аспект, као и констатација да је неопходно што хитније приступање изради и реализацији програма и и плана производње и развоја електронских рачунара и пратеће опреме за аутоматску обраду података у нас, уз учешће свих релевантних фактора индустрије и друштва. Ове констатације у најгрубљим цртама изражавају у мањој или већој мери мишљења стручњака VI југословенског саветовања о информационим системима.

Стеван Лилић

XVII ИНТЕРФАКУЛТЕТСКА КОНФЕРЕНЦИЈА ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА У ЈУГОСЛАВИЈИ

У Милочеру је 21. и 22. априла 1977. године, одржана XVIII Интерфакултетска конференција правних факултета Југославије. Присутствовали су представници свих 16 пријављених факултета (професори, асистенти и секретари) — укупно око 120 учесника. Организатор је био Правни факултет у Титограду. Организација је била изванредно добра: све је функционисало, сви су се осећали добро примљени и угодни, а организатор се није осећао, није се наметао. Атмосфера и на састанцима и у личним контактима ван седница је била изразито колегијална и пријатељска.

На дневном реду су била стедећа питања: 1. основни задаци правних факултета у даљем спровођењу реформе (уводна реч проф. Милош Стеванов, декан Правног факултета у Новом Саду); 2. Перманентно образовање на правним факултетима (уводна реч Миљивој Ковачевић, проф. Правног факултета у Новом Саду); 3. Материјални положај правних факултета у новом систему финансирања образовања (уводна реч Божидар Јелчић, проф. Правног факултета у Загребу); 4. Методи и облици наставе на правним факултетима (уводна реч Аленка Шалих, проф. Правног факултета у Љубљани); 5. Предлог јединствене класификационе лествице, као основа новог система усмереног образовања (уводна реч проф. Душан Паравина, продекан Правног факултета у Нишу); 6. Нека питања реформе правног образовања (уводна реч Бранко Чалија, професор Правног факултета у Сарајеву).

На крају Конференције усвојен је следећи завршни докуменат.

Завршни документ

Конференција је одржана у вријеме интензивног рада на реформи високог школства и остваривања задатака произашлих из Устава, Закона о удруженом раду и одговарајућих резолуција X Конгреса СКЈ. Рефератима, ставовима и мишљењима, критичком оцјеном и мноштвом предлога, изнијетим у дискусији, размијењена су искуства и учињен снажан подстицај даљем раду на реформи факултета у циљу остваривања општих друштвених и посебних циљева реформе.

Реформа факултета је сталан процес који се одвија на свим правним факултетима, увијек под различитим условима материјалне, смјештајне, кадровске опремљености, специфичним потребама регије у којој дјелују, великог броја редовних и ванредних студија и другим посебним условима. То објашњава разлике у прилазу задацима реформе. На Конференцији је, поред свих тих разлика, изражена чврста ријешеност да се рад на реформи појача на свим факултетима у складу с интенцијама и потребама ширих друштвених заједница, удруженог рада, студената и радника факултета у складу са уставом и законом и спровођењу у

живот идејно-политичких ставова израженим у резолуцијама X Конгреса и другим актима друштвено-политичких организација.

Конференција констатује да су сви правни факултети уложили досада напоре да се самоуправно организују, да се повежу са удруженим радом, да унаприједи наставу и да се повећа ефикасност школовања и студирања. Конференција је, међутим, констатовала да постоји још низ отворених проблема у области развијања научног и наставног рада. У вези с тим на Конференцији је изнијет велики број приједлога и сугестија. Конференција је одлучила да у овом завршном документу сумира изражене препоруке, ставове и мишљења у увјерењу да ће потстицајно дјеловати у даљем раду на реформи факултета.

I

1. Правни факултети су у досадашњем раду усаглашавали своју организацију и структуру промјенама Устава и Закона о удруженом раду. Они ће и у даљем раду на реформи усавршавати своју организацију. У циљу јачања самоуправљања и одређивања друштвено-економског положаја сагласно циљевима реформе. Да ли ће факултет остати јединствена радна организација или ће имати у свом саставу основне организације удруженог рада, зависи од положаја сваког факултета.

2. У циљу укључивања у систем усмјереног образовања, правни факултети се морају укључити у вертикална повезивања са средњим и вишим школама које образују раднике правне струке. Корисно је:

— да већ сада учествују у изради наставних планова и програма средњих и виших правних школа,

— да на основу тих усвојених планова и програма врше припреме за усавршавање својих планова и програма,

— да израђују правне оквире самоуправног повезивања у образоне правне струке,

— да изврше благовремено све припреме за прихватање и упис будућих студената средњих и виших правних школа.

3. У погледу постојања виших прваних, најчешће управних школа, односно потребе стварања првог ступња образовања на правним факултетима изражена су мишљења:

— да постојеће више школе треба одржати, ако удружени рад сматра да су потребне;

— да треба размотрити, повезано с удруженим радом, евентуалну корист стварања првог степена правног образовања. (Изражена су и супротна мишљења).

4. Изражено је мишљење да би функционалним повезивањем правних факултета у земљи могло доћи и до подјеле рада међу њима и специјализације у појединим областима.

5. У намјери да се помогне изграђивање усмјереног образовања уопште, а посебно правног, изнијет је Предлог јединствене квалификационе лествице, а дјелимично и рјешења која би омогућила ослонац усмјереном образовању на систем квалификација заснована на материјално-техничкој основи која постоји у нашој земљи, а формулисана је на друштвено-политичким захтијевима. У овој лествици више се успјело код опредељења, а мање код понуђених рјешења.

Сложеност рада и потребно образовање као услови степеновања у квалификационој лествици би могли бити детаљније, комплексније и прецизније обрађени и дефинисани обзиром на далекосежност рјешења ове врсте, а што је могуће постићи путем мултидисциплинарних и компаративних студија које би квалитету резултата морале дати предност над хитношћу задатака.

Овако велики број степена квалификационе лествице је недовољно образложен па се чини оправданим пледирати да их буде мање. Томе у прилог иду досад позната искуства. У тим оквирима би било могуће боље прецизирати и међусобно диференцирати квалификације. Исто тако би требало усмјерити пажњу на изналагање краћих, практичнијих и адекватнијих занимања.

Усмјерено образовање засновано на Предлогу јединствене квалификационе лествице даваће, врло вјероватно, мање адекватне полазнике за студирање правних наука од досадашњег.

6. Пошто је последиједипломско образовање правничких кадрова било предмет посебних реферата, а и дискусија је често дотицала овај комплекс питања.

а) Последиједипломско перманентно образовање постало је потреба и саставни дио рада правних кадрова. У остваривању ових задатака, правни факултети имају све значајнију улогу. Да би што успјешније задовољили друштвене потребе у погледу перманентног правног образовања, правни факултети треба да саобразе општи курс правних студија будућим облицима перманентног образовања тако да оспособљавају студенте за самообразовање. За самообразовање студената треба педагошки припремити наставнике и сараднике нарочито у односу на фундаменталне и нове правне дисциплине и на значај тога за развој праксе, законодавства, везу с другим гранама права итд.

б) Правни факултети, као основни носиоци задатака перманентног образовања које се остварује последиједипломским студијама, треба да организују и стално унапређују последиједипломске студије као саставни дио својих основних дјеланости (образовања и науке). При томе, треба водити рачуна:

— о потребама и интересима удруженог рада за научним подмлатком и специјалистима разних профила у области правних дјелатности, као и обезбеђивању услова за стваралачки развој ових кадрова;

— о друштвеној одговорности за научни ниво и другим квалитетима последиједипломске наставе; о актуелизацији начина њиховог организовања и извођења.

— о ефикасности рада и рационалном коришћењу средстава за послједипломске студије.

Обзиром на нужност рационалног коришћења научних потенцијала Југославије, правни факултети нужно морају сарађивати у погледу стварања услова за организовање послједипломских студија и то: у изради дугорочних планова послједипломског образовања за цијелу земљу; у програмирању магистарских и специјалистичких студија; у реализовању (заједничком или уз размјену наставника) одређених послједипломских курсева; у развијању размјене искустава, потребних информација (било би нужно обавјештење о послједипломским курсевима, пријављеним магистарским радњама, докторским дисертацијама, о листи могућих семинарских радова); у научно истраживачком раду у погледу утврђивања потребних профила стручњака који се образују на послједипломским студијама; у унапређивању метода и облика послједипломских студија.

в) Осим кроз магистарске и специјалистичке курсеве као облику перманентног образовања дипломираних правника, правни факултети имају и других задатака у допунском образовању правника: одржавање краћих курсева, савјетовања и сл. облика у вези са задатком освјежавања — повратног образовања и усавршавања дипломираних правника.

Правни факултети треба да буду у потребној мјери и носиоци задатака у погледу правног образовања других профила високо образовних кадрова (нпр: економиста, техничких стручњака — инжењера, који раде у инспекцијским службама и др.). И у овом облику перманентног образовања треба утврдити потребан обим учешћа правног факултета.

У остваривању задатака послједипломског образовања правника, правни факултети треба да се ангажују и у остваривању перманентног образовања које се непосредно организује и остварује у другим организацијама удруженог рада.

г) У вези са овим задацима и пословима правни факултети би требало да предузму мјере и на свом организационом оспособљавању за коришћење својих наставних потенцијала: нпр: организовање посебне јединице, центра, односно службе за обављање административних, техничких и других послова са стручним оспособљавањем и усавршавањем правних кадрова.

д) У остваривању задатака послједипломског образовања, без обзира да ли они у цјелини или само дијелом обавеза правних факултета, нужно се морају ангажовати научни и стручни потенцијали из других организација удруженог рада, судова, органа и организација јавне управе и др.

7. Повезивање правних факултета с удруженим радом је врло разнолико. Институционално повезивање кроз самоуправне заједнице је критиковано али су изражена мишљења да га треба усавршавати, највјероватније у правцу стварања ужих, гранских интересних заједница, које би могле остварити функционално повезивање на одређеним про-

грамима. У том погледу је изражено мишљење да би универзитет могао настати функционисањем и повезивањем на договореним програмима.

8. Изнијето је обиље других облика сарадње с удруженим радом. Нарочито у виду различитих облика перманентне наставе, који удовољавају потребе за усавршавањем правног образовања радника на правним и другим (нпр.: банкарским) пословима, који нису правници, прилагођеним са свим конкретним захтијевима радних организација.

Изражена су мишљења да постоје велике могућности да се треба отворити према удруженом раду, да је удружени рад све више спреман за сарадњу и да све облике те сарадње треба укључити у доходовни систем факултета, остварујући на тај начин слободну размјену рада.

Посебно су занимљива искуства Више правне школе у Марибору, која је остварила више облика сарадње с удруженим радом, а с друге с Правним факултетом у Љубљани и другим наставним радним организацијама. Она је скоро потпуно изједначила положај, права и обавезе редовних и ванредних студената, а наставне облике је тијесно повезала с праксом и потребама удруженог рада. Поред професионалних правника ова школа пружа и неправницима правна знања. Политиком уписа (предуписивање се заврши до 31. марта) остварују друштвено жељно усмјеравања не дефицитарне струке.

9. Констатовано је да се удружени рад усмјерио планирању потреба за правницима и да се све више изјашњава о лику дипломираног правника.

Изражен је критичан став према тим плановима због неадекватне методологије планирања.

У консултовању с представницима удруженог рада претежно су изражена мишљења да је, за сада, довољно јединствено (поливалентно) образовани правник, при чему су прихватаљива блажа усавршавања.

Изражена су мишљења да би се могао образовати и правник оперативног, акционог профила. У том правцу било је изнијетих искустава и изражених мишљења о образовању интердисциплинираних профила стручњака уз учешће правних факултета, наравно везано за изражене потребе удруженог рада.

10. Наставни планови, а са њима и наставни програми су у сталном разматрању. Врло корисном, у овом погледу, показала се активност интеркатедарских радних група. У усклађивању ставова ради саобраћавања наставних планова и наставних програма неке катедре су постигле већи степен сагласности (што се види нпр.: из извјештаја Комисије за расправљање проблема о мјесту и садржају економских предмета на правним факултетима, који је Конференција прихватила као саставни дио извјештаја Секретаријата). Секретаријат би на сходан начин требао да подстакне сарадњу и других катедри на овом плану.

Неки факултети су у погледу саобраћавања наставних планова и програма много учинили, а нико не сматра да је овај рад коначно довршен. Уношењем марксизма, изражене идеолошко-класне орјентације,

циљева одбране и самозаштите, као и превенција негативних друштвених појава, потпуно је прихваћена. Изражене су и извјесне критике, оријентисане у смислу отклањања уочених недостатака и усавршавања онога што је урађено.

Наглашено је да се у планове и програме уноси ново у нашем друштвеном и правном систему, да у том погледу треба наставити досадашњи доста успјешан рад. Али наставни планови морају садржати, поред нових, још увијек и доста старих правних институција, које се нужно морају заједно изучавати.

Већ се доста јасно изјашњавају ставови које нове предмете треба унијети у наставни план. Уношење новина, нужно налаже ревизију онога што остаје од старог у програмима. Та ревизија трансформише и то старо у ново. При овом одговорном послу налаже се пуна одговорност и опрезност.

Наглашено је да се у реформи наставних планова мора имати на уму да наши факултети треба да остану правни факултети; па чак и да право треба вратити на правне факултете, што никако не значи да правнику нису потребна и знања из других друштвених наука.

11. У високошколској настави осјећа се потреба за проширивањем, поред предавања, и других форми наставе, нарочито оних које омогућују активнију сарадњу студената.

На правним факултетима такве форме се прије свега могу искористити код семинара и вјежби, гдје је могуће постићи већу активизацију студената, између осталог и помоћу рада у малим групама.

Већу активност слушалица могуће је постићи и на предавањима која се воде на начин дијалога.

Студиј конкретних одлука (судских, управних и самоуправних, и у педагошке сврхе припремљених спискова, много би могао помоћи код конкретизација правне материје.

За извођење таквих метода морају постојати неки предуслови, а између осталог: одговарајуће просторије и довољно кадра који би био стручно припремљен и лично спреман да изводи такве облике наставног рада.

У оквиру свих облика наставе треба настојати да се студенти још у току студија припреме за практичну примјену стеченог знања и за практичан рад. Посебно у процес наставе укључити све чешће стручњаке из праксе који су посебно стручни за поједине области или имају одговарајуће стручно искуство које ће непосредно пренијети студентима и допринијети да настава буде у току свих актуелних проблема у пракси.

Ниво наставе и квалитет свих наставних облика мора се стално подизати и мјерити у поређењу с нивоом и квалитетом других.

12. Много је било изнијетих мишљења у погледу кондензовања наставе из појединих предмета у један семестар.

Истицана је корист од тога, јер студенти усредсређују свој рад на два — три предмета које могу, интензивним радом, савладати кроз

један семестар. Примећено је да то вриједи само за неке предмете. Истакнуто је да рад у студијским семинарима и све веће напуштање предавања excededra захтијева и двосеместрално вријеме за савлађивање појединих предмета.

13. Изнијето је искуство факултета Босне и Херцеговине у погледу парцијалних испита.

Ово искуство је вриједно пажње и заслужује да се и даље прати и проучава.

Режим студија се мора пажљиво разматрати увијек у функцији циљева реформе.

14. У режиму студија посебну важност има положај студената. Циљ је реформе да удружени рад постане одлучујући фактор у одређивању оних који ће студирати из рада и уз рад, па у том погледу треба пажљиво изграђивати режим студија и одредити правни положај једних и других. Студентима уз рад треба пружити посебну, добро разрађену, помоћ у студирању.

Делегати-студенти су документовано износили мишљење, често и врло критички, о проблему уџбеника (који су често неподобни, неосавремењени, неопширни, скупи, привремени); о потреби идејно-политичког усмјеравања, адекватнијег преношења марксизма и дијалектичког метода, о нужности адекватног и стварног укључивања студената у све облике рада на реформи (при чему су указали на неке занимљиве и корисне аспекте у измјени наставних облика повезивања с праксом итд., не одбијајући ни нове обавезе); о развијању критичности креативности свијести о потреби самообразовања и даљег изграђивања; о функционисању делегатског система у својим редовима и потреби његовог даљег, садржајног изграђивања; о уопштавању рјешења неких република (Словенија, Хрватска) да студенти имају једнак положај и право у одлучивању у органима управљања факултета као и друге структуре (право вета). Износили су позитивна искуства и предлагали њихово прихватање. Подвукли су потребу активирања својих друштвено-политичких организација (ССО и СК). Предлагали су стварање тзв. скупштина делегата и чврстоће повезивања делегата са базом.

15. Ефикасност студирања је сложен задатак. Све предузете мјере морају водити рачуна о овом важном задатку реформе.

16. Научно-истраживачки рад је нужна претпоставка успјешног спровођења реформе, нарочито у погледу успјешног обрађивања новина у наставним плановима и програмима.

Реформом наставног процеса се може ослободити знатно вријеме наставника које ће им послужити да се посвете научно-истраживачком раду и теоријској обради своје материје. У ту сврху посебно може послужити кондензовање наставе на један семестар.

Изражено је и мишљење да ће интеграциони процеси повезивања факултета с другим научним и образовним радним организацијама, као и с одређеним снагама из удруженог рада, омогућити формирање екипа за научни рад.

Покренута су и питања од ширег значаја за научни рад на правним факултетима. Тако је указано да се научна истраживања и научни интерес морају већ сада оријентисати на крупна друштвена питања и правце развоја друштвених наука важних за правне науке, као што су социјализам, самоуправљање, информатика и кибернетика, управљање крупним цјелинама (производним и урбаним). Мора се већ сада гледати у будућност и припремати правнике за правну обраду друштвених и научних проблема који ће се наметнути.

17. Доходовни систем, слободна размјена рада, друштвено-економски положај правних факултета нису довољно разматрани. Ипак је у рефератима и дискусији указано на њихову важност и централно мјесто у даљем спровођењу реформе.

Указано је на постојање значајних разлика у материјалном положају појединих правних факултета. Ове разлике очитују се при анализи свих елемената које у мањој или већој мјери одређују материјални положај правних факултета као што су: а) структура укупног прихода правних факултета према изворима средстава, б) структура утрошених средстава, амортизације и дохотка у укупном приходу, в) износ дохотка по студенту, по запосленом и по наставнику, г) структура расподјељеног чистог дохотка, д) износи утрошених средстава заједничке потрошње по запосленом и др. Постојање разлика у материјалном положају правних факултета не може се у сваком поједином случају нити објаснити нити оправдати: 1) неким посебним резултатима који су поједини правни факултети остварили у научно-наставном процесу — у односу на друге правне факултете; 2) неким посебним (отежаним) условима рада, већим бројем редовних и ванредних студената и сл; 3) привредном развијености средине и економском снагом подручја на којем дјелују поједини правни факултети; 4) чињеницом да се ради о неком „старом“ или тек недавно основаном факултету; 5) ни структуром запослених (односно наставног и административног особља, односом у наставним звањима, односом сталних и хонорарних наставника).

Расположиви подаци упућују на закључак да се у подмиривању расхода факултета још увијек сусрећемо с многим елементима (раније) буџетског система финансирања образовања које уз недостатке везане уз овај начин финансирања ове друштвене дјелатности је оптерећен и неким другим, додатним недостацима. Однос између факултета и самоуправних интересних заједница још увијек имају неке од карактеристика буџетских односа. Нови систем финансирања није утицао на побољшање ионако неповољног материјалног положаја факултета — не само факултета као установе, него и материјалног положаја наставника и студената. Висина личних дохода наставника факултета заостаје за личним доходима запослених с истим или сличним квалификацијама у привреди и непривредним дјелатностима.

18. Критички је разматран и рад конференције. Указано је на потребу прилагођавања новим условима, већем броју младих правних факултета, чињеници постојања великог броја студената и тд. Указано

је на велики број питања од заједничког интереса на чијем рјешавању се може остварити сарадња и могу доносити ставови и рјешења прихватљиви за све. Подвучено је да таквих, заједничких питања има више него оних других.

Стварну помоћ у реформи би представљала студиозна расправа о кључним проблемима правних факултета (уставна реорганизација, нови наставни облици, парцијални испити, положај студената, слободна размјена рада и тсл.), па би вриједело организовати скупове на којима би се расправљало само једно од ових питања од оних који су у то упућени.

Критички је говорено и о реализацији одлука, прихваћених закључака и препорука конференција.

Било је и приједлога да се умјесто ових конференција оснује савез или заједница правних факултета.

19. Једнодушно је прихваћен приједлог да се пружа свестрана помоћ у пуна заједничка подршка новооснованим факултетима.

20. За следећу, XVIII Интерфакултетску конференцију, предложено је за разматрање више питања. Све ове предлоге, као и друге које ће доставити факултети и појединци, разматраће Секретаријат XVII Конференције и одлучиће о њиховом изношењу пред Конференцију.

21. Мјесто и улога заједничких служби на правним факултетима је од посебног значаја обзиром на начин и специфичности обављања њене основне дјелатности. Положај заједничких служби треба тако поставити да оптимално омогућава обављање основне дјелатности правних факултета. Наставнички дио факултета треба у највећој могућој мјери ослободити административних послова. Ово посебно треба имати у виду код садржаја рада асистената. Обзиром да заједничке службе опслужују једну од најсложенијих дјелатности, ову специфичност треба организовати у смислу постављања и вођења одређене кадровске политике која ће давати рјешење за обављање сложених задатака који се пред заједничке службе постављају. Осим тога, у свим органима на факултету и универзитету радни људи у радним заједницама у заједничкој служби треба да буду заступљени.

II

Конференција је закључила:

1. Да прихвати извјештај Секретаријата XVII Интерфакултетске конференције правних факултета Југославије од 20. фебруара 1977. године.

2. Да се Правном факултету у Бањалуци повјере послови Секретаријата за организовање следеће XVIII Интерфакултетске конференције.

3. Да се овласти Секретаријат XVIII Интерфакултетске конференције да формира радну групу од пет чланова о изради предлога јединственог документационо-информацијског система правних факултета Југославије.

4. Да се овласти Секретаријат да формира радне групе (оперативне, не бројне) ради континуираног проучавања одређених актуелних проблема (као што су резултати научне активности, образовног процеса и услови финансирања правних факултета). Повремени извјештаји ових радних група достављали би се свим факултетима, а комплексни извјештаји били би предмет критичке расправе на интерфакултетским конференцијама.

5. Да Секретаријат размотри метод рада идуће Конференције и преиспита њене циљеве у садашњим условима дјеловања правних факултета као и модалитета остваривања њених одлука.

6. Да препоручи факултетима размјену и достављање свих њихових нормативних аката и других важних одлука о раду на реформи факултета.

7. Да замоли секретаријат и све учеснике Конференције, а посебно шефове делегација факултета — учесника, да на прикладан начин објаве ове ставове XVII Интерфакултеске конференције у одговарајућим часописима, зборницима, билтенима и другим публикацијама како би били доступни широкој заинтересованој јавности.

XVII ИНТЕРФАКУЛТЕТСКА КОНФЕРЕНЦИЈА ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Прилог завршном документу

1. Потврђује се пун значај и потреба одржавања у наставним плановима правних факултета Политичке економије као фундаменталне теоријске дисциплине. Досадашње планове и програме ове дисциплине треба саобразити у смислу потпунијег обухватања опште проблематике робне привреде, проблема савременог капитализма, и, нарочито, проблема самоуправног система привређивања. У том смислу треба формулисати минимални наставни програм који ће прихватити сви факултети у земљи.

2. Економска политика би се предавала послје Политичке економије, а прије Науке о финансијама и финансијском праву. Она треба да обухвати општа питања Економске политике (развојна политика, политика формирања и расподјеле националног дохотка, политика тржишта и цијена, политика потрошње), као и основна питања главних привредних дијалности, водећи рачуна о специфичностима појединих република и покрајина.

3. Финансије и финансијско право као и статистичке методе треба такође да задрже своје мјесто у наставним плановима правних факултета.

4. Ради сталног праћења горе поменутих проблема предлаже се перманентни рад у оквиру интеркатедарских састанака, као и већ постојећих радних група и комисија.

ЗБОР РАДНИКА НАСТАВНО-НАУЧНЕ РАДНЕ ЈЕДИНИЦЕ
ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Важније одлуке

Збор радника Наставно-научне радне јединице на VI седници од 10. јануара 1977. године -на предлог Катедре за правну историју утврдио је теме за наградни конкурс поводом Дана студената 4. Априла из Фонда „Професора др Алберта Вајса“, и то:

1. Гортински законик као извор за проучавање историје старог грачког права;
2. Основни политички акти Француске буржоаске револуције 1789. године;
3. Положај жене у римском праву од Гаја до Јустинијана;
4. Међународни уговори Рима од Foedus Cassianum до краја периода републике;
5. Светоандрејска скупштина;
6. Српска социјалдемократија о националном питању.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на VII седници од 13. јануара 1977. године прихватио је предлог Комисије за реформу у погледу организовања Института за правне и друштвене науке Правног факултета Универзитета у Београду.

Збор је на истој седници изабрао за управника др Борислава Благојевића, редовног професора, а за заменика управника др Павла Ристића, ванредног професора.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на VIII седници од 8. фебруара 1977. године, одредио је састав делегације за Интерфакултетску конференцију правних факултета, која ће се одржати 22. и 23. априла 1977. године у Титограду, и то:

др Драгомир Стојчевић, редовни професор, Декан
 др Борислав Благојевић, редовни професор
 др Војислав Бакић, редовни професор
 др Иван Максимовић, редовни професор
 др Љубица Кандић, редовни професор
 др Владимир Јовановић, редовни професор
 др Мирослав Печујлић, редовни професор
 др Мирослав Борђевић, ванредни професор
 др Павле Николић, ванредни професор, продекан
 др Вера Петрић, доцент
 мр Мирјана Тодоровић, асистент
 Миљивоје Крстић, шеф Одсека за опште послове
 Драган Комненовић, студент III године.

На истој седници Збор радника Наставно-научне радне јединице прихватио је предлог Комисије за сарадњу са научним установама у земљи и иностранству о сарадњи Московског државног универзитета М. Ломоносов и универзитета у Београду за период 1977/1978. године на следећим темама:

- а) „Правна средства борбе за безбедност саобраћаја”,
- б) „Правна заштита човекове околине” и
- ц) „Међународно право”.

Такође је Збор по основу међууниверзитетског уговора о сарадњи са Универзитетом „Адам Мицкиевич” у Познању, закључио да прими у посету: мр Станислава Ваховјака, мр Мирослава Востала и др Ану Махалску, доцента. Домаћин ће бити Катедра за политичке науке и др Александара Ратајчека, домаћин ће бити Катедра за кривично право.

Прихваћен је боравак професора Роевицка Дерека са Тасманије универзитета. За домаћина се одређују професори др Смиља Аврамов, и др Радомир Буровић.

Одлучио је такође Збор да се професору правне историје А. Теодоридесу са Универзитета у Брису упути позив да у току месеца априла ове године одржи на нашем Факултету једно или два предавања из Правне историје старог Египта.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на IX седници од 30. марта 1977. године, на предлог Катедре за политичке науке, донео је одлуку о ангажовању професора и научних радника са других факултета у земљи и иностранству, који би повремено били укључивани у извођење наставе на последипломским студијама приликом обраде одређених тема, и то:

др Борислава Перића, редовног професора Правног факултета у Загребу;
 др Стевана Габера, редовног професора Правног факултета у Скопљу;

- др Горазда Кушеја, редовног професора Правног факултета у Љубљани;
- др Еугена Пусића, редовног професора Прваног факултета у Загребу;
- др Ему Дероси-Бјелајац, истакнути стручњак из области јавне управе;
- др Рудија Кијовског, редовног професора Правног факултета у Љубљани;
- др Теофила Поповића, редовног професора Правног факултета у Нишу;
- др Душана Паравину, ванредног проф. Факултета за заштиту на раду у Нишу;
- др Николу Тинтића, редовног професора Правног факултета у Загребу;
- др Борислава Благоева, редовног професора Правног факултета у Скопљу;
- др Ратка Пешића, редовног професора Правног факултета у Новом Саду;
- Албрехта Романа, члан ЦК СКЈ и Председништва ЦК СКЈ;
- Едварда Кардеља, члан Председништва СФРЈ и члан ЦК СКЈ и Председништва ЦК СКЈ;
- др Антуна Вратушу, потпредседника СИБ-а;
- Филипа Матића, потпредседника ССРН Србије;
- др Најдана Пашића, редовног професора Факултета политичких наука у Београду;
- др Радована Ратковића, редовног професора Факултета политичких наука у Београду;
- др Мајду Стробл, редовног професора Правног факултета у Љубљани;
- др Александра Христова, редовног проф. Правног факултета у Скопљу;
- Вељка Мратовића, професора Правног факултета у Загребу;
- др Вјекослава Жнидершића, професора Правног факултета у Сплиту;
- др Мијата Шукковића, професора Правног факултета у Титограду;
- др Гаша Мијановића, професора Правног факултета у Сарајеву;
- др Димитрија Кулића, професора Правног факултета у Нишу;
- др Газменда Зајмија, професора Правног факултета у Приштини;
- др Миодраг Јовичић, виши научни сарадник Института за упоредно право;
- др Миодрага Зечевића, професора Факултета политичких наука у Београду;
- др Балшу Шпадијера, ванредног професора Факултета политичких наука у Београду;
- др Милана Матића, ванр. професора Факултета политичких наука у Београду;
- Евгенија Димитрова, академика, ред. проф. Правног факултета у Скопљу;
- др Адама Лопатку, професора Универзитета и директора Института државе и права Пољске академије наука у Варшави;
- др Мишела Лесаге, професора Универзитета Париз I;
- др Мориса Диверже, професора Универзитета у Паризу — Сорбона (I).
- Збор је такође на истој седници на предлог Комисије за маркси-

стичко образовање ангажовао за спољне сараднике за руководиоце група за вежбе за поједина подручја из студије „Марксизам и савремено друштво“, и то:

1. др Александра Ивића, професора Више школе за социјалне раднике у Београду;

2. др Првослава Ралића, асистента Универзитета у Нишу, за предмет „Социјална антропологија“;

3. др Вукашина Павловића, асистента Факултета политичких наука у Београду, за предмет „Политичка социологија“, и

4. Владимира Килибарду, асистента Правног факултета у Титограду.

Збор је донео одлуку да ангажује др Зорана Видаковића, редовног професора Факултета политичких наука у Сарајеву, за сталног спољнег сарадника за извођење наставе из предмета „Марксизам и савремено друштво“.

Збор радника Наствано-научне радне јединице прихватио је предложене теме за III научни симпозијум са Правним факултетом Универзитета у Познању и Институтом државе и права у Варшави, који ће се одржати од 2. до 8. октобра 1977. године, а за референте за поједине теме, одредио је:

1. др Борислава Благојевића, редовног професора и др Будимира Кошутића, доцента за тему: „Формирање система социјалистичког права у Југославији и Пољској“;

2. др Радована Павићевића, ванредног професора за тему: „Увођење самоуправљања у сфери пољопривреде“;

3. др Радомира Буровића, редовног професора за тему: „Правни режим великих подруштвених пољопривредних предузећа“, и

4. др Велимира Васића, редовног професора за тему „Правни режим кооперације између подруштвене и индивидуалне економије у пољопривреди“.

Збор радника Наствано-научне радне јединице на X седници од 18. априла 1977. године, на предлог Катедре за друштвено-економске науке донео је одлуку да се хабилитују за испитиваче мр Емилија Вукадин, асистент за предмет Привредни систем Југославије и Економска политика Југославије и мр Дејан Поповић, асистент за предмет Политичка економија и Финансирање и финансијско право. Такође је одлучено да се ангажује др Давид Дашић, за испитивача за предмет Економска политика Југославије.

Збор је такође на истој седници утврдио теме на предлог Катедара за наградни конкурс поводом Дана републике 29. Новембра 1977. године.

КАТЕДРА ЗА СОЦИЈОЛОГИЈУ ПРАВА

област Социологије породице:

1. Положај породице у нашем друштву
2. Еманципација жене у нашем друштву
3. Брак и ванбрачна заједница у нашем друштву
4. Планирање породице
5. Социјализација омладине — утицај породице и друштва
6. Социолошки аспект развода брака
7. Преобраћај функција породице у нашем друштву
8. Улога узора у социјализацији и индивидуализације личности
10. Љубав као најприроднији људски однос

област Политичке социологије:

1. Политичка власт и ауторитет
2. Однос политике и науке
3. Маса и елита као политички чиниоци
4. Проблем алијенације и дезалијенације
5. Разграничење анархистичког и марксистичког схватања државе
6. Лењин и Роза Луксембург о партији
7. Класна структура у савременом капитализму
8. Социјална структура у југословенском друштву
9. Самоуправљање и научно-технолошка револуција
10. Самоуправљање и улога СКЈ
11. Диктатура пролетаријата

област Наука о управљању:

1. Примене компјутера и права
2. Банке података и слободе и права грађана
3. Кадровска функција о организацијама удруженог рада
4. Појам и суштине самоуправне организације и процеса удруживања рада
5. Самоуправљање, управљање, управе (основи и односи)

област Филозофије права:

1. Филозофија права и правна наука
2. Филозофско-правни проблеми у Платоновој „Држави“

3. Тома Живановић као правни филозоф
4. Класни поглед на главне правне вредности и њихов класни релативизам

КАТЕДРА ЗА ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ

област Увод у право

1. Самоуправни општи акти као извори права;
2. О појму правне одговорности;
3. Појам субјективног права

област Уставно право

1. Карактер и улога самоуправних интересних заједница;
2. Структура скупштине друштвено-политичке заједнице;
3. Положај социјалистичких република у федеративном уређењу Југославије.

област Управно право

1. Улога државне управе;
2. Основи начела нашег управног поступка;
3. Предмет управног спора.

област Друштвено-политички систем Југославије

1. Савремена схватања о облицима диктатуре пролетаријата;
2. Улога СКЈ у решавању националног питања.

област Радно право са Социологијом рада

1. Трансформације у карактеру и структури радних односа;
2. Остваривање права на рад у организацијама удруженог рада.

област Наука о управљању

1. Кадровска функција и процес удруженог рада;
2. Проблеми изградње правног и информационог система;
3. Организовање рада у друштвеним делатностима.

КАТЕДРА ЗА КРИВИЧНЕ НАУКЕ

1. Самозаштита и откривање криминалитета;
2. Кривично-правна заштита самоуправљања,
3. Систем ванредних правних лекова у кривичном поступку.

КАТЕДРА ЗА ГРАЂАНСКО ПРАВО

област Грађанско процесно право

1. Мировна већа
2. Судови удруженог рада
3. Поступак у споровима мале вредности
4. Поступак у споровима брачног и породичног статуса
5. Поступак издавања платног налога

област Привредно право

1. Колегијални пословодни органи у светлости уставних промена
2. Сложена организација удруженог рада
3. Међусобни односи самоуправних општинских аката
4. Појам и природа бланко менице
5. Уговор о грађењу са страним партнером
6. Уговор о инжињерингу

Међународно приватно право

1. Реципроцитет у државама са сложеним грађанскоправним подручјима

Породично право са Социологијом породице

1. Хуманизација односа полова у нашем праву
2. Потпуно усвојење у нашем републичком законодавству

област Наследно право

1. Право представљања
2. Универзална сукцесија и наслеђивање предмета домаћинства
3. Наследноправни положај ванбрачних сродника

4. Адопција и наследно право
5. Негативна наследничка изјава

КАТЕДРА ЗА ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКЕ НАУКЕ

област — Привредни систем Југославије:

1. Промене у садржини производних односа у Југославији;
2. Привредни субјекти у Југославији и облици њиховог повезивања
3. Примена принципа расподеле према раду — услови и последице
4. Самоуправни привредни односи као негација друштвено-својинских односа у Југославији.

област — Политичка економија:

1. Економски модел самоуправног социјализма после доношења новог Устава
2. Економска садржина друштвене својине у југословенском привредном систему;
3. Узроци кризе у савременом капитализму и облици њеног испуњавања

област — Економска политика:

1. Друштвени карактер дохотка и политика његове расподеле;
2. Стицање и расподела дохотка према Закону о удруженом раду;
3. Мере за бржи развој неразвијених подручја у послератној економској политици Југославије.

област — Финансије и финансијско право:

1. Самоуправне интересне заједнице у југословенском финансијском систему;
2. Фискална и кредитно-монетарна политика у борби против инфлације.

област — Статистички метод:

1. Правни основи демографских пописа Југославије у периоду 1948—1971;
2. Преображаји и промене у друштвено-политичком систему Југославије као предмет статистичког истраживања.

КАТЕДРА ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ

1. Допринос Председника Тита изградњи доктрине несврстаности;
2. Проблем југословенско-италијанских граница после 1945;
3. УН и расна дискриминација;
4. Мултинационалне компаније као савремено испољавање империјализма,
5. Положај припадника покрета отпора у међународном праву.

КАТЕДРА ЗА ПРАВНУ ИСТОРИЈУ

1. Стање у КПЈ 1937. године;
2. Основни политички акти француске буржоаске револуције;
3. Јустинијанова кодификација и њен значај.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на XII седници од 23. маја 1977. године на предлог Катедре за грађанско право и Катедре за правну историју, донео је одлуку:

1. мр Марина Јањић-Комар, асистент хабилитује се за испитивача за предмет Породично право са Социологијом породице и мр Сима Аврамовић, асистент-приправник хабилитује се за испитивача за предмет Општа историја државе и права.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на XIII седници од 1. јуна 1977. године, донео је одлуку да подржава и придружује се иницијативи Републичког секретаријата за образовање и науку, Председништво Заједнице усмереног образовања за привреду и друштвене делатности и Председништво Републичке заједнице основног образовања, за додељивање овогодишње Седмојулске награде др Мирославу Печулићу, редовном професору овог Факултета.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на XIV седници од 22. јуна 1977. године на предлог Комисије за преглед наградних темата студената поводом 1. Маја Празника рада, донео је

ОДЛУКУ

1. Награђује се Првом наградом рад из области теорије и праксе Марксизма, под насловом: „Уставност и Законитост у Самоуправном социјализму”,

2. Похваљује се рад „Улога радничке класе у решавању националног питања”,

3. Похваљује се рад под насловом: „Класици Марксизма-лењинизма о диктатури пролетаријата”,

4. Да се награди рад под насловом: „Уставност и Законитост у Самоуправном социјализму”.

Збор радника Наставно-научне радне јединице на истој седници прихватио је предлог Комисије за идејни рад и марксистичко образовање, тема из области теорије и праксе Марксизма поводом 1. Маја Прозника рада, и то:

1. Марксистичко схватање о радничкој класи као историјском субјекту револуционарних промена,
2. Научно-технолошка револуција и самоуправљање,
3. Противречности између развијеног и неразвијеног света,
4. Битна обележја еврокомунизма и,
5. Друштвени положај и улога омладине.

САВЕТ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Избори и разрешења

Савет Правног факултета Универзитета у Београду на III седници од 17. фебруара 1977. године, прихватио је захтев др Ружице Гузине, редовног професора овог Факултета за престанак радног односа са 31. децембром 1976. године ради одласка у пензију, као и захтев др Вере Петрић, доцента овог Факултета, ради одласка на нову дужност судије Уставног суда СР Србије.

Савет је такође на истој седници једногласно изабрао следеће кандидате:

1. др Милоша Милосаљевића, сарадника узвању научног сарадника Института за социјалну политику у Београду;

2. Борба Игњатовића, дипломираног правника за асистента-приправника за предмет Криминологија;

Снежану Петровић, дипломираног правника за асистента-приправника при Катедри за политичке науке;

4. др Ружицу Гузину, редовног професора у пензији за спољњег сарадника, и

5. др Веру Петрић, судију Уставног суда СР Србије за спољног сарадника при Катедри за правну историју.

Савет Правног факултета Универзитета у Београду на наставку III седнице од 1. марта 1977. године, изабрао је кандидате у звања:

1. др Југослава Станковића, доцента поново за доцента за предмет Општа социологија, и

2. Зорана Петровића, библиотекара за стручног сарадника при Библиотеци Правног факултета Универзитета у Београду.

Савет је на истој седници донео Одлуку о расписивању избора за 16 чланова Савета које делегира Факултет за 21. март 1977. године.

Савет Правног факултета Универзитета у Београду на IV седници од 20. априла 1977. године прихватио је извештај Изборне комисије за избор 16 чланова Савета из реда чланова Радне заједнице Факултета и утврдио да су за чланове Савета изабрани следећи кандидати:

Из реда радника Наставно-научне радне јединице изабрани су:

1. др Мирослав Петровић, ванредни професор са 59 гласова
2. др Владимир Јовановић, редовни професор, са 58 гласова
3. др Миодраг Орлић, доцент са 52 гласа
4. др Борислав Благојевић, редовни професор, са 50 гласова
5. др Загорка Јекић, асистент, са 46 гласова
6. др Бүдимир Кошүтић, доцент, са 45 гласова
7. др Драгомир Стојчевић, редовни професор, са 44 гласа
8. др Павле Ристић, ванредни професор, са 41 гласом.

Из рада радника Радне јединице стручне службе изабрани су:

1. Танасије Јанићијевић, шеф Одсека за студентска питања, са 44 гласа
2. Миљко Ваљаревић, референт за последипломске студије са 42 гласа
3. Владимир Стојичић, референт у Одсеку за финансијско-материјално пословање, са 28 гласова

Из реда студената изабрани су:

1. Милић Јаүковић, студент I године са 113 гласова
2. Зоран Поповић, студент II године са 129 гласова
3. Јован Рүмл, студент III године са 103 гласа
4. Предраг Милош, студент IV године са 182 гласа
5. Мијат Вүкићевић, студент последипломских студија са 10 гласова.

Савет Правног факултета на истој седници једногласно је изабрао у звања следеће кандидате:

1. др Обрена Станковића, ванредног професора у звања редовног професора за предмет Грађанско право;
2. др Слободана Перовића, ванредног професора у звање редовног професора за предмет Грађанско право;
3. др Весну Бесаровић, асистента поново за асистента за предмет Привредно право.

Савет Факултета на истој седници донео је одлуку о ангажовању за извођење наставе из предмета Марксизам и савремено друштво спољне сараднике и то:

1. др Зорана Видаковића, редовног професора Факултета политичких наука у Сарајеву;
2. др Александра Ивића, професора Више школе за социјалне раднике у Београду;
3. др Првослава Ралића, асистента Универзитета у Нишу за предмет „Социјална натонологија”.

4. др Вукашина Павловића, асистента Факултета политичких наука у Београду за предмет „Политичка социологија” и

5. Владимира Килибарду, асистента Правног факултета у Титограду.

Савет Правног факултета Универзитета у Београду на VI седници од 23. јуна 1977. године, именовано је Декана и продекане за школску 1977/78. годину и 1978/79. годину и то:

за Декана др Павла Ристића, ванредног професора, а за продекане др Предрага Шулејића, ванредног професора и др Влајка Брајића, доцента Правног факултета Универзитета у Београду.

Савет Правног факултета Универзитета у Београду на VII седници од 23. јуна 1977. године, изабрао је у звања следеће кандидате:

1. др Павла Николића, ванредног професора за редовног професора за предмет Уставно право

2. др Мирослава Петровића, ванредног професора поново за ванредног професора за предмет Финансије и финансијско право;

3. др Душана Јаковљевића, доцента поново за доцента за предмет Кривично право;

4. др Златију Букић-Вељовић, доцента поново за доцента за предмет Уставно право;

5. Бранка Саблића, предавача поново за предавача за предмет Привредни систем Југославије;

6. Десанку Куртовић, професора више школе за вишег предавача за предмет Енглески језик, и

7. мр Марину Јањић-Комар, асистента поново за асистента за предмет Породично право са Социологијом породице.

ОДБРАЊЕНИ МАГИСТАРСКИ РАДОВИ

1. *Бејатовић Станко* — „Поврат у кривичном праву СФРЈ” — 14. I 1977.

2. *Милутиновић Андрија* — „Окончање парнице једностраним радњама странака” — 2. II 1977.

3. *Беговић Симо* — „Нормативни акти организације удруженог рада” — 10. III 1977.

4. *Врачарић Лазар* — „Слободна размена рада — прилог разматрања финансирања друштвених делатности према уставном концепту” — 10. III 1977.

5. *Врањеш Миле* — „Финансирање и финансијско правни односи у водопривреди СФРЈ” — 10. III 1977.

6. *Букадин Емилија* — „Просечна стопа акумулације и друштвених фондова (теоријско значење и примена у југословенској пракси” — 18. III 1977.

7. *Батић Владан* — „Границе територијалног мора” — 7. IV 1977.
8. *Вег Еника* — „Радноправни односи у југословенској теорији и пракси” — 25. IV 1977.
9. *Јањић-Комар Марина* — „Утврђивање ванбрачног родитељског односа унашем праву” — 25. IV 1977.
10. *Вугделић Владимир* — „Грађанско питање 1947—1975” — 11. V 1977.
11. *Поповић Велимир* — „Осигурање од грађанске одговорности и употреба моторног возила у алкохолисаном стању” — 23. V 1977.
12. *Аврамовић Сима* — „Рано грчко право и Гортински законик” — 23. V 1977.
13. *Сикимић Борислав* — „Уставна концепција оружаних снага СФРЈ” — 3. VI 1977.
14. *Ачански Тодор* — „Појам више силе у грађанском праву” — 9. VI 1977.
15. *Куленовић Халид* — „Фалсификовање исправа” — 16. VI 1977.
16. *Шогоров Стеван* — „Правно регулисање конкуренције у оквиру Европске економске заједнице” — 23. VI 1977.
17. *Шундерић Боривоје* — „Еволуција радних односа у области личног рада средствима у својини грађана” — 30. VI 1977.
18. *Пејановић Радован* — „Економска сарадња између појединих чланица у оквиру организације СЕВ (са посебним освртом на економску сарадњу у машиноградњи)” — 30. VI 1977.
19. *Булајић Миодраг* — „Банкарски систем у самоуправном социјалистичком друштву” — 1. VII 1977.

ОДБРАЊЕНЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

1. *Бакаловић Хасан* — „Истрага у кривичном поступку” — 10. I 1977.
2. *Пешић Весна* — „Друштвена слојевитост и стил живота” — 3. III 1977.
3. *Обрадовић Константин* — „Уставна силе заштитнице у међународном хуманитарном праву” — 4. III 1977.
4. *Аржек Звонимир* — „Економско финансијски аспекти развоја и положаја ријечног бродарства у СФРЈ” — 16. III 1977.
5. *Павићевић Божидар* — „Правни односи из банкарске гаранције” — 6. IV 1977.
6. *Шулаја Мирослав* — „Борци у унутрашњим оружаним сукобима и међународно право” — 29. IV 1977.
7. *Пајванчић Маријана* — „Колективни шеф државе — у Југославији и упоредно” — 24. V 1977.

8. *Вишњић Миодраг* — „Делегатски систем у теорији и пракси” — 30. V 1977.

9. *Здравих Милица* — „Захтев за заштиту законитости у кривичном поступку” — 10. VI 1977.

10. *Марковић Драган* — „Војно-индустријска спрега у САД и њен утицај на спољну политику” — 13. VI 1977.

11. *Инић Милан* — „Етиологија саобраћајних несрећа на путевима” — 18. VI 1977.

12. *Бурић-Бијелић Драгана* — „Трансформације и ограничења монетарног суверенитета у деловима развијених међународних монетарних односа” — 30. VI 1977.

13. *Антун Маленица* — „Поклон у римском праву” — 30. VI 1977.

14. *Маринковић Прибислав* — „Економски и финансијски аспекти интеграционих процеса у Западној Европи” — 2. VII 1977.

15. *Стојчевић Слободанка* — „Уставни развитак Србије између намесничког устава и Устава од 1888. године (1869—1888)” — 5. VII 1977.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

<i>Др Драгослав Јанковић:</i> Међаши на животном и борбеном путу Јосипа Броза Тита — — — — — — — — — —	273
<i>Др Обрен Станковић:</i> Појам и врсте штете — — — — —	283
<i>Др Предраг Шулејић:</i> Појам осигурања и појам уговора о осигурању — — — — — — — — — —	311
<i>Др Лука Драгојловић:</i> Прописи и општи акти на темељу којих суда цени законитост управног акта и решава управну ствар —	329
<i>Др Хасан Бакаловић:</i> Планирање кривичне истраге и истражне верзије — — — — — — — — — —	355

ПРИЛОЗИ

<i>Димитриј Стјепановић-Карев:</i> Развој демократских и хуманих основа совјетског Кривичног права — — — — —	365
<i>Јовица Тркуља:</i> Теоријски концепт самоуправног политичког система — — — — — — — — — —	372
<i>Борђе Лазин:</i> Разграничење свесног нехата од евентуалног умишљаја — — — — — — — — — —	386
<i>Мирослав Милошевић:</i> Императорски салгуси и Lex Hadriana —	400

ПРИКАЗИ

<i>Др Драгољуб Димитријевић:</i> Handwoerterbuch der Kriminologie. Zweiter Band, siebente Lieferung, Ergänzungsband, erste Lieferung. Walter de Gruyter & Co. Berlin, 1977 — — — — —	411
<i>Др Драгољуб Димитријевић:</i> Günter Bauer, Moderne Verbrechens- bekämpfung — — — — — — — — — —	414
<i>Др Драгаш Денковић:</i> René Dassault, Traité de droit administratif Canadien et Quebecois — — — — — — — — — —	417
<i>Др Мирослав Петровић:</i> Др Барбара Јелчић — др Новица Јелчић, Порез на промет производа у теорији и пракси — — — — —	424
<i>Мр Емилија Вукадин:</i> Др Новица Благојевић, Економска улога државе у неразвијеним афричким земљама — — — — —	428
<i>Мр Марина Јањић-Комар:</i> Невенка Петрић, Право човека да сло- бодно одалучује о рађању у Социјалистичкој Федеративној Југославији — — — — — — — — — —	432

БЕЛЕШКЕ

<i>Др Драгомир Стојчевић:</i> Одликовање Правног факултета у Београду	435
<i>Стеван Илић:</i> Неке белешке у вези са VI југословенским саветовањем о информационим системима — — — — —	439
XVII интерфакултетска конференција правних факултета у Југославији — — — — — — — — — —	445

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Др Драгослав Јанковић</i> : Межевые камни на жизненном и боевом пути Иосипа Броз Тито — — — — —	273
<i>Др Обрен Станковић</i> : Понятие и виды ущерба — — — — —	283
<i>Др Предраг Шулејић</i> : Понятие страхования и понятие договора о страховании — — — — —	311
<i>Др Лука Драгојловић</i> : Правила и общие акты, на основании которых суд утверждает законность административного акта и решает административное дело — — — — —	329
<i>Др Хасан Бакаловић</i> : Планирование уголовного следствия и следственной версии — — — — —	355

ПРИЛОЖЕНИЯ

<i>Димитрий Степанович Карев</i> : Развитие демократических и гуманных основ Советского уголовного права — — — — —	365
<i>Јовица Тркуља</i> : Теоретическая концепция самоуправительной политической системы — — — — —	372
<i>Борђе Лазин</i> : Разграничение сознательной халатности и возможного умысла — — — — —	386
<i>Мирослав Милошевић</i> : Императорские салгуси и Lex Hadriana —	400

ОБЗОР

<i>Др Драгољуб Димитријевић</i> : Handwoerterbuch der Kriminologie. Zweiter Band, siebente Lieferung, Ergänzungsband, erste Lieferung. Walter de Gruyter & Co. Berlin, 1977 — — — — —	411
<i>Др Драгољуб Димитријевић</i> : Günter Bauer, Moderne Verbrechensbekämpfung — — — — —	414
<i>Др Драгаш Денковић</i> : René Dassault, Traité de droit administratif Canadien et Québécois — — — — —	417
<i>Др Драгаш Денковић</i> : Michel Stassinopoulos, Le droit de la défense devant les autorités administratives — — — — —	421
<i>Др Мирослав Петровић</i> : др Барбара Јелчић — др Новица Јелчић, Налог на товарооборот в теории и практике — — — — —	424
<i>Др Емилија Вукадин</i> : др Новица Благович, Экономическая роль государства в неразвитых африканских странах — — — — —	428
<i>Мр Марина Јанић-Комар</i> : Невенка Петрић, Право человека свободно решать о рождении в Социалистической Федеративной Югославии — — — — —	432

ЗАМЕТКИ

<i>Др Драгомир Стојчевић</i> : Награждение Юридического факультета в Белграде — — — — —	435
<i>Стеван Лишић</i> : Некоторые заметки в связи с VI югославским совещанием об информационных системах — — — — —	439
XVII конференция юридических факультетов в Югославии — —	445

CONTENTS

ARTICLES

<i>Dr Dragoslav Janković: Turning points on the life and struggle-path of Josip Bros Tito</i> — — — — —	273
<i>Dr Obren Stanković: The concept and types of damage</i> — — —	283
<i>Dr Predrag Šulejić: The concept of insurance and the contract of insurance</i> — — — — —	311
<i>Dr Luka Dragojlović: Regulations and general acts of law on the basis of which courts assess the legality of the administrative acts and pass judgement in the administrative matters</i> — —	329
<i>Dr Hasan Bakalović: Criminal Investigation Planning and Investigative Hypothesis Planning</i> — — — — —	355

CONTRIBUTIONS

<i>Dimitrij Stjepanović-Karev: The development of democratic and humanistic foundations of Soviet criminal law</i> — — — —	365
<i>Jovica Trkulja: The theoretical concept of a selfgoverning political system</i> — — — — —	372
<i>Đorđe Lazin: The differentiation of involuntary carelessness from possible premeditation</i> — — — — —	386
<i>Miroslav Milošević: Imperial salgusi and Lex Hadriana</i> — — — —	400

REVIEWES

<i>Dr Dragoljub Dimitrijević: Handwoerterbuch der Kriminologie. Zweiter Band, siebente Lieferung, Ergänzungsband, erste Lieferung. Walter de Gruyter & Co. Berlin, 1977</i> — — — — —	411
<i>Dr Dragoljub Dimitrijević: Günter Bauer, Moderne Verbrechensbekämpfung</i> — — — — —	414
<i>Dr Dragaš Denković: René Dassault, Traité de droit administratif Canadien et Quebecois</i> — — — — —	417
<i>Dr Dragaš Denković: Michel Stassinopoulos, Le droit de la défense devant les autorités administratives</i> — — — — —	421
<i>Dr Miroslav Petrović: dr Barbara Jelčić — dr Novica Jelčić, Procurement tax in theory and practice</i> — — — — —	424
<i>Mr Emilija Vukadin: Economic role of the State in undeveloped African countries</i> — — — — —	428
<i>Mr Marina Janjić-Komar: The right of Man to freedom of decision making in the forming of SFRJ</i> — — — — —	432

NOTES

<i>Dr Dragomir Stojčević: The awarding of the Law Faculty in Belgrade</i>	435
<i>Stevan Lilic: Some notes concerning the Yugoslavian conference on information systems</i> — — — — —	439
<i>XVII Inter-faculty conference of Law Faculties in Yugoslavia</i> — —	445

SOMMAIRE

ARTICLES

<i>Dr Dragoslav Janković:</i> Les bornes sur la voie de l'activité vitale et militante de Josip Broz Tito — — — — —	273
<i>Dr Obren Stanković:</i> La notion et les sortes de dommage — — —	283
<i>Dr Predrag Sulejić:</i> La notion de l'assurance et la notion du contrat d'assurance — — — — —	311
<i>Dr Luka Dragojlović:</i> Les prescriptions et les actes généraux sur les fondements desquels le tribunal estime la légalité de l'acte administratif et statue sur les affaires administratives — —	329
<i>Dr Hasan Bakalović:</i> La planification de l'instruction criminelle et la version d'instruction — — — — —	355

VARIÉTÉS

<i>Dimitrij Stjeponović-Karev:</i> Le développement des bases démocratiques et humaines du Droit criminel soviétique — — — —	365
<i>Jovica Trkulja:</i> Le concept théorique du système politique autogestionnaire — — — — —	372
<i>Đorđe Lazin:</i> La délimitation de l'inadvertance consciente de la préméditation éventuelle — — — — —	386
<i>Miroslav Milošević:</i> „Les salgus impériaux et Lex Hadriana” — —	400

COMPTES RENDUS DES LIVRES

<i>Dr Dragoljub Dimitrijević:</i> Handwoerterbuch der Kriminologie. Zweiter Band, siebente Lieferung, Ergänzungsband, erste Lieferung. Walter de Gruyter & Co. Berlin, 1977 — — — —	411
<i>Dr Dragoljub Dimitrijević:</i> Günter Bauer, Moderne Verbrechensbekämpfung — — — — —	414
<i>Dr Dragaš Denković:</i> René Dassault, Traité de droit administratif canadien et québécois — — — — —	417
<i>Dr Dragaš Denković:</i> Michel Stassionopoulos, Le droit de la défense devant les autorités administratives — — — — —	421
<i>Dr Miroslav Petrović:</i> Dr Barbara Jelčić — dr Novica Jelčić, L'impôt sur le commerce des produits dans la théorie et dans la pratique	424
<i>Mr Emilija Vukadin:</i> Dr Novica Blagojević, Le rôle économique de l'Etat dans les pays sous-développés africains — — — —	428
<i>Mr Marina Janjić-Komar:</i> Nevenka Petrić, Le droit de l'homme de décider librement de la naissance dans la République Socialiste Fédérative de Yougoslavie — — — — —	432

NOTES

<i>Dr Dragomir Stojčević:</i> La décoration décernée à la Faculté de droit de Belgrade — — — — —	435
<i>Stevan Lilić:</i> Quelques notes en relation avec la Sixième consultation yougoslave sur les systèmes d'information — — — — —	439
Septième conférence interuniversitaire des facultés de droit en Yougoslavie — — — — —	455

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откупце на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе двомесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1976. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин.	90.—
2. За појединце	” ”	60.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	” ”	20.—
4. За један примерак	” ”	15.—

Претплата за иностранство износи н. д. 140.—

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-032-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501

